

NÉPRAJZI KÖNYVTÁR

ÚJ FOLYAM 1. FÜZET.

A HAZAI
ÉLŐ JOGSZOKÁSOK
GYÜJTÉSÉRŐL

ÍRTA

TAGÁNYI KÁROLY

I. RÉSZ

A CSALÁDJOG ÉS ÖRÖKLÉSI JOG
KÖRÉBŐL

BUDAPEST

A MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁG KIADÁSA

1919

NÉPRAJZI KÖNYVTÁR ÚJ FOLYAM 1. FÜZET.

A HAZAI ÉLŐ JOGSZOKÁSOK GYÜJTÉSÉRŐL

ÍRTA

TAGÁNYI KÁROLY

I. RÉSZ
A CSALÁDJOG ÉS ÖRÖKLÉSI JOG
KÖRÉBŐL

1986

1995

2003

BUDAPEST
A MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁG KIADÁSA
1919

TARTALOM.

I.

Az európai és hazai történeti, írott szokásjogok. — Élő, megiratlan jogszokások, jogi szertartások és jelképek. — Az élő jogszokások gyűjtése világszerte és a rájuk vonatkozó irodalom. — A finn-ugor, a török-tatár, a mongol és a kaukázusi népeknek élő jogszokásai az orosz irodalomban. — Az orosz és a délszláv élő jogszokások rendszeres gyűjtése. — A spanyol, olasz, francia, angol és német élő jogszokások gyűjtésének elhanyagolása. — A tengerentúli kezdetleges s némely történeti népek élő szokásjogának állandó gyűjtése az angol, északamerikai, francia, belga, olasz, spanyol, németalföldi és német irodalomban. — Az összehasonlító ethnologiai jogtudomány és szociológia. — A magyarországi élő jogszokások gyűjtésének eddigi kísérletei. — A hazai öröklési szokások gyűjteménye dr. Matyasovszky Miklós könyvében. — Az összes hazai élő jogszokások, jogi szertartások és jelképek összegyűjtése céljából szerkesztendő kérdőívek előmunkálatai 1—17

II.

Jogi közmondások. — Családjog. — Házassági jog. — Endogámia és exogámia. — Kiskorúak eljegyzése. — Nőrablás. — Nővásárlás. — Ósmagyar házassági jogszokások Gardézi helyesbített szövege szerint. — Nővételár és vérdíj. — A magyar nőnek prémeiktől vett elnevezései. — Halottak lakodalma. — Özvegység, levirátus. — Szülők és gyermekek, atyai hatalom. — A vő befogadása a feleség családjába, ambil-anak házasság. — Matriarchátus, matrilineáris szervezet. — Couvade. — Házközösségi és nemzeti ségi szervezet 18—45

III.

Halotti szertartások és jogszokások. — Halottak tisztelete és ellátása. — Halotti torok és emléktorok. — Ósök tisztelete, házi vallás, bálványok. — Tűzhelykultusz, örök tűz, vándor tűz, új tűz. — Mesterséges, utánzott rokonságok. — Örökbefogadások és szertartásaik. — Lelki rokonságok, keresztatyai, nevelőatyai rokonság. — Testvérréfogadás, nővérréfogadás. — Tejtěstvérség, vértěstvérség. — Vérszerzések 46—71

IV.

Öröklési jog. — Ósjogi öröklés. — Végrendeletek. — Nők öröklése. — Fiági öröklés. — Osztályok. — A legfiatalabb fiú előjoga. — Törvénytelen gyermekek és törvényesítés. — Gyámság és gondnokság 72—85

MÓLTAT

1901. évi évkönyvünk...
1902. évi évkönyvünk...
1903. évi évkönyvünk...
1904. évi évkönyvünk...
1905. évi évkönyvünk...
1906. évi évkönyvünk...
1907. évi évkönyvünk...
1908. évi évkönyvünk...
1909. évi évkönyvünk...
1910. évi évkönyvünk...
1911. évi évkönyvünk...
1912. évi évkönyvünk...
1913. évi évkönyvünk...
1914. évi évkönyvünk...
1915. évi évkönyvünk...
1916. évi évkönyvünk...
1917. évi évkönyvünk...
1918. évi évkönyvünk...
1919. évi évkönyvünk...
1920. évi évkönyvünk...
1921. évi évkönyvünk...
1922. évi évkönyvünk...
1923. évi évkönyvünk...
1924. évi évkönyvünk...
1925. évi évkönyvünk...
1926. évi évkönyvünk...
1927. évi évkönyvünk...
1928. évi évkönyvünk...
1929. évi évkönyvünk...
1930. évi évkönyvünk...
1931. évi évkönyvünk...
1932. évi évkönyvünk...
1933. évi évkönyvünk...
1934. évi évkönyvünk...
1935. évi évkönyvünk...
1936. évi évkönyvünk...
1937. évi évkönyvünk...
1938. évi évkönyvünk...
1939. évi évkönyvünk...
1940. évi évkönyvünk...
1941. évi évkönyvünk...
1942. évi évkönyvünk...
1943. évi évkönyvünk...
1944. évi évkönyvünk...
1945. évi évkönyvünk...
1946. évi évkönyvünk...
1947. évi évkönyvünk...
1948. évi évkönyvünk...
1949. évi évkönyvünk...
1950. évi évkönyvünk...
1951. évi évkönyvünk...
1952. évi évkönyvünk...
1953. évi évkönyvünk...
1954. évi évkönyvünk...
1955. évi évkönyvünk...
1956. évi évkönyvünk...
1957. évi évkönyvünk...
1958. évi évkönyvünk...
1959. évi évkönyvünk...
1960. évi évkönyvünk...
1961. évi évkönyvünk...
1962. évi évkönyvünk...
1963. évi évkönyvünk...
1964. évi évkönyvünk...
1965. évi évkönyvünk...
1966. évi évkönyvünk...
1967. évi évkönyvünk...
1968. évi évkönyvünk...
1969. évi évkönyvünk...
1970. évi évkönyvünk...
1971. évi évkönyvünk...
1972. évi évkönyvünk...
1973. évi évkönyvünk...
1974. évi évkönyvünk...
1975. évi évkönyvünk...
1976. évi évkönyvünk...
1977. évi évkönyvünk...
1978. évi évkönyvünk...
1979. évi évkönyvünk...
1980. évi évkönyvünk...
1981. évi évkönyvünk...
1982. évi évkönyvünk...
1983. évi évkönyvünk...
1984. évi évkönyvünk...
1985. évi évkönyvünk...
1986. évi évkönyvünk...
1987. évi évkönyvünk...
1988. évi évkönyvünk...
1989. évi évkönyvünk...
1990. évi évkönyvünk...
1991. évi évkönyvünk...
1992. évi évkönyvünk...
1993. évi évkönyvünk...
1994. évi évkönyvünk...
1995. évi évkönyvünk...
1996. évi évkönyvünk...
1997. évi évkönyvünk...
1998. évi évkönyvünk...
1999. évi évkönyvünk...
2000. évi évkönyvünk...

1901. évi évkönyvünk...
1902. évi évkönyvünk...
1903. évi évkönyvünk...
1904. évi évkönyvünk...
1905. évi évkönyvünk...
1906. évi évkönyvünk...
1907. évi évkönyvünk...
1908. évi évkönyvünk...
1909. évi évkönyvünk...
1910. évi évkönyvünk...
1911. évi évkönyvünk...
1912. évi évkönyvünk...
1913. évi évkönyvünk...
1914. évi évkönyvünk...
1915. évi évkönyvünk...
1916. évi évkönyvünk...
1917. évi évkönyvünk...
1918. évi évkönyvünk...
1919. évi évkönyvünk...
1920. évi évkönyvünk...
1921. évi évkönyvünk...
1922. évi évkönyvünk...
1923. évi évkönyvünk...
1924. évi évkönyvünk...
1925. évi évkönyvünk...
1926. évi évkönyvünk...
1927. évi évkönyvünk...
1928. évi évkönyvünk...
1929. évi évkönyvünk...
1930. évi évkönyvünk...
1931. évi évkönyvünk...
1932. évi évkönyvünk...
1933. évi évkönyvünk...
1934. évi évkönyvünk...
1935. évi évkönyvünk...
1936. évi évkönyvünk...
1937. évi évkönyvünk...
1938. évi évkönyvünk...
1939. évi évkönyvünk...
1940. évi évkönyvünk...
1941. évi évkönyvünk...
1942. évi évkönyvünk...
1943. évi évkönyvünk...
1944. évi évkönyvünk...
1945. évi évkönyvünk...
1946. évi évkönyvünk...
1947. évi évkönyvünk...
1948. évi évkönyvünk...
1949. évi évkönyvünk...
1950. évi évkönyvünk...
1951. évi évkönyvünk...
1952. évi évkönyvünk...
1953. évi évkönyvünk...
1954. évi évkönyvünk...
1955. évi évkönyvünk...
1956. évi évkönyvünk...
1957. évi évkönyvünk...
1958. évi évkönyvünk...
1959. évi évkönyvünk...
1960. évi évkönyvünk...
1961. évi évkönyvünk...
1962. évi évkönyvünk...
1963. évi évkönyvünk...
1964. évi évkönyvünk...
1965. évi évkönyvünk...
1966. évi évkönyvünk...
1967. évi évkönyvünk...
1968. évi évkönyvünk...
1969. évi évkönyvünk...
1970. évi évkönyvünk...
1971. évi évkönyvünk...
1972. évi évkönyvünk...
1973. évi évkönyvünk...
1974. évi évkönyvünk...
1975. évi évkönyvünk...
1976. évi évkönyvünk...
1977. évi évkönyvünk...
1978. évi évkönyvünk...
1979. évi évkönyvünk...
1980. évi évkönyvünk...
1981. évi évkönyvünk...
1982. évi évkönyvünk...
1983. évi évkönyvünk...
1984. évi évkönyvünk...
1985. évi évkönyvünk...
1986. évi évkönyvünk...
1987. évi évkönyvünk...
1988. évi évkönyvünk...
1989. évi évkönyvünk...
1990. évi évkönyvünk...
1991. évi évkönyvünk...
1992. évi évkönyvünk...
1993. évi évkönyvünk...
1994. évi évkönyvünk...
1995. évi évkönyvünk...
1996. évi évkönyvünk...
1997. évi évkönyvünk...
1998. évi évkönyvünk...
1999. évi évkönyvünk...
2000. évi évkönyvünk...

1901. évi évkönyvünk...
1902. évi évkönyvünk...
1903. évi évkönyvünk...
1904. évi évkönyvünk...
1905. évi évkönyvünk...
1906. évi évkönyvünk...
1907. évi évkönyvünk...
1908. évi évkönyvünk...
1909. évi évkönyvünk...
1910. évi évkönyvünk...
1911. évi évkönyvünk...
1912. évi évkönyvünk...
1913. évi évkönyvünk...
1914. évi évkönyvünk...
1915. évi évkönyvünk...
1916. évi évkönyvünk...
1917. évi évkönyvünk...
1918. évi évkönyvünk...
1919. évi évkönyvünk...
1920. évi évkönyvünk...
1921. évi évkönyvünk...
1922. évi évkönyvünk...
1923. évi évkönyvünk...
1924. évi évkönyvünk...
1925. évi évkönyvünk...
1926. évi évkönyvünk...
1927. évi évkönyvünk...
1928. évi évkönyvünk...
1929. évi évkönyvünk...
1930. évi évkönyvünk...
1931. évi évkönyvünk...
1932. évi évkönyvünk...
1933. évi évkönyvünk...
1934. évi évkönyvünk...
1935. évi évkönyvünk...
1936. évi évkönyvünk...
1937. évi évkönyvünk...
1938. évi évkönyvünk...
1939. évi évkönyvünk...
1940. évi évkönyvünk...
1941. évi évkönyvünk...
1942. évi évkönyvünk...
1943. évi évkönyvünk...
1944. évi évkönyvünk...
1945. évi évkönyvünk...
1946. évi évkönyvünk...
1947. évi évkönyvünk...
1948. évi évkönyvünk...
1949. évi évkönyvünk...
1950. évi évkönyvünk...
1951. évi évkönyvünk...
1952. évi évkönyvünk...
1953. évi évkönyvünk...
1954. évi évkönyvünk...
1955. évi évkönyvünk...
1956. évi évkönyvünk...
1957. évi évkönyvünk...
1958. évi évkönyvünk...
1959. évi évkönyvünk...
1960. évi évkönyvünk...
1961. évi évkönyvünk...
1962. évi évkönyvünk...
1963. évi évkönyvünk...
1964. évi évkönyvünk...
1965. évi évkönyvünk...
1966. évi évkönyvünk...
1967. évi évkönyvünk...
1968. évi évkönyvünk...
1969. évi évkönyvünk...
1970. évi évkönyvünk...
1971. évi évkönyvünk...
1972. évi évkönyvünk...
1973. évi évkönyvünk...
1974. évi évkönyvünk...
1975. évi évkönyvünk...
1976. évi évkönyvünk...
1977. évi évkönyvünk...
1978. évi évkönyvünk...
1979. évi évkönyvünk...
1980. évi évkönyvünk...
1981. évi évkönyvünk...
1982. évi évkönyvünk...
1983. évi évkönyvünk...
1984. évi évkönyvünk...
1985. évi évkönyvünk...
1986. évi évkönyvünk...
1987. évi évkönyvünk...
1988. évi évkönyvünk...
1989. évi évkönyvünk...
1990. évi évkönyvünk...
1991. évi évkönyvünk...
1992. évi évkönyvünk...
1993. évi évkönyvünk...
1994. évi évkönyvünk...
1995. évi évkönyvünk...
1996. évi évkönyvünk...
1997. évi évkönyvünk...
1998. évi évkönyvünk...
1999. évi évkönyvünk...
2000. évi évkönyvünk...

1901. évi évkönyvünk...
1902. évi évkönyvünk...
1903. évi évkönyvünk...
1904. évi évkönyvünk...
1905. évi évkönyvünk...
1906. évi évkönyvünk...
1907. évi évkönyvünk...
1908. évi évkönyvünk...
1909. évi évkönyvünk...
1910. évi évkönyvünk...
1911. évi évkönyvünk...
1912. évi évkönyvünk...
1913. évi évkönyvünk...
1914. évi évkönyvünk...
1915. évi évkönyvünk...
1916. évi évkönyvünk...
1917. évi évkönyvünk...
1918. évi évkönyvünk...
1919. évi évkönyvünk...
1920. évi évkönyvünk...
1921. évi évkönyvünk...
1922. évi évkönyvünk...
1923. évi évkönyvünk...
1924. évi évkönyvünk...
1925. évi évkönyvünk...
1926. évi évkönyvünk...
1927. évi évkönyvünk...
1928. évi évkönyvünk...
1929. évi évkönyvünk...
1930. évi évkönyvünk...
1931. évi évkönyvünk...
1932. évi évkönyvünk...
1933. évi évkönyvünk...
1934. évi évkönyvünk...
1935. évi évkönyvünk...
1936. évi évkönyvünk...
1937. évi évkönyvünk...
1938. évi évkönyvünk...
1939. évi évkönyvünk...
1940. évi évkönyvünk...
1941. évi évkönyvünk...
1942. évi évkönyvünk...
1943. évi évkönyvünk...
1944. évi évkönyvünk...
1945. évi évkönyvünk...
1946. évi évkönyvünk...
1947. évi évkönyvünk...
1948. évi évkönyvünk...
1949. évi évkönyvünk...
1950. évi évkönyvünk...
1951. évi évkönyvünk...
1952. évi évkönyvünk...
1953. évi évkönyvünk...
1954. évi évkönyvünk...
1955. évi évkönyvünk...
1956. évi évkönyvünk...
1957. évi évkönyvünk...
1958. évi évkönyvünk...
1959. évi évkönyvünk...
1960. évi évkönyvünk...
1961. évi évkönyvünk...
1962. évi évkönyvünk...
1963. évi évkönyvünk...
1964. évi évkönyvünk...
1965. évi évkönyvünk...
1966. évi évkönyvünk...
1967. évi évkönyvünk...
1968. évi évkönyvünk...
1969. évi évkönyvünk...
1970. évi évkönyvünk...
1971. évi évkönyvünk...
1972. évi évkönyvünk...
1973. évi évkönyvünk...
1974. évi évkönyvünk...
1975. évi évkönyvünk...
1976. évi évkönyvünk...
1977. évi évkönyvünk...
1978. évi évkönyvünk...
1979. évi évkönyvünk...
1980. évi évkönyvünk...
1981. évi évkönyvünk...
1982. évi évkönyvünk...
1983. évi évkönyvünk...
1984. évi évkönyvünk...
1985. évi évkönyvünk...
1986. évi évkönyvünk...
1987. évi évkönyvünk...
1988. évi évkönyvünk...
1989. évi évkönyvünk...
1990. évi évkönyvünk...
1991. évi évkönyvünk...
1992. évi évkönyvünk...
1993. évi évkönyvünk...
1994. évi évkönyvünk...
1995. évi évkönyvünk...
1996. évi évkönyvünk...
1997. évi évkönyvünk...
1998. évi évkönyvünk...
1999. évi évkönyvünk...
2000. évi évkönyvünk...

Ez is egyike régi tervezéseimnek, melylyel talán már elő sem álltam volna, ha a multkor dr. Hermann Antal tisztelt barátom előtt föl nem hozom, ő pedig meg sem várva beléegyezésemet, társaságunk 1917. febr. választmányi ülése elé nem terjeszti. Itt azonban az eszme olyan lelkes fogadtatásban részesült, hogy a midőn az igen tisztelt választmány a kérdés tüzetesebb kidolgozásával megbízott, e megtisztelő föladat elől kitérni szinte hálátlanságnak éreztem volna.

Évtizedek óta érdeklődöm a legkülömbözőbb népek szokásjoga iránt, elsősorban abból a célból, hogy párhuzamokat keressek bennük az ősi magyar jogi, társadalmi és gazdasági élet földterítéséhez, illetőleg az erre vonatkozó történeti adatok magyarázatához, megértéséhez. De ezenközben mindig szemmel tartottam azt az anyagot is, a mi a hazai néprajzi és nyelvészeti kutatások útján, a népek jogi életére vonatkozólag szinte fölhalmozódott, mert hiszen külön kutatás tárgyát eddig még nem képezte. És a mikor, még ezen töredékekből is ki lehetett venni azt a számos kapcsolatot, mely a népek ma is élő jogszokásai és a már rég letűnt korok szokásjoga és felfogása között fönnáll, lassankint az a reményem is támadt, hogy hátha nálunk is meg lehetne indítani a hazai még élő jogszokások gyűjtését, a mi ha rendszeresen s kellő erővel fognánk hozzá, talán szintén sikerrel járna, mint ezt a külföld hasonló törekvéseinél látjuk. Elméletileg véve bizonyos, hogy egy ilyen irányú gyűjtés előbb, például az 1860-as években, nagyobb eredményekkel kecsgethetett volna, mint ma, midőn a modern jogéletnek egyetlen évtizede a régibb korok egész évszázadainak reformmunkásságát felülmúlja. Lehet, hogy éppen csak a tizenkettedik órában kezdünk a gyűjtéshez. De hiába, nincs ugrás a természetben. Azt az óriási fejlődést, melyet jogtudományunk, történetírásunk, néprajzunk, nyelvészetünk, sőt egész közéletünk 1860 óta fölmutat, akkor még mind nélkülözni kellett, tehát a legnagyobb buzgalom sem lett volna képes még, igazán eredményes működést kifejteni.

Ahhoz azonban, hogy munkánk kellő sikerrel járjon, elsősorban a külföldi hasonló célú gyűjtések eredményeit, szempontjait és módszerét kell megismernünk.

I.

Az európai és hazai történeti, írott szokásjogok. — Élő, megíratlan jogszokások, jogi szertartások és jelképek. — Az élő jogszokások gyűjtése világszerte és a rájuk vonatkozó irodalom. — A finn-ugor, a török-tatár, a mongol és a kaukázusi népeknek élő jogszokásai az orosz irodalomban. — Az orosz és a délszláv élő jogszokások rendszeres gyűjtése. — A spanyol, olasz, francia, angol és német élő jogszokások gyűjtésének elhanyagolása. — A tengerentúli kezdetleges s némely történeti népek élő szokásjogának állandó gyűjtése, az angol, északamerikai, francia, belga, olasz, spanyol, németalföldi és német irodalomban. — Az összehasonlító ethnologiai jogtudomány és szociologia. — A magyarországi élő jogszokások gyűjtésének eddigi kísérletei. — A hazai öröklési szokások gyűjtésének dr. Mattyasovszky Miklós könyvében. — Az összes hazai élő jogszokások, jogi szertartások és jelképek összegyűjtése céljából szerkesztendő kérdőívek előmunkálatai.

Az élő jogszokások gyűjtéséből, önmaguktól is eleve kirekesztődnek a különböző történeti, írott és jogi formákba öntött szokásjogok, a melyenek például a germán néptörzseknek az V. és IX. század között írásba foglalt szokásjogai; a kelta

íreknek az V., a walesieknek pedig a X. században keletkezett szokástörvénye; a legújabbban, Goetz (Das russische Recht I. Die älteste Redaktion des russischen Rechtes. Stuttgart, 1910.) szerint, a IX. század első feléből származó orosz „Ruszkája Pravda“; a XI. század végéről az *északolasz* „Lombarda“; a XII. század óta keletkező *francia* tartományi „coutume“-ök és azon század végén megalakuló angol „common law“; a XII. és XIII. században följegyzett *skandináv* (izlandi, norvég, svéd, dán) jogok; a XIII. században összeállított német: sváb és szász „tükörök“ stb., a keleti és az Európán kívüli írott jogokról nem is szólván. Sokkal közelebb állanak ellenben tárgyunkhoz például a német „Weisthum“-ok „Pantaiding“-ok stb., vagyis falusi szokásjogok, melyek közül a legrégebbek a XIII. századig nyulnak vissza. Ezeket Grimm Jakab gyűjtötte össze (1840—69.) 6 kötetben, sőt az ő hírneves „Deutsche Rechtsalterthümer“-ében föl is dolgozta, Maurer pedig a német faluszervezet történetében (Geschichte der Dorfverfassung in Deutschland) s egyéb műveiben értékesítette; kiadásuk egyébiránt még mindig folyik. Az *osztrák* régi falusi szokásjogok gyűjteménye eddig 8 kötetből áll, melynek VII. kötete (Winter: „Niederösterreichische Weisthümer“, Wien, 1886. VII. 1026—1050.) reánk nézve még azzal a különös érdekeltséggel is bír, hogy néhány az *osztrák* heiligenkreuzi apátságához tartozó *moson- és pozsonymegyei* falunak német „Pantaiding“-jét is közli a XV—XVII. századból.

Hazánk országos történeti szokásjogát 1514-ből *Werbőczy* „Hármaskönyvé“-ben (Tripartitum Juris Consuetudinarii Inelyti Regni Hungariae) bírjuk, mely különösen a magánjog terén az akkor élő szokásjogot foglalta rendszerbe. Jogtörténetünk várákodik most már az a földadat, hogy a *Werbőczy* kora előtt kelt okleveleinkből, az ezekben előforduló összes jogszokásokat (consuetudo) összegyűjtse, hogy majdan ezek alapján a Hármaskönyvnek tulajdonképeni szokásjogi forráskritikája lehetővé váljék. Országos szokásjogunkon kívül vannak még partikuláris szokásjogaink is, a melynek pl. a XIV. századi *szepesi szász* „Zipser Wilkür“, a XVI. századi *székely* törvények és az *erdélyi szász* municipális jog stb. Ezekhez csatlakozik a *Thallóczy* Lajos által Trauban, a gróf Fanfogna levéltárában talált s a Magy. Gazdaságtört. Szemle 1896. évi III. évf. 142—169. lapján és innen külön is közzétett Knin és Nona közt élő *horvát* szokásjog, melyet Velenczének zárai hatósága 1551. és 1553-ban olasz nyelven összeíratott. Ugyanezt teljesebb alakban 1867-ben *Bogišić* is a raguzai ferenczrendiek egyik kéziratában fölfedezte és a zágrábi Akadémia „Rad“-jában I. 229—236. ismertette.¹

A falusi nép jogait és kötelességeit nálunk, tüzetesebben urbáriumaink, úrbéri összeírásaink és szerződéseink, a soltész- és kenézlevelek stb. szabályozzák részben már a XIII. századtól kezdve. Milyen végtelen becses s kimeríthetetlen gazdag kútforrás támadna néprajzunk, jog- és gazdaságtörténetünk részére egyaránt, ha mind-

¹ Német fordításban *Thallóczy*-tól a „Wissenschaftliche Mitteilungen aus Bosnien und der Hercegovina“ XI. évf. 294—309. l. és az „Illyrisch-Albanische Forschungen. Zusammengestellt von Dr. L. v. Thallóczy. München, Leipzig. 1916. I. kötet 487—526. l. továbbá horvátul a „Glasnik zemaljskoga muzeja za Bosnu i Hercegovinu“ 1896. évf. 17—36. l., de *Dr. Strohal* I. „Statuti primorskih gradova i općina. Bibliografski nacrt. Zagreb. 1911.“ (118., 119.) azt állítja, hogy már 1862-ben is „Consuetudine croate da Zara a Nona“ czimvel napvilágot látott egy rendkívül kevés példányban nyomott füzetben.

ezeket rendszeresen összegyűjthetnők és közzétennők. Mint a németeknek, úgy nekünk is vannak úgynevezett falutörvényeink, különösen olyan községeinktől, melyek úrbért, földesúri hatalmat nem ismertek, a melynek pl. az *erdélyi szász*, *székely* falvak, a magyar szabad községek és mezővárosok, pl. a *hegyaljai* és *hajdúvárosok*, nemesi közbirtokosságok stb., már a XVI. századtól kezdve. Ilyenek széjjelszórva a szász történeti kiadványokban, a Székely Oklevéltárban, a M. Gazdaságtört. Szemlében, de főleg a Corpus Statutorum nagybecsű kötetekben találhatók, mely utóbbiban a megyei törvényhatósági jogszabályok is nagy figyelmet érdemelnek, mivel a XVI. századtól a falusi életbe és jogviszonyokba is mélyrehatóan belenyulnak. Csak az a kár, hogy levéltárainkban még tömegtelen megyei, városi statutum és falutörvény kiadatlanul lappang.

Mindezen történeti, írott szokásjogokkal szemben, minden népnél vannak élő, megiratlan, jogi alakba nem öntött jogszokások, jogi szertartások és jelképek, melyek szinte öntudatlanul, pusztán az ősi hagyomány és megszokás erejénél fogva élnek benne s öröklődnek át nemzedékről nemzedékre. Egész sereg olyan jogszokást és jelképet őriz meg a nép, a melyet a felsőbb társadalmi osztályokból már réges régen kiszorított a törvény, a világnézeteknek, vagy a körülményeknek elváltozása. Azért aztán az ilyen, a népnél fennmaradt jogszokások megfejtését hiába is keressük a jelenben, kellő magyarázatért legtöbbször régebbi korok jogi felfogásához, elveihez kell folyamodnunk. Sőt e szokások olykor még messzebbre is, t. i. az ősi hitre és kultuszra s a legkezdetlegesebb társadalmi szervezetekre mutatnak vissza.

Az élő szokásjogokra és ezek fontosságára, kerülő úton, legelőször is, a különböző vad és primitív, egyszerű, a civilizáczióink körén kívül eső népek tanulmányozásánál jöttek rá. Az erre vonatkozó legrégebbi följegyzéseket tehát, első sorban, szinte Herodotosztól kezdve a legújabb időkig, az utazók leírásaiban kell keresnünk. Az újkorban, az államok gyarmatszerző politikája nemesak az utazók számát növelte meg s mindegyre újabb fölfedezésekre büzdítette, hanem lassankint magukat az államokat is rákényszerítette arra, hogy a meghódított ismeretlen területek és népek tanulmányozását minél inkább előmozdítsák.

Ennek szükségére talán legelőször az orosz állam jött rá, a hol már a XVIII. század eleje óta hivatalból, a kellő szakerőkkel és állami támogatással megkezdtek a birodalom különböző területeinek és népeinek rendszeres leírását. Így jöttek létre még a XVIII. században, például 1715-ben *Noviczkij* két leírása az *osztyák* népről (*Majkof* 1884. évi új kiadásában), 1762-ben *Rücskof* topográfája 1887. évi új kiadásban, 1771-ben *Gmelin* utazásai, 1773—88 között *Pallas* 4 kötetes, 1799-ben *Georgi* 3 kötetes leírásai; 1786-ban *Krascsemmikof* leírása Kamosatkáról, 1788—89-ből *Makszimovics*, 1801—1800-ból *Makszimovics* és *Scsekatof* orosz földrajzi nagy szótárjai; 1795—1805-ből *Lepechin* utazásai stb.

E mindegyre nagyobb arányokban növekvő utazási és földrajzi irodalomban hatalmas néprajzi anyag gyűlt egybe, a mely részben a jogszokásokra is kiterjedt. De ebből a szempontból még fontosabb, hogy megint Oroszország volt az az első állam, a mely, szintén már a XVIII. század elejétől kezdve, a kiadott császári rendeletek és hivatali utasításokban, meghódított népeinek azt a jogát, hogy a saját ügyeikben önmaguk, a saját jogszokásaik szerint eljárhassanak, elismerte és lehetővé tette. Mivel pedig ezáltal e jogszokások mintegy az orosz állami törvények kiege-

szítóivé lettek, ezeknek rendszeres összeírása is, — egy vagy két magában álló angol példától eltekintve — itt vált leghamarább szükségessé. E legelső, 1822. évi szokásjogi összeírás gróf *Szperanszkij*-nek, annak a jeles államférfiúnak érdeme, a ki nevét az orosz állami törvénytár (Szvod Zákonof) kodifikálásával is emlékeztetéssé tette. A szibériai népek ezen jogszokásai a hely színén, az illető nép ajkáról, előkelőinek közbenjöttével irattak össze és hitelesítettek. Bármily szüksézáruk legyenek is ezek, reánk nézve mégis a legérdekesebb szokásjogforrások egyike. Bennük ugyanis finn-ugor rokonainknak s a minket szintén közlelő török-tatár-mongol népeknek, névszerint: a *kalmükök, tatárok, vogulok, osztyákok, szamojédok, tungusok, burjátok, jakutok* és *kirgisek*-nek élő jogát, legrégebb szerkesztésében nyílik alkalmunk megismerni. Kicsibe múlt, hogy ez összeírás el nem pusztult, mert csak 1841-ben nyomtatott ki csupán kézirat gyanánt igen kevés példányban az orosz államtanács részére, míg végre egy ilyen fönnmaradt példányból 1876-ban *Szumokraszof* varsói egyetemi tanár (Szbornik obücsnavo práva Szibirszkich inorodczef. Varsó, 1876.) kiadta, *A kankásusi népek* élő szokásjogát az orosz kormány 1836—1844-ben gyűjtette össze, a miket aztán *Leontovics* (Adatü Kafkaszskich gorczef. Odessza, 1883. I., II.) kiadott és *Kovalevszkij*, a birneves társadalomtörténész, Maine Sumner tanítványa, kétrendbeli jeles művében (Szovremennüj obücsaj i drevnij zákon. Moszkva, 1886. I., II. — Zákon i obücsaj na Kavkazje. u. o. 1887—90. I., II.) fel is dolgozott, melyek közül az első angolul (Modern customs and ancient law. London, 1891.) és francziául is (Coutume contemporaine et loi ancienne. Droit coutumier Ossétien. Paris, 1893.) megjelent. Különösen a *Kovalevszkij* irányadó munkásságával, tetőpontjára ér az oroszországi idegen nemzetiségek jogszokásainak tüzetesebb gyűjtése és földolgozása.

Ebből a nagy szokásjogi irodalomból csupán a minket magyarokat közvetlenebbül érdeklő népeket emelem ki. Ilyenek a finn-ugor népek köréből *Majnof* monografiája (Oczerk juridiceszkova büta Mordvü, S.-Peterburg 1885.) a *mordvinok* jogéletéről; *Triragof* (Mordovszkija obacsini az Otecsesztvenn. Zapiszki 1880. évf. 1. számában; és ugyanolyan címmel a Russzkája Sztarina 1880. évf. 246—256. l.) cikkei a mordvin községi életéről, a földközösségről, a földeknek évenkénti kisorsolásáról, házassági szokásokról; *Krasznoperof* (Mordovszkaja obacsina a Szejevernüj Vjesztnik 1887. évf. 1. füzetében) a mordvin családi és községi kötelékekről. A *vogulok* (majnsz-ok) jogszokásairól csupán *Noszilof* értekezik a „Szbornik materialof po etnografiji pri Daskovszkom etnogr. muzeje. Moszkva 1886.“ III. kötetében. A *Dmitrief-Mamonof* és *Golodnikof*-tól szerkesztett „Pamjatnaja knizska Tobolszkoj guberniji na 1884. god. Tobolszk, 1884.“ emlékkönyv, 55 lapon részletes leírását adja az *osztyákok* szokásjogának; *Popof* pedig a tobolszki kormányzóság hírlapjának 1882. évf. 25—28. számában a berezovszki kerület osztyákjainak jogszokásairól írt külön monografiát; melyhez a „Szbornik narodnich juridiceszkich obücsajef. S.-Peterburg, 1900.“ című jogszokás-gyűjteménynek II. kötetében *Voronof* cikke csatlakozik a nyugat-szibériai osztyákok és a tomszki kormányzóságbeli *szamojédok* jogi szokásairól. Az „Etnograficeszkoe Obozrjenie“ néprajzi folyóiratnak idevágó cikkei közül *Charuzin*-ét az osztyák és vogul medveesküröl s a medvetisztelet totemisztikus alapjáról (1898. évf. XXXVIII.

1—36., XXXIX. 1—37.) emelem ki, a mely *Gondatti*-nak hasonló tárgyú Moszkvában 1887-ben megjelent könyvét (az ottani természettudományi és néprajzi társulat munkálatainak VIII. kötetét) lényegesen kiegészíti. A *szamojédok, lappok* és *karjalaiak* jogszokásait *Efimenco* magyarázta a „Szbornik narodnich juridiceszkich obücsajef. S.-Peterburg, 1878.“ I. kötet. 2. rész. 1—232. lapján; a szamojédok medveeskürjéről *Iranof* szól az archangelszki kormányzósági hírlap 1870. évi 43. számában. A *karjalaiak* jogszokásait részletesebben *Koljasznikof* is az „Oloneczkij Szbornik“ (Petrozavodszk) 1886. évf. II. füzetében, továbbá egy apró, névtelen cikk a szentpétervári orosz földrajzi társulat 1877. évi XIII. kötetében (5. füzet 467—469.) tárgyalja. Az *észtekek* szokásjogára tartozik *Schröder* könyve (Die Hochzeitsgebräuche der Esten und einiger anderer finnisch-ugrischer Völkerschaften in Vergleichung mit denen der indogermanischen Völker. Berlin, 1888.) az észtekek és más finnugor népek házassági jogszokásairól. A *vojtyákok* szokásjogával részletesebben *Charuzin* foglalkozik a moszkvai „Juridiceszkij Vjesztnik“ 1883. évf. 2. füzetében és *Bogaevszkij* a Daskof herczeg moszkvai néprajzi múzeuma már említett Szbornikjának 1888. évi III. füzetében (18—62); a kazáni kormányzóságbeli vojtyákok nemzetségi és családi szervezetéről pedig *Osztrouszkij* a kazáni egyetem mellett működő természetvizsgálók társaságának „Trudü“-iben (Kazan. 1874. IV. kötet 22—31. l.) emlékezik meg; *Kosurnikof* a kazáni egyetem értesítőjében és tudományos emlékirataiban (Kazan, 1881. évf. 1. füzet 9—42.) a vojtyákok házassági jogát, a szegények segélyezését, a vérbosszúnak egy különös elváltozását s végül *Kuzneczof* a vojtyákok földközösségét írja le az „Etnogr. Obozrjenie“ (1904. LXIII. 24—49.) folyóiratban. A *sürjének*-nek vadászataiknál s a vadászszákmány elosztásánál divó szokásait, továbbá családi viszonyait *Mihajlof* az orosz belügyminisztérium „Zsurnal“-jában (1851. évf. 4. szám és 1852. évf. 3. sz.) írta meg; *Popof* a moszkvai természettudomány-, antropológia- és ethnographia-kedvelőknek „Izvesztija“-iban (1877. évf. XXVIII.) a sürjén vadászati tulajdonjogának, *Boljsakof* pedig, a „Zsivaja Sztarina“ című néprajzi folyóirat 1906. évfolyamának 1—4. füzetében „Obscsina u Zürjan“ című cikksorozatában a sürjén földközösségnek, földbirtoklásnak és földhasználatnak monografiáját nyújtja. A tulajdonképeni *permiékről*, mert hiszen az említett sürjének és vojtyákok is idetartoznak, *Dobrotvorszkij* a „Vjesztnik Jevropü“ című szemle 1883. évf. 3. és 4. füzetében írt tüzetesebb néprajzi tanulmányt, de a mely a permi szokásjogra is bőven kiterjed. *Iznoszko* a „Pamjatnaja kniga Kazanszkoj guberniji na 1868. i 1869. g. Kazan 1868.“ című emlékkönyvben (65—92.) a *cseremiszek* magánjogáról, a családi jogviszonyokról, a tulajdonszerzés módjairól, a közsegítésekről; egy másik cikkében pedig (Trudü Kazanszkoj gubernsz. sztatisztics. komiteta. Kazan. 1869. 2. szám) pedig a cseremiszek büntetőjogáról értekezik; *Jeruzlanof* a cseremiszek nemzetségi szervezetet világitja meg az „Etnogr. Obozrjenie“ 1895. évi XXV. füzetében (35—50.)

A török-tatár népek közül: a *csuvasok*-ról különböző szokásjogi töredékekkel rendelkezünk, pl. egy névtelen cikk a szamarai kormányzóság hírlapjának 1861. évi 6. számában a halottak fölötti bíraskodásról; *Menjsef* (Zapiszki Orenburgszkova otdjela Imp. Ruszszk. Geogr. Obscsesztva. Orenburg, 1875. évf. 3., valamint erre vonatkozó megjegyzések u. o. az 1881. évf. 4. füzetében) és *Dobro-*

müszlof (a szimbirszi kormányzás hírlapjának 1876. évf. 57., 58. számában) s végül *Prokozef* könyve (Brak u csuvasej. Kazan. 1903.) a csuvas házasságról; egy névtelen (a vjatkaik kormányzósági hírlap 1877. évf. 23. sz.) a csuvasok és *cseremissek* esküjének szertartásáról; *Krasznoferof* a „Russzkaja Müszlj“ 1884. évf. 3. füz. a csuvas földközösségről, földosztásról és házasságról; végül még a XVI—XVIII. századi csuvas perjoggal is alaposan meg lehet ismerkedni a „Tjassebnüje dokumentü Csuvas Kozmodemjanskova ujezda XVI—XVIII. sztolet. Kazan, 1893.“ című periratgyűjteményből. A *baskirok* szokásjogára vonatkoznak *Unübaef* cikke (az ufimszki kormányzóság hírlapjának 1882. évf. 9. sz.) a „*tjuba*“ szóról, mely a régi birtokiratokban, sőt ma is használtatik és nemzeti osztalet, máskor nemzeti közös tulajdont sőt a nemzeti gyűlést is jelenti; *Alektorof* (Russzkij Kurjer 1883. évf. 162. sz.) a baskiroknak a sirra tett esküjéről; *Krasznoferof* (Trudü Imp. V. Ekonom. Obszesztva 1885. évf. II. köt. 1. füzet) cikke, *Szabanjeef* „Ocserki Zauralja i sztepnöje chozjajsztvo Baskirszkich zemelj“ című műve és egy névtelen (a szamarai kormányzósági hírlap 1889. évf. 53. sz.) cikk a baskir földközösségről s földhasználatról; s végül *Zelenin* (Etnogr. Obozrenie 1908. évf. LXXVIII. füz. 78—87.) a baskir leviratokról és más családai szokásokról értekezik. A *jakutok* szokásjogáról két tüzetes monografiánk is van, az egyik *Kosztrof* hercege a „Szbornik naroda. obücsaef“ I. köt. 2. rész 259—299. lapján, és *Kocsnef* „Ocserki juridicseszkova büta Jakutof. Kazan, 1899.“ című munkája; ezeken kívül *Scsukin* (az orosz belügyminisztérium „Zsurnal“-jában 1854. évf. 7. sz.) a jakut esküjéről, házasságról, keresetekről, végrendeletéről, a lopásról való felfogásokról; egy névtelen cikk (Vosztocsnoe Obozrenie 1883. évf. 17. sz.) a jakut vadászati jogszokásokról; *Gorochof* (Izvesztija vosztocsno-szibirszkova otdjela Imp. Ruszszk. Geogr. Obszesztva. Irkutszk, 1883. évf. 1. és 2. füzet) a jakut menyasszonyról (kinitti) és házassági jogról; *Sztarozsü* (Vosztocsn. Obozr. 1883. évf. 23. sz.) a jakut földközösségről; egy névtelen tanulmány (Izvesztija vosztocsno-szibirszkova otdj. Imp. Ruszszk. Geogr. Obscs. Irkutszk, 1884. évf. 1. és 2. füzet) a jakut szegény gyermekekről való gondoskodásról; *Pavlikof* a „Pamjatnaja knizska Jakutszköj oblaszti na 1871. g. S.-Peterburg, 1877.“ emlékkönyvben a jakut házassági jogról; s végül *Vitjasevszkij* (Etnogr. Obozrj. 1909. évf. LXXX. füz. 1—20.) cikke az „ex donatione“ származó kötelezettségnek különös alakjáról a jakutok szokásjogában és „Jakutszkie materialii dlja razrabotki voproszof embriologii prava. S. Peterburg, 1911. I.“ című művében pedig jakut párhuzamokat nyújt az ősjoghhoz. A *kirgisek* és *karakirgisek* szokásjogáról egész sor külön monografiát bírnak, a melyenek *Balljuzek* műve az orosz földrajzi társulat orenburgi osztályának „Zapiszki“-jében 1872. évf. II. 46—167. l.; *Zagrazszkij* tanulmánya a turkesztáni statisztikai bizottság 1876. évf. évkönyvének IV. füzetében (151—190. l.) *Tronof* (Zapiszki Imp. Ruszszk. Geogr. Obszesztva po otdjelenije Etnografiji 1891. évf. XVII. k. II. füz. 71—88. l.); és *Izrazszof* (Etnogr. Obozr. 1897. évf. XXXV. k. 1—37.) rövidebb átnézetei; *Makoveczkij* „Materialii dlja izucsenija juridicseszkich obücsaef Kirgizof. I. Materialjnoe pravo. Omszk, 1886.“ című művének első és egyetlen kötete a kirgiz anyagi jogról; *Kozlof* „Obücsnoe pravo Kirgizof. Pamjatnaja knizska zapadnoj Szibiri. Omszk, 1882.“ című terjedelmes (388 l.) monografiája (német kivonata Rus-

sisehe Revue 1882. évf. 474.) s végül *Grodekof* tábornok „Kirgizü i Karakirgizü Szür-Darjinszköj oblaszti. I. Juridicseszkij büt. Taskent, 1889.“ legnagyobb (298 + 199 l.) szabású feldolgozása. Ezeken kívül még nagyszerű szokásjogi adatgyűjtemények is (a *Grodekof* művében található kívül) állanak rendelkezésre, melyek közül a „Materialii po Kirgizszkomu zemljepolzovaniju. S. Peterburg.“ című, a kirgizek földhasználatára vonatkozó, 1909-ben már a X. kötetig jutott; a másik pedig „Szbornik rjesenij csrezvücsajnavo szjezda narodnüh szudej Zakaszpiszköj oblaszti sz 1898—1902. gg. Materialii po izucsenija narodnavo büta Turkmen i Kirgizof. Aszchabad, 1903.“ című *Dutlinszkij-Ivanof* szerkesztésében megjelent és a Kaukázus mögötti vidékbeli *turkomán* és kirgiz nemzetbirák rendkívüli gyűlésein hozott ítéleteinek döntvénytára. De lehetetlen itt mellőznünk két bár régebbi alapvető művet: a *Levsin*-ét (Opiszanie kirgiz-kazacsich ord i sztepej, S. Peterburg 1832. I—III. köt.) és *B. Zaleski*-ét (La vie des steppes kirghises. Paris. 1865.), melyek általános néprajzi tartalmukon kívül, a kirgiz jogszokásokra is kiterjednek, olyanokra is, melyek azóta már nyomtalanul eltűntek. A kirgiz szokásjog egyes részleteit még a következő cikkek és könyvek tárgyalják. *Alektorof* „Vübornoe nacalo u Kirgizof. Orenburg, 1894.“ könyve a kirgiz választásokról. *Zobnin* „K voproszu o nevoljnich, rabach i tjulengutach v Kirgizszköj sztepi. Szemipalatinszk, 1902.“ című könyve a kirgiz rabszolgatartásról. A kirgiz nő szerepéről a nomád életben egy *Z.* jegyű cikk a „Turkesztanszkija Vjedomoszti“ 1889. évf. 33. és 34. számában; *Divaef* könyve (O szvadebnom ritualje kirgizof Szür-Darjinszköj oblaszti. Kazan. 1900.) a kirgiz házassági szertartásokról, melyet kiegészít. *Karutz R.* Von kirgisischer Hochzeit und Ehe auf Mangyschlag. Braunschweig. 1910. munkája. A kirgiz földbirtoklásról és vízhasználatról névtelen cikk a „Ruszkija Vjedomoszti“ 1887. évf. 205. sz.-ban. A kirgiz bíraskodásról egy névtelen a turkesztáni statisztikai bizottság évkönyveiben S. Peterburg, 1876. évf. IV. füz. 192—201. l.; *Ibragimof* a „Szbornik narodnüh obücsaef.“ S. Peterburg. 1878. I. köt. 2. rész. 233—258. l.; *Szabatajef* az „Etnogr. Obozrenie“ 1900. évf. XLVI. 66—73. l.; egy névtelen (Vosztocsn. Obozr. 1884. évf. 19. sz.) a kirgiz bíraskodásról és esküjéről; *Gotoviczkij* (mindkét cikke a Juridics. Vjesztnik 1885. évf. 5. füz.) a kirgiz eskü jelentőségéről és szertartásairól, valamint külön a peregyezésnek egy különös formájáról; *Karchalef* (ugyanazon Jur. Vjesztnik 1888. évf. 5. füz.) a kirgiz bíraskodásról és nyomozásról; *Delwig* (baron Deljvig B. N.) báró könyve (Kirgizszkij narodnáj szud v szvjazi sz pravovüm polozaenim inorodczef sztepnovo kraja. Uraljszk. 1909.) a kirgiz nemzeti bíraskodásról és a sivatagi nemzetiségeknek jogi helyzetéről; és végül *Sztepnjak* (Szibirszkij Vjesztnik 1887. évf. 43. sz.) a kirgizek ajándékozási szokásairól és jogi jelentőségéről. A *különböző tatár népek* szokásjogainak irodalma a következő. *N. N.*-cs. cikke (Trudü Kazanszkova Sztatist. Komiteta. Kazan, 1869. évf. 3. füz.) a kazáni kormányzósági tatárok nemzeti jogszokásairól. Nevezetes *Kovalevszkij* cikke a „Ruszkija Vjedomoszti“ 1885. évf. 305. és 322. sz.-ban (az 1885. okt. 31. és nov. 14-én tartott ethnographiai kongresszusai ülésekről szóló jelentésben) a kaukázusi tatárok szokásjogáról összevetve ezt az összetek jogával. *Kosztrof* herceg a kazáni kormányzóság hírlapjának 1853. évf. 24., 28., 30., 32., 34., 36., 38., 40., 42., 44—48. sz.-ban közölt cikksorozatában, valamint a „Zapiszki Szibirszk. otdj. I. Rusz-

Geogr. Obscsesztva Irkutszk, 1865. évi 8. füz.-ben a kizilszki tatárok nomád szokásait és családjogát eseteli. Ugyancsak 5 a'tomszki kormányzóság hírlapjában az 1876. évf. 20. és 21. sz.-ban a barabinszki tatárok jogszokásait magyarázza, melyet egy névtelen cikksorozat az akmolinszki terület hírlapjának 1885. évi 8—10. sz.-ban kiegészít. Ismét *Kosztrof* herezeg az 1877-ben Kazánban tartott negyedik régészeti összejövetel „Trudü“-iben (Kazan, 1884. 1. füzet) a minuszinszki terület tatárainak a *szagájok, kacsincok és kaibálok* szokásjogát tárja elénk, melyet a kacsincokra nézve *Karatanof* néprajzi kutatásai (az *Izvesztija* I. Ruszk. Geogr. Obscsesztva 1884. évi 6. füz.) is kiegészítenek. *Movesz* a „Kavkaz“ 1865. évi 35—37., 42—46. és 48., továbbá folytatólag a 85., 87., 88., 90., 92., 94—96. számaiban megjelent cikksorozataiban az eliszavetpolszki terület tatárainak igazságszolgáltatásával, adózásával és földhasználatával foglalkozik. Egy 4-jegyű cikksorozat a sztavropolszki kormányzóság hírlapjában az 1879. évf. 10—19. sz.-ban az ott élő *nogáji* tatár és *turkomán* nomádok nemzeti szokásjogát írja le Sejk Ali őrnagy 1851. évi összeállítására alapján. A *kumük* tatárok bünygyi igazságszolgáltatására vonatkozó jogszokásokat *Szemenof* (Jurid. Obozr. 1881. évf. 29., 30. sz.) állította össze. Az egykor oly híres krimi tatároknak csupán földbirtoklásával foglalkozott *Bljumenfeld* „Krimszko-tatarskoe zemlevladjenie. Odeszsa 1888. című könyvében, melyet *Utz V.* könyve (Die Besitzverhältnisse der Tatarenbauern im Kreise Simferopol. Tübingen. 1911.) egészít ki.

A mongol *kalmükök* élő szokásjogon kívül még régi törvényekkel is rendelkeznek. Ezeknek gyökerét a világhírű mongol hódítóknak Dsingiz-khánnak (1154—1227.) törvényeiben (*jasza* vagy *jaszak*) találjuk, melyek különösen Makrizi (1365—1442.) arab történetíró följegyzéseiben maradtak fenn, azzal a még néhány töredékkal, mely Mirchondnál, Vártán örmény történetírónál és egyebütt találhatók, Dsingiz-khánnak törvényszerű kijelentéseivel egyetemben. E törvényeket *Gurjand* adta ki (a kazáni egyetem mellett működő régészeti, történeti és néprajzi társaság „*Izvesztija*“-iban. Kazan, 1904. XX. köt. 4. és 5. füz. 61—68. l.) a sivatagi törvényhozás történetéről (49—158. l.) írt nagybecsű tanulmányában. A Dsingiz-khán törvényeiben fönntartott ősi mongol szokásjog aztán hatalmas törvénykönyvvé bővült ki 1640-ben, úgy, a hogy azt a mongol-ojrat népszövetség törvényhozása megállapította és 1879-ben *Leontovics* (K isztorijji prava ruszszkich inorodczef. Drevnij Mongolo-Kalmüczkij ili Ojratszkij usztaf vzüszkanij. Czaadzsin-Bicsik. Odesza, 1879. különlenyomata novoroszsajszki egyetem „Zapiszki“-jének XXVIII. kötetéből) 1880-ban pedig *Golsztunszkij* (Mongolo-Ojratszkie zakonü 1640-go goda, dopolnitelnie ukazü Galdan-hun-tajdzsija i zakonü szosztavlenntie dlja Volzszkich Kalmükof pri Kalmüczkom chanje Dunduk-Dasi. Kalmüczkij tekszt sz ruszszkim perevodom i primjecsanijami. S. Peterburg, 1880.) az eredeti kalmük nyelven és orosz fordításban közzétették. Erre a törvénykönyvre vonatkoznak *Gurjand* említett cikkén kívül *Leontovics* (Zapiszki Imp. Novoroszsajszkova Universzitet. Odeszsa, 1880., 29. füz. 16—437.) kimerítő földolgozása; *Mullof* (Zsurnalj Minisztersztva Juszticzi 1863. évf. 10. sz.), *Basznin* (Juridicseszki Vjesztnik 1875. évf. 3., 4., 5. sz.) és *Bentkovszkij* (Sztavropolszkija gubernszkija Vjedomoszti 1877. évf. 13., 14. sz.) cikkei és végül *Köhne* „Das Recht der Kalmücken“ cikke a Zeitschr. für vergleichende Rechtswissenschaft. IX. évf.

444—475. lapján. A kalmükök élő szokásjogáról is több tanulmány ismeretes. Ilyen *Sveczof* könyve („Obücsno-pravovüja vozrzenija Altajczef (*kalmük*) i kirgiz Altajszkova okruza. Bracsnszja i szemejnüja otnosenija“ a Zapiszki Szibirszk. otdjela Imp. Ruszszk. Geogr. Obscsesztva. Omszk, 1890. XXV. kötetében) az altaji kalmükök és *kirgisek* szokásjogi nézeteiről a házassági és családi viszonyokra nézve. *Bentkovszkij* (a Szbornik sztatiszt. szvjedenij o sztavropolszkoi gubernii. Sztavropol, 1869—70. évf. 2. és 3. füz.) a kalmük nő házasságáról; egy *Th. B.* jegyű cikk (a Szibirszkij Vjesztnik 1887. évi 78., 79., 80. füzetében) az altaji kalmükök házassági szertartásairól, a férfi és nő munkákról, tulajdonjegyeikről (tamga), kereskedelmi szokásairól, a kamatról, az ajándékkötelezettségről, kormányzatukról, babonából elkövetett bűntetteikről, bírói eljárásukról; *Szmirnof* (Izvesztija Obscsesztva Archeologii, Isztorii i Etnografii pri Imp. Kazanszkom Universzitetje. Kazan, 1884. évf. 3. füz.) a kalmükök némely sajátos szokásairól, t. i. a marharablás bírói nyomozásáról s különféle esküvésük szertartásairól; *O. D.* cikke (a Donszk. Obl. Vjedomoszti 1874. év. 3. sz.) a kalmük bünygyi igazságszolgáltatásról; és végül egy névtelen cikk a „Moszkovszkija Vjedomoszti“ 1882. évfolyam 309. számában a kalmükök esküjéről. A *burjátok* jogszokásairól érdekes *Scsapof* bő és részletes tanulmánya (az *Izvesztija* Szibirszkova otdjela. Imp. Ruszszk. Geogr. Obscsesztva. Irkutszk, 1875. évfolyam 3. és 4. füzet) a burját nemzeti községi (ulusz) életéről; melyet kiegészít *G. P.* cikke (Vosztocsn. Obozr. 1882. évfolyam 36. sz.) az alári burjátok földközösségéről; *Krol* cikke a Zsurnalj Minisztersztva Juszticzi 1900. évi januári füzetében, a mongol-burját házassági jogról, németül pedig a Zeitsch. f. Social- und Wirtschaftsgeschichte 1898. VI. évf. 113—143. l.-ján a transzbajkái burjátok nemzeti és családi szervezetéről; és különösen *Changalof* cikke (Etnogr. Obozr. 1894. évfolyam XXI. füzet 100—143.) a burjátok jogszokásairól.

Az orosz államnak és irodalomnak ez a hatalmas tevékenysége a nem orosz népek szokásjogainak¹ összegyűjtése körül, tudósainak figyelmét lassankint körülbelül már az 1840-es évektől a saját *fajukra* is, vagyis a különféle *orosz* néptörzsek élő szokásjogának tanulmányozására irányította. Az orosz császári földrajzi társulat is 1847-ben, az ethnographiai adatok rendszeres gyűjtésére szerkesztett kérdőíveiben, a jogszokásoknak szintén kellő tért engedett. A mikor pedig az 1861. évi orosz jobbágyfelszabadítás következtében az orosz falu- és földközösségnek, a csakhamar világhírűvé vált *mir*-nek kérdése egyszerre napirendre került, az orosz agrár jogszokásoknak rövid idő alatt óriási irodalma támadt, melynek következtében a megindult rendszeres gyűjtés az orosz népek többi jogszokásait is lassanként napfényre hozta. Mindez természetesen mindenfelé, de különösen a többi szláv népek kutatóira volt nagy hatással, a melynél, most minket a délszláv házközösségnek (*zadruga*) megismerésére Zágrábból megindított mozgalom érdekelhet leginkább.

¹ A fentebb felsorolt orosz munkáknak és cikkeknek, sajnos, csakis egy részét lehet megtalálni a budapesti könyvtárakban, még pedig első sorban a M. N. Múzeum Néprajzi Osztályának és a Néprajzi Társulatnak könyvtárában, azután, különösen az orosz tudományos társulatok kiadványait a M. Tud. Akadémia könyvtárában. Egyes könyveket pedig az Egyetemi Könyvtár volt szíves, annak idején, kérelmemre meghozatni, több ritkább könyv végül a szerző gyűjteményében.

Érdekes az is, hogy éppen magyarok, két budai egyetemi tanár: *Piller* és *Mitterpacher* voltak a legelsőek, kik 1782-ben Pozsegában tett természettudományi útjukban a *zadruga* intézményét fölfedezték és könyvükben (*M. Piller et Lud. Mitterpacher. Iter per Poseganam Slavoniae provinciam mensibus junio et julio anno 1782 susceptum. Budae, 1783.*) le is írták. Innen terjedt el aztán a híre az egész szláv tudományos- és szépirodalomban. E kérdésről is egész könyvtárt írtak össze, melynek egyik legkorábbi tartalmasabb terméke a horvát *Utješenić* „Die Hauscommunione der Südslaven, Wien, 1859.“ könyve volt. Ilyeneknek hatása alatt a zágrábi délszláv akadémia 1867-ben elhatározta, hogy most már nem csupán a házközösségre vonatkozó, hanem az összes *délszláv* élő jogszokásoknak összegyűjtését megindítja. E nagyszabású gyűjtés eredménye 1874-ben *Bogišić Boldizsár*, a jeles jogtudós és későbbi államférfiú szerkesztésében (Zbornik sadašnjih pravnih običaja u južnih Slovena. Zagreb, 1874. I., latin czime: Collectio consuetudinum juris apud Slavos meridionales etiamnum vigentium) lőn közzétéve, melyet 1877-ben francziául *Demelić* (Le droit coutumier des Slaves méridionaux. Paris. 1877.) németül később *F. S. Krauss* „Sitte und Brauch der Südslaven. Wien, 1885“ és „Slavische Volksforschungen. Abhandlungen über Glauben, Gewohnheitsrechte, Sitten und Bräuche und die Guslarenlieder der Südslaven. Leipzig. 1908.“ műveiben népszerűsített.¹ Ezen gyűjtés alapján aztán, az egyes délszláv államok élő szokásjoguknak további részletesebb és szabatosabb tanulmányozására térhetek át, melyek közül csupán *Bobcsf* bolgár jogtudósnak gyűjteményét (Sbornik na Blgarszkitje juridiceszki običaji. I. Grazsdanszko pravo Tom I. otdjel 1. Szemejno pravo. Plovdiv. 1897. egyidejűleg francziául is, Philippopoli. 1897. II. otdjel 2. Vescsi. 3. Naszljedstvo 4. Objazatelszta. Szofija, 1902.) emelem ki a *bolgár* élő jogszokásokról a családi jog, vagyonjog, öröklési és kötelmi jog körében, melyhez a bolgár házközösségről írt (Blgarszkata ceszljadna zadruga. Isztorikopravni sztudii. Szofija, 1907) műve csatlakozik. A *lengyel* élő jogszokások gyűjtéséről csupán a *Grabowsky* által e czélra 1889-ben (a *Wisla* III. 171—209. lján, azután külön is) Varsóban kidolgozott kérdőívekről van tudomásom. A *husulok* és *ruthének* jogszokásaival *Kaindl* (Die volksthümlichen Rechtsanschauungen der Ruthenen und Huzulen. Braunschweig, 1894.) is foglalkozott.

A rendkívül jellegzetes *albán* szokásjogok közül, legalább a katolikus Dukadzsin és a Mi-Skodrak törzsekét, 1899-ben *Ippen* Tódor főkonzulunk Skutariában két pappal íratva össze, mely előbb a brüsszeli albán nyelvű folyóiratban jelent meg s melyet aztán németre fordítva *Träger* Pál 1901-ben a berlini antropológiai társulatban bemutatott és a Zeitschr. f. Ethnologie. Berlin 1901. évi XXXIII. 43—57. l., legújabbán pedig maga *Ippen* is a *Thallóczy*-tól szerkesztett Illyrisch-Albanische Forschungen. München, Leipzig. 1916. I. köt. 389—408. l. közzétett, francziául pedig *Darste* (Nouvelles études d'histoire du droit. Paris, 1906. III. 53—75.) ismertetett. Őket azonban *Thallóczy Lajos* megelőzte, midőn ugyan-

¹ Legújabbán a horvátoknál *dr. Strohál Iván* fejt ki nagy tevékenységet úgy a jogtörténeti emlékek, mint az élő jogszokások gyűjtése körül, sőt a horvát néprajzi folyóirat (Zbornik za narodni život i običaje) 1909. évf. ban (1—54. és különösen 134—160. 285—326) új szokásjogi kérdőíveket dolgozott ki, miután az 1874. évi gyűjtemény alapján szolgáló kérdőíveket tüzetes bírálat alá vette.

ezen albán törzseknek élő szokásjogát még 1895-ben, szintén egy pappal a nép véneinek ajkáról összeíratta és egyes részeit, az általa fölfedezett 1551—3. évi horvát szokásjog illető pontjaival, magyar fordításban a M. Gazd. tört. Szemle 1896. III. 142—169. lapján összevetette. Ezen gyűjtése egész terjedelmében 1916-ban jelent meg, a föntebbi tőle szerkesztett németnyelvű illyr-albán kutatások I. köt. 409—462. l., a hol még egy 1913-ban készült, de abbanmaradt török törvényjavaslatot is közölt (463—486.) az albán szokásjog kodifikációjáról.

A nyugati nemzetek, a saját népiüknél élő jogszokásokat úgy látszik alig gyűjtik, talán csak a *spanyolt* kivéve, a hol legújabbán négy, gyűjtésen alapuló munkáról (*J. Costa*. Costumbres juridico-economicas de alto Aragon. 1884. Derecho consuetudinario de alto Aragon. 1886. továbbá Derecho consuetudinario y economia popular de España. Barcelona, 1902. I., II. és *Altamira y Crevea* Derecho consuetudinario y economia popular de la provincia de Alicante. Madrid, 1905.) van tudomásunk. *Olasz* élő jogszokási termékl, miután a firenzei 1870-től működő olasz néprajzi társulat kiadványait sehol sem láthattam, csupán egyetlen cikket (*R. Corso*: Ländliche Gewohnheitsrechte einiger Gebiete Kalabriens. Zeitschrift für vergleichende Rechtswissenschaft XXII. 430—56.) ismerek. A francia départementok által kiadott „Usages locaux“ hivatalos jellegű gyűjteményről (v. ö. még *Halleguen E.* Introduction historique à l'ethnologie de la Bretagne. Paris 1862. *Guillaume*. Coutumes du département des Hautes Alpes. *Sébillot*. Coutumes populaires de la Haute Bretagne. 1886.) nem tudom, kiterjed-e és mennyiben a *franczia* nép élő szokásjogára. Az *angol* népies szokásjoggal mellékesen az angol folklóre művelői foglalkoznak, így pl. *Dyer* (British popular customs) *Wilde* (Ancient cures, charms and usages of Ireland, contributions to Irish lore. London. 1890) és *Guthrie* (Old Scottish customs) vagy a folklóre-társulat egykori igazgatója *G. L. Gomme* az angol faluközösségről írt (The village community with special reference to the origin and form of its survivals in Britain. London, 1890.) vagy a folklóre (Ethnology in Folklore. London. 1892. és Folklore as an historical science. London 1907.) jelentőségéről szóló műveiben; legújabbán pedig *Ch. S. Burne* (The Handbook of Folklore. London, 1914.) folklóre-kézikönyvében kérdőpontokat közöl, melyek (az Ethnographia XXVII. 234. l. szerint) némileg az élő jogszokásokra is kiterjednek. A *német* irodalomból nincs tudomásom (v. ö. *Birlinger A.* Volksthümliches aus Schwaben. Sagen, Legenden, Aberglauben, Sitten, Rechtsbräuche. Wiesbaden. 1861—1874. I. II.) semmiféle közvetlen, rendszeres élő jogszokásgyűjtésről.

A nagy nyugati nemzeteket, elsősorban tengerentúli gyarmataik népeinek jogszokásai, tudásaikat pedig az ezek alapján fölépített társadalomtörténeti teóriák és rendszerek érdeklik és mind az elméletek, mind a gyűjtések terén csakugyan hatalmas tevékenységet fejtenek is ki. Az angoloknál az angol *afrikai* vad népek jogszokásainak nagy része a „Native Laws and Customs. Cape Town, 1883.“ című hivatalos gyűjteményben található, melyhez *Maclean*-nak „Compendium of Kafir laws and customs. Mount Coke. 1858.“ és *H. Dugmore* ugyanilyen című, ugyanott 1872-ben megjelent műve csatlakozik; továbbá *Thomas Northcote W.* Anthropological report on the Edo-speaking peoples of Nigeria. I. Law and custom. London. 1910. és az ő Anthropological report on the Ibo-speaking peoples of Nigeria. I. Law and custom on the Ibo of the Awka neighbourhood. S. Nigeria.

London, 1913. és végül *Sarbak J. M.* Fanti customary laws. London, 1904. Leghamarább különösen a *hindu népek* élő szokásjogát, körülbelül az 1850-es évek óta kezdték gyűjteni, mindegyre rendszeresebben, előbb a helybeli angol adó-, majd statisztikai, 1901 óta pedig külön néprajzi felügyelőségi (ethnographical survey) hivatalok által. Magában áll *Halked* Code of Gentoos laws. London 1777., legrégebb élő szokásjogi gyűjteménye, melynél azonban meg kell jegyeznünk, hogy Gentoos nevű hindu törzs nincsen, ezt csak az angolok csinálták a gentile = pogány szóból és a dél-indiai Telinga vagy Kalinga nyelvű hindukra alkalmazták. Ugyancsak még a XVIII. század végén (1798—99) indul meg *Colebrooke H. Th.* fordításában az ősi hindu jog emlékeinek rendszere kiadása. A szokásjog terén fölmerülő magánvállalkozások szintén az angol kormány segítségével készülnek, legalább is a hivatalos adatok rendelkezésre bocsátásával. Így jöttek létre újabb pl. *Crooke* többkötetes folklorea India északnyugati törzseiről 1894—99 közt; *Bisley* 9 kötetes leírása a bengáli törzsek és kasztokról, *Dalton* könyve (Descriptive ethnology of Bengal. Calcutta 1872.), melyek e népek szokásjogát is rendszeresen megfigyelik; vagy *Baden-Powel* nagybecsű kötetei (The land-systems of British India. Oxford 1893. I.—III. The Indian village community. London, 1896. The origin and growth of village communities of India L. 1899.) a hindu falu- és földközösségről; nemkülönben *Dubois J. A. and Beauchamp H. K.* régebb „Hindu manners, customs and ceremonies“ című művének legújabb 1906. évi oxfordi kiadása; *Tupper*. Punjab customary law. Calcutta. 1881. I—IV.; *Rose H. A.* Compendium of the Punjab customary law. Lahore. 1907.; végül *Stokes*. Anglo-Indian codes. 1889. *Hátsó-India* angol tartományai közül, Birmára nézve *Richardson D.* Damathat or the laws of Menov, translated from the Burmese. Rangoon 1874. 2. kiad. és „Maung Tet Pyo's Customary law of the Chin tribe. Burmese text. Rangoon. 1884.“ V. ö. még Kohler cikkét „Das Recht der Birmanen“, a Zeitschr. für vergl. Rechtswiss. 1886. (VI) évf.-ban. Sziamra pedig „Siamese laws and customs on slavery, translated from the Siamese code of laws“ kiadva *Bastian* (Die Rechtsverhältnisse bei verschiedenen Völkern der Erde Berlin. 1872. 407—433. 1.) könyvében és v. ö. még *Mazzarella* L'origine delle ordalie nel diritto siamese. Roma. 1900. A legszélesebb körű tudományos egyesületi tevékenységet fejtik ki még ezenkívül 1788-tól kezdve a bengáli, shangáji és londoni ázsiai tudományos társulatok, valamint Nagy-Britannia és Irland antropológiai királyi intézete 1872-től.

Észak-Amerikában a néprajzi folyóiratokon (American Anthropologist; Journal of American Folk-Lore stb.) kívül több intézet is foglalkozik az *észak-amerikai* bennszülöttek szokásjogával, pl. a Peabody-múzeum az ő régészeti és ethnologiai report-jaiban; de különösen az 1846-ban alapított washingtoni Smithsonian Institution ethnologiai bureaujának kiadványaiban 1881-től, a hol péld. *Dorsey J. O.* hittérítőnek nevezetes tanulmányai jelentek meg az omaha-indiánok (Ethnol. Report. III. 211—370.) és a sziú-indiánok (u. o. XV. 213—244.) társadalmi szervezetéről. Kanadában is 1885-től foglalkozik az angol Newcastle—upon—Tyne-beli brit tudományos egyesületnek egy kanadai bizottsága az ottani bennszülöttek tanulmányozásával. Végül meg kell még emlékezni *R. G. Twaites* óriási vállalatáról, melyben az Amerikában 1610-től 1791-ig működő jezsuita hittérítők utazásairól szóló jelentéseket

73 kötetben (Jesuit Relations and allied documents. Travels and explorations of the Jesuit Missionaries in New-France, 1610—1791. Cleveland. 1901.) kiadta. Ezt kiegészíti szintén az ő „Early western travels 1748—1846. Cleveland. 1907.“ műve 32 kötetben; s ezekhez hozzátehetjük még *Moreau de S. Méry* 1784. évi 6 kötetes „Lois et constitutions de l'Amérique sous le vent. Paris.“ című művét.

A francziák is nagy buzgalmat mutatnak gyarmataik jogszokásainak kiadásánál és feldolgozásánál pl. *Indo-Khindra* és pedig Annamra *Luro* Étude sur l'organisation politique et sociale des Annamites. Paris. 1878. *Ory* La commune annamite au Tonkin (a Nouvelle revue hist. de droit français et étranger 1896. évf.). *Aubaret* Code annamite. Paris. 1865. és ennek teljesebb 1876. évi két kötetes kiadása. *Philastre*: Code annamite; Kambodzsára nézve pedig *Janneau* Livre de Krampoutap. *A. Leclère* Recherches sur la législation cambodgienne. Droit privé. Paris. 1890. és Recherches sur le droit public, la législation criminelle et la procédure des Cambodgiens. Paris. 1894. I. II. továbbá ugyanannak cikkei a „Nouvelle revue historique de droit français et étranger“ 1894. évf.-ban (68—95.). Le régime des biens entre les époux et les successions; és az 1898, (609—656.) és 1899. évf.-ban (265—283.) Recherches sur les origines brahmaniques des lois cambodgiennes. — *Madagascar* szigetéről; *A. Cahuzac*. Essai sur les institutions et le droit malgache. Paris 1900. I. v. 3. még Perker cikkét (New code of laws for the Howa kingdom of Madagascar) a „Journal of the Anthropol. Instit. of G. B. and L.“ XII. évf.-ban; — és végül a francia *afrikai* gyarmatokra *A. Prévile*. Les sociétés africaines, leur origine, leur évolution, leur avenir. Paris. 1894. *Martin A. G. P.* Précis de sociologie Nord-Africaine. Paris 1913. *Messiny*. Le statut des indigènes algériens. Paris. 1913. *Hanoteau et Letourneux*. La Kabylie et les coutumes kabyles. Paris. 1873. I—III. *Clozel et Villamur*: Les coutumes indigènes de la Côte d'Ivoire. 1902.; ezenkívül különösen a párisi Union Coloniale Française útján és az 1822 óta megjelenő Journal Asiatique, valamint a különböző ethnographiai, összehasonlító, jogi és szociológiai jellegű folyóirataikban.

A belgák, a néprajznak és szociológiának különben is jeles művelői, *afrikai* gyarmatukban Kongóban a bennszülöttek szokásjogával foglalkoznak. *Lycops*. Codes congolais et lois usuelles en vigueur en Congo. Bruxelles. 1900. *Tschoffen*. Au Congo. Organisation sociale et coutumes judiciaires des noirs. (a Bulletin de la société royale belge de géographie. XX. évf.-ban 244—272.); ezenkívül lásd még a brüsszeli Solvayféle szociológiai intézetnek és a Kongó múzeumnak kiadványait s végül *van Oerbergh* néprajzi (collection) monografia-gyűjteményét.

Az olaszok is *afrikai* gyarmataik szokásjogait gyűjtik pl. *Gesmaro de Stefano*. Il diritto penale nell' Hamasen (Eritrea) ed il Fetha Neghest. Firenze. 1897. *Capomazza*. Istituzioni di diritto consuetudinario del Seraé; la legge degli Atoheniè-Melgá. Macerata. 1912; ezenkívül a „Società italiana per lo studio di Libia“ is foglalkozik ezzel.

A spanyolok ilyen irányú működéséről, tudomra, csupán a „Coleccion de articulos, typos y costumbres de la isla de Cuba. Habana. 1881.“ tanuskodik.

A hollandusok szintén rendszeresen gyűjtik és magyarázzák gyarmataik szokásjogait, különösen *G. A. Wilken* 1883—1891 közt megjelent 9 alapvető becses

művében, a németalföldi *India* és a *maláji* szigetek beenszülötteinek jogáról, miközben még az arabok matriarchátusával is ráért foglalkozni. Ugyanilyen irányban működött még *J. G. F. Riedel* (*Les idées spécifiques du droit de propriété foncière chez les Indonésiens T'oung Pao. Hága 1886.*) s legújabbban *Vollenhoven*.

A németek legkésőbbben jutván gyarmataikhoz, leghamarább jöttek rá az élő szokásjogok gyűjtésének kormányzati szempontból is nélkülözhetetlen szükségére. Gyarmati folyóiratuk a „Mitteilungen aus den deutschen Schutzgebieten“ áll élén e mozgalomnak. De a német tudomány, gyarmathódítások nélkül is már jóval előbb vezérévé lön a világszerte folyó szokásjogi kutatásoknak. Erre nézve legjellemzőbb az, hogy pl. *Délamerika* népeinek szokásjogáról a bibliographia túlnyomóan csak német munkásságot ismer. Ma is még alapvető *Martius C. F. P. Von dem Rechtszustande unter den Ureinwohnern Brasiliens. München, 1832.* műve, továbbá *Von den Steinen K. Unter den Naturvölkern Zentral-Brasiliens. Berlin, 1894.* *Schmidt M.* cikke (Über das Recht der tropischen Naturvölker Süd-Amerikas) a „Zeitschr. für vergl. Rechtswiss.“ XIII. évf.-ban (280—318.). *Ausztrália* népeinek szokásjogával, az angol *Howith, Spencer* és *Gillen, Both W. E., Taplin, Wilhelm* néprajzi s a hirneves *Frazer J. G.* szociológiai kutatásain kívül, különösen németek foglalkoznak pl. *Cunow* Die Verwandtschaftsorganisationen der Australnegern. Stuttgart 1894. *Köhler* Über das Recht der Australneger. Stuttgart. 1887. és az „Internationales Archiv für Ethnographie“ illető cikkei. Elismert dolog az is, hogy *Afrika* rendszeresebb néprajzi kutatásainak a német *Ankermann B.* cikke (Kulturkreise und Kulturschichten in Afrika) a „Zeitschr. für Ethnologie XXXVII. kötetében (54—84) vetette meg az alapját. *Afrika* főbb szokásjogi gyűjtéseik és magyarázataik: *Munzinger* Sitten und Recht der Bogos. Winterthur 1859. *Post.* Afrikanische Jurisprudenz. Ethnologisch-juristische Beiträge zur Kenntniss der einheimischen Rechte Afrikas. Oldenburg 1887. *Grünewald* Über die Rechtsaiten und Rechtsanschauungen der Urvölkerstämme Afrikas. Metz. 1890. *Köhler.* Über das Negerrecht namentlich in Kamerun. Berlin. 1895. *Merker M.* Rechtsverhältnisse und Sitten der Wadschagga. Gotha. 1902. *Velten C.* Sitten und Gebräuche der Suaheli; nebst einem Anhang über die Rechtsgewohnheiten der Suaheli. Göttingen. 1903. *Köhler A.* Verfassung, sociale Gliederung, Recht und Wirtschaft der Tuareg. Gotha 1904. *Dannert.* Zum Rechte der Herero. Berlin. 1906. E nagyterjedelmű élő jogszokási kutatásokon kívül, a németek vezérszerephez jutottak e téren, főként azáltal, hogy éppen erre a célra különösen *Bastian, Bachofen, Post, Köhler* stb. rendkívül gazdag munkássága egy egészen új tudományágat teremtett meg: az összehasonlító ethnológiai jogtudományt.¹ Ennek 1878-ban alapított folyóirata a „Zeitschrift für vergleichende Rechts-

¹ A németeknek, ezt az új tudományágát és elnevezését az angolok, amerikaiak, francziák, belgák nem tették magukévá, hanem e helyett ugyanezen tudományos munkásságra, inkább az önmön talajukon keletkezett szociológia elnevezést használják, melynek tudományát *Comte* alkotta meg, *Spencer Herbert* pedig aztán, az ő nagy filozófiai rendszerének keretébe illesztve, négy kötetben (*The principles of Sociology*) 1877—1884 közt részletesen kidolgozta. Becses az az anyaggyűjtemény is, mely neki e kidolgozás alapjául szolgált és közzététele mint leíró szociológia (*Descriptive Sociology*) három munkatárs segítségével 1878-ban nagy folió kötetekben meg is indult, csakhogy, sajnos,

wissenschaft“ a leggazdagabb tárháza lett a világ legkülönbözőbb élő és történeti szokásjogairól irt fejtegetéseknek. Ezenkívül Berlinben 1895-ben megalapították az összehasonlító jogtudomány és közgazdaságtan nemzetközi egyesületét is, mely rendes munkálatain kívül pl. 1903-ban az *afrikai* és a *Nagy-Ocseán szigetein* lakó beenszülöttek közül 17 népnek részletes kérdőívek alapján összeírt jogviszonyait (*Dr. S. R. Steinmetz: Rechtsverhältnisse von eingeborenen Völkern in Afrika und Ozeanien. Berlin, 1903.*) adta közzé.

De még *Magyarország* sem maradhatott ki teljesen, ámbár inkább csak közvetve, e világszerte folyamatban lévő jogszokásgyűjtésekből. Midőn például a zágrábi akadémia, mint láttuk 1867-ben, a délszláv élő szokásjogok gyűjtését megindította, ez magyar területekre is, és pedig a volt Bánságnak és Bács megye csajkás-kerületének szláv lakosságára is kiterjedt, kiknek jogszokásairól a föltett 352 különféle kérdésre adott feleletek eléggé teljes képet nyújtanak. A prágai „Narodopisny Vestnik Českoslovanski“ néprajzi folyóirat, mely már ezime szerint is kezdettől (1897) fogva (nyilván politikai célzattal) a mi tótságunkra is kiterjed, mint *Ernyey József* időnkénti ismertetéseiből látjuk, olykor tót jogszokásokkal is foglalkozik. Sőt az eddiginél rendszeresebb néprajzi gyűjtést akarván megindítani, 1914-ben részletes kérdőíveket bocsátott ki, melyek mellékesen különböző jogviszonyokkal is foglalkoznak. Ámde ennél már 1907-ben sokkal több történet nálunk, annyiban, hogy a turóczzsentmártoni „Slovenské Pohľady“ tót folyóiratban és külön is, *Dr. Rath* 27 lapon kérdőíveket („Otáznik k sbieraniu slovenského obyčejného

pártolás hiányában a 8-ik kötettel 1881-ben megszűnt. Ebből minket legközvetlenebbül a „Nr. 5. Asiatic Races, London, Edinburgh. 1876.“ kötet érdekelhet, mely az ázsiai fajok szociológiai adatait állítja össze. De úgy látszik éppen ez, a vállalatnak legkevésbé sikerült darabja, mert először is igen távol áll attól, hogy az összes ázsiai népek szociológiáját felölelje. A sémi fajokból csupán az arabok, Indiából csak a hegyi törzsek, a belsőázsiai népfajokból pusztán: a kirgizek, kalmukok és jakutok s végül az észak-ázsiai népekből: a csukcsok, aleutok, kamscátkaiak, szamojédok és osztyákok vétettek föl. A mi pedig másrészt, azokat a forrásokat illeti, a melyekből, az e kötetben feldolgozott szociológiai adatok kikerültek, azok bizony főleg ma már, jórészt ócskákknak s elavultaknak tűnnek föl, sőt már az 1876. évi tudományos színvonalnak sem feleltek meg teljesen, mert hiszen például a belső- és észak-ázsiai népekre legtöbbször csak angolnyelvű utazásokat, német könyveket és cikkeket alig, orosz nyelvűeket pedig egyáltalán nem is használtak. A megszerkesztés szintén elég hanyag, péld. nem egy indiai törzs keveredett a belső-ázsiai népek közé stb. Maga a feldolgozás vagyis a szociológiai adatok csoportosítása azonban, a *Spencer Herbert* által megállapított szociológiai osztályozás alapján történt. Az egész anyaggyűjteményen keresztül ez az osztályozás a következő: a testi, érzelmi és értelmi tulajdonságokon (characters) kívül, munka-megosztás és szabályozás, családi (házaság, gyermekek) szervezet, politika (kül- és bel-politikai események), központi és helyi kormányzat, polgári, büntető és ipari törvények, hadügy, egyház, élet-hivatások (professional), mellék-intézmények (iskolák, kórházak, egyletek stb.), testi csonkítások, temetkezési szokások, társadalmi érintkezési szabályok (laws of intercourse), viseletek és szokások, esztétikai és erkölcsi érzelmek, vallásos eszmék és babonák, tudomány, nyelv, javak szétosztása (distribution), pénzügyek, termelés, ipar, mezőgazdaság és tenyésztés, közművek, lakóhelyek, táplálék, ruházat, tárgyi eszközök (implements), fegyverek és végül esztétikai alkotások. Ezek a csoportok fejezik ki nemcsak *Spencer Herbert* szociológiai anyaggyűjtésének és feldolgozásának, hanem az összes angol, amerikai, francia és belga élő szokásjogkutatásoknak szellemét, tartalmát és munkakörét.

práva") dolgozott ki, közvetlenül a hazai tót jogszokások gyűjtésére, de csak hogy már arról, hogy csakugyan megindult-e a gyűjtés és milyen eredménnyel? mit sem tudunk. Az erdélyi szászok élő jogszokásaira vonatkozó gyér anyag, irodalmukban széjjel van szórva, mert speciális gyűjtés ideig ott sem történt, holott ez talán még eredetük kérdéséhez is új támpontokat nyújthatna.

A Magyar Néprajzi Társulatnak 1889-ben történt megalapítása még a szokásjogi anyag gyűjtéséhez s megmentéséhez is módot nyújtott, és pedig nemcsak a magyar nép, hanem az összes hazai nemzetiségek köréből. Néprajzi tudományunk lelkes munkásai, a különböző (lakodalmi, gyermekágyi, keresztelési, temetési stb.) népszokások leírásánál rendszerint azoknak jogi vonatkozásairól sem feledkeztek meg. Társulatunk vezetői pedig, mihelyt valami rendszeresebb, intenzívebb gyűjtés lehetősége nyílt meg előttük, mint pl. 1900-ban (Ethnogr. 1900. évf. 32.) vagy 1909-ben (Értesítő X. 249—252.) legújabbán pedig 1911-ben (Ethn. 1912: 203—208.) a Folklore Fellows nemzetközi társaság magyar osztályának szervezése alkalmából, mindjárt kérdőpontokat dolgozott ki, melyekben szokásjogi kérdések is helyet foglaltak. A „Társadalomtudományi Társaság” is, de úgy látszik, főleg a *Bernát István* szerkesztette „*Magyar Gazdák Szemléje*”-ben már régibb idő óta közzétett sikertűlt falu-monographiák hatása alatt szükségét érezte, hogy 1913-ban egy külön szociográfiai szakosztályt létesítsen, melynek feladatául a magyar parasztság „pszichológiá”-jának tanulmányozását tűzvé ki, kérdőíveket is szerkesztett, s ezeknek nagy része az élő szokásjogba is belévíg. A 97 kérdésre feleletül egy aradmegyei falu érdekes monografiája *Braun Róbert*-től meg is jelent a Huszadik század 1913. évf. 545—571., 690—713. l. és külön is. Végül helytörténeti, közgazdasági, néprajzi és földrajzi monografiáinkban is akad itt-ott tárgyunkra vonatkozó adat.

Ámde sem a felsorolt külföldi példák nagy tömege, sem a hazai eddigi szórványos, közvetett s félig öntudatlan törekvések, nem nyújthatnak olyan föltétlen bizonyosságot, a mely mindenkit meggyőzhetne a saját népünknel élő jogszokások közvetlen, rendszeres gyűjtésének szükségéről, lehetőségéről és eredményes voltáról. Szerencsére abban a helyzetben vagyunk, hogy a távolabb álló analógiákon kívül, közvetlen, gyakorlati példára is hivatkozhatunk, midőn mindjárt reá is mutatunk egy bár kisebb arányú, de országos és teljesen sikerült hazai szokásjogi gyűjtésre, mely szintén kérdőívek kérdéseire, hatósági személyek által adott feleletek útján történt, és melynek eredményei földolgozva, már 1904 óta közzé is vannak téve. Midőn ugyanis a *magyar általános polgári törvénykönyv* tervezete megjelent és ezzel szemben a magyar gazdaközönség körében egy külön agrár öröklési jog megalkotásának szüksége merült föl, 1901-ben *Darányi* akkori földmivelésügyi miniszter *dr. Mattyasovszky Miklós*t a németországi törzsöröklési jog és szokás (Anerbenrecht) tanulmányozására kiküldötte. Útjának eredményei azonban csakhamar rávezették őt arra, hogy mielőtt ezeket a hazai viszonyokra alkalmazná, előbb magukat e viszonyokat kellene megismernie, mivelhogy „öröklési jogi reformokat — úgymond — az öröklési (jog)szokás(ok) ismerete nélkül tárgyalni nem lehet”. Több dugába dőlt kísérlet után, végre *Plisz* akkori igazságügyi miniszter hathatós támogatásával sikerült is, a járásbírók és a közjegyzők által 5 rendbeli főkérdésre nézve kitöltött 642 kérdőív útján, a hazánk összes vidékein, a földmivelő-

népnel uralkodó öröklési jogszokásokat rendszeresen összegyűjteni, s ezeket aztán *Mattyasovszky* munkájában (Törzsöröklési jog és törzsöröklési szokás, I. A németországi törzsöröklési jog és szokás. II. *A magyarországi öröklési szokások*. Bpest, 1904.) a német törzsöröklési szokásjoggal egybevetve, föl is dolgozta. Ez a földolgozás, szerző megbízatásához képest, elsősorban agrárpolitikai és társadalomtani szempontból készülvén, a mi szokásjoggyűjtő céljainknak nem egészen felel meg. Mi a magunk szempontjából nagyobb súlyt helyeztünk volna a beérkezett feleletek eredeti szövegére, a mintegy összövegre nézve. Minden községet név szerint tárgyalunk volna, mert hiszen már az is, hogy az illető község 1848 előtt mi volt: földesúri hatalom alatt állott-e vagy sem, jogszokására is döntő súlylyal lehet. Egyébiránt a földolgozásban, a hazai jogtörténet tanúságait nagy részben, az összehasonlító szokásjog eredményeinek alkalmazását pedig egyáltalán nélkülöznünk kell. De bár ha ezen egészen más szempontokat követő földolgozás teljesen ki nem elégíthet is, maga ez a gyűjtés és a gyűjtött anyag célunkra nézve rendkívül becses. Mert az élő jogszokások rendszeres gyűjtésének egyáltalán ez a legelső példája hazánkban, ennek teljes sikere tehát, minden, e téren teendő további lépésünknel mintául s egyúttal tanúságul, sőt biztosítékul is szolgál, hogy népünk összes többi élő jogszokásainak összegyűjtése is éppen annyira szükséges és éppen oly eredményesen meg is valósítható, — csak akarnunk kell.

A legelső, legnehezebb földadat kétségkívül a kérdőívek megszerkesztése, vagyis a fölkatatásra váró egész hazai szokásjogi anyagnak, megfelelő kérdésekbe való foglalása leend. *Dr. Hermann Antal* az ilyenek szerkesztését találóan *circulus vitiosus*-félelnek mondja, a mikor t. i. jóformán már előre tudnunk kell mindent, a mit a kérdéseink révén meg akarunk tudni. A mi e kérdőíveknek anyagát s különösen technikai oldalát illeti, erre nézve kétségkívül a hasonló külföldi szokásjogi kérdőívek (pl. Oroszországban a jogszokások gyűjtésére 1862-től 1910-ig 22 kérdőív-programot dolgoztak ki.) nagy segítségünkre lesznek, ámde hazai szokásjogi viszonyainkkal s ezeknek jogtörténeti, gazdaság- s társadalomtörténeti, sőt ősjogi háttérrel, ha mindjárt nagyjából is, immár eleve tisztában kell lennünk.

Lássuk tehát, micsoda legfőbb kérdések azok, a melyekre népünkől, szokásjogát illetőleg feleletet várhatunk, és hogy micsoda történeti s részben őstörténeti mult rejlik mögöttük.

II.

Jogi közmondások. — Családjog. — Házassági jog. — Endogámia és exogámia. — Kiskorúak eljegyzése. — Nőrablás. — Nővásárlás. — Ósmagyar házassági jogszokások Gardézi helyesbített szövege szerint. — Nővétélár és vérdíj. — A magyar nőnek prémeiktől vett elnevezései. — Halottak lakodalma. — Özvegység, levírátus. — Szülők és gyermekek, atyai hatalom. — A vő befogadása a feleség családjába, ambil-anak házasság. — Matriarchátus, matrilineáris szervezet. — Couvade. — Házközösségi és nemzeti szervezet.

Mindenekelőtt kívánatos volna általánosságban is, a szokásjog szerepéről és természetéről a nép életében, egyet-mást közelebből is megtudni. Milyen felfogása van a szokásjogról? annak erejéről? vagy a mikor adott esetben az írott törvénnyel ütközik össze. Ezekre vonatkozólag nemcsak az egyes esetek adnának fölvilágosítást, hanem a nép közmondásaiban, szólásaiban is, gazdag, nagybecsű anyag rejlik. Például milyen rendkívül jellemzőek a jogszokások hatalmára az ilyen közmondások (*Résó Ensel*): Egy jó szokás többet ér három jó cselekedetnél. Jó szokás gazda a háznál. Régi szokás, régi erkölcs. Régi szokás mindig megtér. Rögzött szokás megköti a józan értelmet. A mint szokunk, úgy élünk. Jó szokás tartja az országot. stb. Érdekes az is, hogy a nép, a *törvény* szón legtöbbször a szokást érti, azaz, magát az írott törvényt is csak mint többi más szokását képes felfogni, melyek az ő életét szabályozzák. Egyáltalán a jogszokásgyűjtés egész folyamán, azt különösen figyelmébe ajánlanám a gyűjtőknek, hogy minden egyes kérdésnél tudakolják ki a néptől, hogy melyik fogalomra milyen szót használ, és hogy különösen a fölített kérdésre, vagy valamely jogviszonyról való fölfogására nézve éi-e a nép ajkán valami találó ítélet, szólás vagy *jogi közmondás*,¹ mert hiszen mindezeknek, a jogszokások magyarázatánál, szinte eredeti kútfőszerű értékük van.

Itt azután már rátérhetek az egyes szokásjogi konkrét kérdőpontokra, úgy, a mint azok a *magánjog* egyes részeiben: a *családjog*, a *vagyonjog* és *kötelmi jog* terén, továbbá a *közigazgatási jogban* és végül a *büntetőjogban* megnyilvánulnak.

¹ Külföldön már régtől fogva gyűjtik a jogi közmondásokat, péld. a németeknél *Hüllebrandt*: Deutsche Rechtspruchwörter. Zürich. 1856. *Graf u. Dietherr*: Deutsche Rechtspruchwörter. Nördlingen. 1864. V. ö. *Nopitsch*: Litteratur der Sprichwörter. Nürnberg. 1833.; az oroszoknál a fő gyűjtő *Iljusztruf*: Juridiceszkija poszloviczi i pogovorok. Kief. 1903. műve teljes bibliográfiával; az olaszoknál *Dr. R. Coreo* cikke (Kalabresische Rechtspruchwörter) a Zeitschr. für vergleichende Rechtswissenschaft. XXIII. 289—308. stb.

A *magánjog* területén, legelőször is lássuk a *családjog*-ot s ebben is mindenekelőtt a családi élet alapját képező *házassági jog*-ot. Néprajzi kutatásaink mindenkor szívesen foglalkoztak a házassággal s annak egész fogalomkörével, de a jogi mozzanatok nem részesültek kellő, vagy legalább is nem mindenütt egyforma figyelemben. Még a házasságra vonatkozó babonák sincsenek kiaknázva, de a mi talán még fontosabb, a népnek a házasságra vonatkozó, bizonyynyal rendkívül gazdag és a nép felfogását s életbölcseiségét leghívebben visszatükröző közmondásai, szólásai sincsenek összegyűjtve. Milyen érdekes volna pl. tudnunk, hogy a nép vidékenként mit becsül legtöbbször a menyasszonyban: egészségét, munkaerejét, származását, gazdagságát-e stb., vagy lelki tulajdonságait? És ugyanígy mit a vőlegénynél? Rokonok közt melyik ízig engedi meg a jogszokás a házasságot? Lelki rokonok, komák, tejtetstvérek s egyéb ilyen félrokonok közt meg van-e engedve? és hol nincsen megengedve?

Nem tiltja-e és hol? a falu szokása a házasságot egyfalubeliek közt vagy más nemzetiségűekkel? Tudományos nyelven szólva: hol divik az *exogámia*, hol pedig az *endogámia*? Mert például Vas megye hegyhátvidéki falvaiban (Ethn. XI. 309.) a legények és leányok csupán egymás között a maguk falujából házashatnak. A borsodí matyók (u. o. VII. 166.) pedig oly szigorú hívei az endogámiának, hogy a legénynek még más utcabeli leányhoz is tilos járnia. Mindezeknek kikutatása s összegyűjtése igen fontos volna, mert e jóformán napról napra tűnődező szokások, sok különféle érdekes megfigyelésnek és megállapításnak képeznek alapját. Az endogámia vagyis a törzsön belüli és az exogámia vagyis a törzsön kívüli házassági kényszer szabályait, többé-kevésbbé az egész világon gyakorolják, melyekhez képest aztán a népek, vagy azoknak egyes osztályai külön-külön csoportokra tagolódnak, az emberiség kezdete óta. E házassági kényszer illetőleg tilalom eredetét sokan (*Westermarck*. Az emberi házasság története. Bpest, 1910. 182—223. sajnós az idézetek önkényes elhagyása a magyar fordítás tudományos becséből sokat levon) igyekeztek megfejteni, de mindeddig kellő eredmény nélkül. Az emberi társadalmi fejlődés totemisztikus korszaka még csak az exogámiát ismerte. De *Wundt* (*Völkerpsychologie*. Leipzig, 1917. VII. Die Gesellschaft. I. 369.) szerint, a törzsi alkotmány már magában foglalta a törzsi (Stamm) endogámia mellett, a nemzetségi (Sippe) exogámiát is. Jellemző, hogy az ismert legrégibb állami szerződések az ókorból, a szerződő népeknek egymásközi házasságát is szabályozták. Endogámiában élnek péld. Indiában a Himalaya népei, több maláji törzs, továbbá a jukagirok, a korjások, a turkómánok, a tatok és a majdnem teljesen kipasztult ajnók. Exogámiát üznek a kirgizek, a kalmúkok, jakutok stb., finn-ugor rokonaink közül: a szamojédok, caeremiszek és a török csuvasok; valamint az egy nevet viselő családok sem léphetnek egymás közt házasságra pld. Khinában, a mongoloknál, az osszétéknél és osztyák rokonainknál.¹ Nem

¹ Példaképen mindig lehetően a hozzánk, a fajunk, történetünk, mai és régi életviszonyaink, intézményeink és kultúránk szempontjából *legközelebb* eső népeket szoktam felsorolni, ellenben a más világrészekbe tartozó, kezdetleges népekkel csak kivételesen foglalkozom, mivel itt az esetleg meglévő analógiák, vagy csak inkább a véletlennek, minden további kapcsolat nélkül álló játéka, vagy pedig az emberi társadalom fejlődésének, tőlünk sokkal messzebb eső, legősibb kezdeteire utalnak, semhogy azokat ezélnünkra haszonnal értékesíthetők.

szabad azonban, figyelmen kívül hagyni azt sem, hogy a középkori földesúri jog, sok országban (nálunk is néhol) megkövetelte, hogy a jobbágyok csak a maguk községéből vagy csupán ugyanazon földesúrnak egyéb községeiből házasodhattak, hogyha pedig valami más földesúr községéből akartak feleséget hozni, ahhoz előbb engedélyt kellett nyerniök, sőt néhol még bizonyos illetéket is tartoztak lefizetni. Nálunk azonban Mátyás király 1486. évi 36. törvénye, az ilyen más faluból feleséget hozó parasztokat teljesen vámmenteseknek nyilvánította és ezt az 1492: 86. és az 1723: 15. törvények is megerősítették.

Milyen korban szoktak házasságra lépni? Van-e még annak valami emléke, hogy *kiskorúakat* is eljegyeztek, sőt össze is adtak egymással? a mint ez már a középkorban nálunk is gyakran előfordult. Így pl. *kiskorúak eljegyzése* történt 1212-ben, midőn II. András magyar király, leányát Szent Erzsébetet négyéves korában adta oda a tizenkétéves thüringiai hercegnek; 1486-ban szenterzsébeti Forster György, hatéves leányát Annát eljegyezte a nyolczéves Nagylucei Ferencz-czel, Dóczy Orbán győri püspök unokaöccsével és a püspök gondjaira bízta, (*Wenzel G. Alsómagyarorsz. bányavárosok küzdelmei a nagylucei Dóczyakkal. Bpest, 1876. 14. l. Orsz. Levéltár Dl. 19108.*), de a házasság nem jött létre. Nádasdy Tamás nádor, feleségét tizenegyéves korában, fiának Ferencznek (*Takáts Sándor „Régi lakodalmi szokásaink“ nagybecsű cikke az „Az Ujság“ 1917 aug. 23. számában*) pedig, Enyingi Török Ferencz leányát már születésekor eljegyezte; a költő Zrínyi Miklós felesége Draskovich Mária, gyermekkorában Frangepánnak volt jegyese és más (*b. Radvánszky B.: Magyar családélet és háztartás a XVI. és XVII. században. Bpest, 1896. 347.*) esetek a XVI. és XVII. századból, ha nem is olyan sűrűn mint péld. Angliában (*Buckle. Miscellaneous and posthumous works London. 1872. III. 564., 565.*) a XVII. század második felében. A katolikus és a gör. keleti egyházban (*Dr. Wenzel G.: A magyar magánjog rendszere. Bpest, 1874. II. 310., 311., 331—333.*) nálunk, a házassághoz a völegénynek legalább tizenégy, a menyasszonynak pedig legalább tizenkétévesnek kell lennie; az eljegyzésre nézve azonban meg van engedve, hogy azt a szülők, kiskorú, de hét éven felüli gyermekeik közt is megköthessék, ámde mihelyt a gyermekek felnőttek, az ő beléegyezésük is szükséges. *Csaplovics (Gemälde von Ungern. Pesth, 1829. II. 293., 300.)* említi, hogy nálunk a ruthének és oláhok leányaikat tizenkétéves korban adják férjhez, sőt *Scirmay* szerint Zemlénben egykor 5—6 évesek eljegyzése sem volt példátlan. Érdekes, hogy másrészt, az erdélyi református egyház szigorúan tiltotta öreg férfinak 14—15 éves leánnyal és öreg asszonynak 20—25 éves ifjúval való egybekelését, a mit különben a görög keleti egyház is megnehezített, legalább a második és harmadik házassággal egybekötött különféle hátrányok útján. A gyermekkori eljegyzések egyébiránt az egész világon el vannak terjedve. Az ókorban a császári Rómában (a hét éven felüli eljegyzés), Babylonban, Indiában stb. régen s Indiában most is sűrűn előfordul. Kiskorúknak részint eljegyzése, részint házassága az oszét, a nogáji tatár, burját, kalmük, csuvas, baskir, kirgiz, karagasz, szárt, tatár, telout, tunguz, jakut, kamsadál népeknél, a kaukázusi abházok, szvanétek, ingusok, csecseneknél és zsidóknál, Oroszországban a fehéroroszkoknál és a doni kozákoknál nagy divatban van, a finn-ugor népek közül pedig a szamojédoknál, osztjákoknál és mordvinoknál, a votjákoknál ellenben már

1757-ben eltiltották. Némely népnél, pl. a nogáji tatároknál, az altájaknál, kirgizeknél, baskiroknál és az Amur-menti giljákoknál 4—5 éves korú leányokat vásárolnak menyasszonyokul, hogy jövendőbelijükkel együtt fölneveljék, sőt azelőtt a szibériai oroszok is idegen nemzetiségű kiskorú menyasszonyokat szoktak venni. Khinában, a kirgizeknél, kalmükoknál, csecseneknél, ingusoknál és a Perzsiából a Kaukázusba települt örményeknél pedig, már annyira mennek, hogy a szülők még a meg sem született gyermekeket is eljegyzik egymással. A kiskorúak házasságát azonban, sok helyen főleg az erkölcs szempontjából ellenzik, különösen a hol divatban volt 8—10—14 éves fiúkat meglelt korú nőkkel összeházasítani, a mi pl. Oroszországban az úgynevezett *snochacsesztvo*-ra, vagyis a kiskorú férj apjának, fia feleségével való ágyasságára vezetett. Egy német megfigyelő (idézve *Bastian Rechtsverhältnisse 180.*) itt olyan nőket is látott, kik férjüket még karjukon hordták. Az ilyen állapot, némely tudós szerint az őskorbéli polyandriának utolsó maradványa volna.

Általában véve sok népnél az eljegyzés és házasság, tulajdonképen csak két család szerződése, a melynél a gyermekeket meg sem kérdezik, így pl. a kínaiak, mongolok, kalmükök, kirgizek, turkománok, cserkeszek, örmények, szamojédok, lappok, mordvinok és csuvasoknál. Oroszországban Nagy Péter császár tiltotta el a gyermekeket akaratuk nélkül összeadni. Nálunk is érdemes volna tudnunk, hol vannak még szokásban az ilyen, csupán a szülők által kicsinált házasságok, mint a hogy pl. a borsódi matyóknál (*Ethn. VII. 166.*) történik, a hol a házasulandó legény menyasszonyát nem is ismeri, mert csak az édesanyja szemeli és járja ki részére.

Kell-e szülői beléegyezés a házassághoz? mik a következményei (mint pl. a szamojédok és osztjákoknál) a beléegyezésük nélkül kötött házasságoknak? vagy vannak-e enélküli titkos házasságok? Előfordulnak-e *nőrablás*-sal vagy inkább nőszöktetéssel összekötött házasságok, és hogyan, milyen szertartással köttetnek, avagy fönmaradt-e az ilyen házasságok emléke? Ismert dolog ugyanis, hogy a leányrablás pl. a délszlávoknál (*Ethn. XVIII. 20. Bogišić: Zbornik sadašnjih pravnih običaja u južnih Slovena. Zagreb, 1874. 190—194. l. (otmica); E. Lilek: Eheschliessungen in Bosnien und in der Herzegovina a „Die Donauländer“ néprajzi folyóirat 1899. évf. 448—464. Hoermann: Achat et enlèvement des fiancées en Bosnie-Herzégovine. Paris, 1900. Smiljanić szerb cikke a leányrablás, szöktetés és vásárlás nyomairól a szerbeknél a belgrádi akadémia „Glasz“ folyóiratának 1901. évi LXIV. köt. 171—244. lján, német kivonata „Die Spuren der Raub- und Kaufhe bei den Serben“ az Internation. Archiv f. Ethnogr. 1902. évi XV. évf. 2. J. Piprek: Slawische Brautwerbungs- und Hochzeitsgebräuche. Stuttgart, 1914. Az oláhokra *Draganescu: „Rumänische Hochzeitsgebräuche“ a Zeitsch. f. vergl. Rechtswiss. XXIII. 68—105.*) általánosan el volt terjedve; sőt Szerbia, Bulgária, Maczedónia egyes vidékein, valamint Boszniában, Herzegovinában Popov vidékén (*Népr. Ért. XI. 124.*) a katolikusoknál is, még mindig divatban van. Nálunk (*Ethn. XXI. 125. Huszadik Század. 1913. 558., 559.*) sem ismeretlen, mert az olábságnál még mindig előfordul a leánylopás, a bántási szerbeknél s az erdélyi szászoknál pedig a leányszöktetés. Az ázai népek között, mindazonoknál, melyek a nővásárlást ismerik, a többnyire igen magas összegre rugó*

nő-vételarat, az úgynevezett *kalim*-ot, különösen a szegényebbek nőrablással vagy szöktetéssel (nálunk meg a lakodalmi költségeket Huszadik Század, 1913. 563.) szokták maguknak megtakarítani pl. dr. Jankó János (Népr. Ért. V. 62.) egy szegény osztyák faluban mind csupa ilyen szöktetett asszonyt látott. Ugyanílyen okból s legtöbbször a menyasszony családjának belenyugvásával: a tatárok, kirgizok, csuvasok, korélok, kamesadálók, tangutok, szamojédok és votjákok is rabolnak vagy szöktetnek feleséget, és valamikor (Topelius: De modo matrimonia jun-gendi apud Fennos quondam vigente. Helsingfors, 1847. Kohler: „Frauenwerbung und Frauenraub im finnischen Heldenepos“ a Zeitschr. f. vergl. Rechtswiss. VI. 277—279. V. ö. még általánosságban Kohler: Studien über Frauengemeinschaft, Frauenraub und Frauenkauf. U. o. V. 334—367. E. Schulenburg: Die Spuren des Brautraubs, Brautkaufes und ähnlicher Verhältnisse in den französischen Epen des Mittelalters. U. o. XII. 129—140., 161—186. L. Duguit: „Étude historique sur le rapt de séduction“ a Revue histor. de droit 1886. X. évf. 587—625.) még a finnek, észtek és lappok is ezt művelték. Olaus Magnus érseknek az északi népekről 1555-ben írt történeti műve szerint, akkor még a nőrablás a kelettengeri népeknél, litvánoknál s az oroszoknál nagy divatban volt, a mi aztán folytonos magánháborúságokat vont maga után. De Wilutzky (Vorgeschichte des Rechts. Prä-historisches Recht, Breslau, 1903. I. 6. 138—160.) szerint, mégis a nőrablással vette kezdetét minden házassági jog, mivel ez szabadította ki a nőt az őskorban föltételezett nőközösség bilincseiből és egyéni életéhez s jogához juttatta. Az indító ok természetesen az volt, hogy az ilyen nőrabló népeknél szigorú exogámia uralkodott, a mely őket nőrablásra kényszerítette, de mivel ez örökös harcot tételez föl a szomszédos népekkel, Wundt (i. m. Leipzig, 1917. VII. Die Gesell-schaft I. 344—354.) szerint, a nőrabló házasság a társadalmi fejlődés kezdetén még hiányzik és csupán ott fordulhat elő, a hol már kialakult törzsszervezetek állanak harcra készen. A honfoglaló magyarok is üzhették a nőrablást, bár akkor már fő házassági formájuk, mint látni fogjuk, a nővásárlás volt. A hunnok és magyarok eredetének mondája (Dr. Sebestyén Gyula: A magyar honfoglalás mon-dái. I. 302., 350—355.) is nőrablason alapszik, midőn t. i. e két népet az alá-nok fejedelmének két elrabolt leányától származtatja. XI. századi világi és egyházi törvényeink (Ethn. V. 272—276.) nagyban tiltják, és még a későbbi törvényhozásnak is elég dolgot ad. Selmezbányának állítólag IV. Béla király alatt keletkezett jog-könyve (26. §. Wenzel: Árp. Új Okmt. III. 215.), nőrablás esetében, érdekes módon állapította meg, hogy csakugyan nőrablásról avagy csak inkább nőszöktetésről lehetett-e szó. A bíró összehívatta az esküdteket s a nő rokonait, a leányt pedig a közepén, a rokonok és a nőrabló közé állítván, megkérdezte tőle, hogy az ő szabad akarata szerint s minden kényszer nélkül, kihez vágyódik. Ha a kérdésre a leány a nőrablóhoz ment, akkor őt többé senki sem kereshette rajta, de ha a rokonokhoz ment, akkor az (so sol man dem mon das Hawb abslahn) a fejét vesztette. Az 1545. évi (tordai) erdélyi törvény 4. pontja (Szilágyi S.: Erdélyi ország-gyűlési emlékek I. 223.) szerint, az ottani keresztény oláhok nőrablást üztek, tehát ezután fejvesztés terhe alatt, a róm. kath. egyház szertartása szerint kősse-nek házasságot és az ország szokása szerint feleségükkel esküdjenek meg. Még 1686-ban (Dr. Hodinka A.: A munkácsi gör. szert. püspökség okmánytára.

Ungvár, 1911. 261.) is, egy egyházlátogatási jelentés szerint, ruthéneinknél az elvadások, titkos házasságok és nőrablások napirenden voltak. (V. ö. még Per-sián K.: „Leányrablás a XVII. században“ a Kolozsvári Hírlap 1912. évf. 40. számában.)

A mióta pedig és a hol, a nőrablás szokása végképen megszűnt, azóta már csak mint jelkép él tovább a legtöbb nép házassági szertartásaiban s így nálunk is. Ilyen jelképek különösen azok, melyek a házasság megkötését szinleg akadá-lyozni, hátráltatni (Ethn. I. 406.) célozzák, pl. mikor a menyasszonyt elrejtik, vagy szinleg verekesznek érte stb., vagy mikor a menyasszonykérők egészen más, közömbös dolgok iránt érdeklődnek stb. Állítólag a menyasszony elfátyolozása is, a nőrablásnak egyik ilyen emléke volna, sőt van olyan tudós, a ki még a nász-utazás szokását is ilyesmivel meggyanusítja stb. Szükséges volna tehát falusi lako-dalmi szertartásainkat minél teljesebben összegyűjteni, mivel azokban ősi vallási és jogi fogalmak emlékei maradtak reánk.

Fel kellene vetnünk továbbá azt a kérdést, hogy van-e még valami nyoma a hajdani *nővásárlás*-nak is, fizetnek-e még valahol valamit a menyasszonyért, neki vagy családjának? A délmagyarországi (letelepedett) cigányokról (Wilutzky i. m. I. 169.) pl. Schwicker azt írja, hogy ma is rendes szokásuk a nővásárlás és hogy a vételár néhány száz forintból vagy egy pár lóból áll. Mindenki ismeri az *eladó* leány elnevezést. Még 1694-ben is (Orsz. Levéltár N. R. A. 1059—41. „fele-ségem ösét, egy szegény árvát *eladván* . . . rendeltem . . . lakadalmi solemni-tását“) a leány férjhezadását *eladás*-nak nevezték.¹ A azékelyek (Nyelvőr 1903. 491.) a „feleségül venni“ értelmét egyenesen a *megvenni* szóval fejezik ki. A feleség vásárlását, vételárát, talán annak régi török *kalim* (Vámbéry: A török faj. Bpest, 1885. 278—280. stb.) nevével egyetemben, a honfoglaló magyarok jól ismerték, mert Gardézi vagy Gardízi perzsa író 1050—1052 közt írott művében az *ősmagyarok házassági jogszokásai*-t leírván, a nő vételárát ezzel a szóval fejezte ki. Sem a *kalim* szó, sem ennek vételárjellege gr. Kuun Géza magyar for-dításából (A magyar honfoglalás kútfeje. Bpest, 1900. 173. l., perzsa hasonmása és fordítása éppen a házassági jogszokásokról Csánki Dezső: Árpád és az Árpádok. Történelmi emlékmű. Bpest, 1907., a 36. és 37. l. közt) ki nem tűnik, mivel ő e szót, minden valószínűség szerint rosszul olvasván *kabin*-nak s másrészt a helyes *kalim* szó fogalmát fel nem ismervén, azt merőben helytelenül: nászajándéknak fordítja. Én V. Bartold orosz orientalistának 1893—4. évi belső-ázsiai tanulmány-útjáról írt jelentésében (Zapiszki Imp. Akademii Nauk VIII. sorozat a történelmi-philologiai osztály I. köt. 4. sz. füzet. S.-Peterburg, 1897. 122., 123. l.) közzé-tett orosz fordítását használtam. Mellette az oxfordi kéziratnak (mely — sajnos —

¹ Az azonban, mintha a *vő*, *vőlegény*, *vőfély* szavakban is a *vevő*, az *ara* szóban pedig az *ár* értelme rejlenék, most már, nyelvtudásaink szerint, meg nem állhat. Ki van mutatva, hogy a *vő* szó ugyanebben az értelemben (Sármányi J.: Magyar nyelvhasználat. Bpest, 1905. 143.) már a rokon finn-ugor nyelvekben is megvan. Az *ara* szó (Gombocz Z. és Melich J.: Magyar etymologiai szótár. Bpest, 1914. 119., 120.) eredete ugyan még nincsen tisztázva, de már maga az, hogy ennek menyasszony-értelme csakis az 1830-as évek óta terjedt el, sőt régebben még férfit (nagybátyát) is jelentett, kizárja még a lehetőségét is annak, hogy e szó bármikor a nőnek vagy menyasszonynak árával összeköttetésbe kerül-hetett volna.

csak egy 1782. évi másolatból áll) szövege is látható, melyet gr. Kuun csak Sachau másolatából ismert. Ezen orosz fordítás a kérdéses szót határozottan kalim-nak olvassa s ennek megfelelően vételárnak fordítja. Mivel pedig gr. Kuun éppen ezt a vezető legfontosabb fogalmat és szót fel nem ismerte, ennek következtében egész idevágó fordítása zavarossá és értelmetlenné vált. Ennél fogva mindegyiknél kénytelen vagyok Gardézi-nek eddig ismert szövegét Bartold orosz fordítása alapján helyreigazítani, noha az övében is van egy, szerencsére nem valami fontos hely, a hol hézag maradt, mivel ott az eredeti szöveg értelmetlen. A helyesebb szöveg a következő: „A leánykérésre (gr. Kuun: „házassági szokásuk“) nézve, nekik (t. i. a magyaroknak) következő szokásuk van. Ha a házasulandó férfi valamely nőt el akar venni, megfizeti a kalimot, a mely az ő gazdagságához képest, több vagy kevesebb számú lóból (gr. Kuun: „marhá“-ból!) áll. Mialatt a kalim felett egyezkednek (gr. Kuun szerint: „az ajándékot elhozván, a hajlék előtt letelepednek“, holott maga az eredeti csakis előzetes egyezkedésről, tárgyalásról, ellenben ajándék-elhozatalról mitsem tud, mert hiszen ezt „az ajándékot“ helyesebben kalimot, még gr. Kuun fordítása szerint is, a vőlegény, csak a tárgyalás után, legvégül, hazulról küldi meg, tehát előbb nem is küldhette volna. Gr. Kuun a jegyzetben előáll még más fordítási változattal is, csak hogy ez sem képes az ő szövegének nyilvánvaló ellenmondását megszüntetni!), a leány atyja a vőlegény atyját a saját házába vezeti és mindent összeszed, a mije neki: menyét-, hód-, evet-, nyest-, róka-prémekből (gr. Kuun „czoboly“-ról és „kamuka selyemszövet“-ről is tud!) van; ... (itt egy értelmetlen szó van az eredetiben) kiválogat tiz prémet (gr. Kuun: „prémes ruhát“) s ezeket egyenletes helyen összegöngyölgeti és a vőlegény atyjának lovához kötve, az illetőt (gr. Kuun szerint a leány atyja is vele megy!) hazaereszti. Az (t. i. a vőlegény) elküldi a menyasszonyt megállapított: lovakból, pénzből és árúkból (gr. Kuun: „bútorokból“) álló kalimot, erre azt a nőt az ő házába hozzák“. Ebből a sokkal világosabb és szokásjogi szempontból is helyesebb fordításból most már kétségtelen, hogy honfoglaló őseink házassága határozottan a nővásárláson és a kalimon alapult, míg a leány atyja által a vőlegény részére küldött tiz darab prém (nem „ruha“) l, mely — csakúgy, mint a török-tatár nomád népeknél (Vámbéry: Die primitive Cultur des turko-tatarischen Volkes. Leipzig, 1879. 67.) még ma is szokás — az új pár sátorának felszereléséhez volt szükséges, mintegy a menyasszony hozományát képezte, de akkor nyilván az adás-vételi szerződésnek megkötéséhez is hozzátartozott. Még később is, a XI. századi régi magyar házasságkötésnek (Kováts Gyula: A házasságkötés Magyarországon. Bpest, 1883. 14. Dr. Hanuy Ferencz: A jegyesség- és házasságkötési formák kifejlődése a Ne temere decretumig.¹ Bpest, 1912. 54—55.) már külső alakja (a gyűrű is mintegy foglalóját képezte a nő vételárának) szintén az adásvételre utalt. Erre emlékeztet a némely vidéken (Ethn. I. 406.) szereplő jegypénz ma is, melyet a kézfogó alkalmából a vőlegény ad a menyasszonynak. Ez a régi

¹ Dr. Hanuy e jeles művében a jogszokásgyűjtőket annyira érdeklő régi zsidó, görög, római és germán házasságkötést, továbbá a kath. és görög házasságkötési jognak, valamint az eljegyzési és házassági egyházi szertartásoknak történeti fejlődését adja elő a legújabb kutatások alapján, kiterjeszkedve mindig a legtöbbszörre Kováts Gyula nevével elválaszthatatlan magyar vonatkozásokra a 47., 54., 55., 62., 70., 71., 239—242. lapon.

magyar jog jegyruhájának emlékét tarthatta fenn, melyet dr. Illés József (A magyar házassági vagyongörög. Bpest, 1900. 35.) az ősi magyar szokásjogból származtat, a germánjogi eredetű hitbérrel (de szintén a vételár utódával) szemben.

A hunyadmegyei gainai leányvásár (Népr. Ért. VIII. 274—287. Anzeiger d. ethn. Abth. d. Ung. Nat. Mus. VI. 286—299. Nemes Ö. cikke az Erdély 1900. évf. Schmidt Tibold cikke a Budapesti Hirlap 1913. 171. sz. Fővárosi Lapok 1878. évf. 250. sz. Pallas Lexicon XI. 317. Dr. Hermann Antal cikke. Wilutzky i. m. I. 164—165. V. ö. még F. Brandes: Der Heiratsmarkt von Aët Munguet, a Pester Lloyd 1903. 224. sz.), melyet július 13-án fent a Gaina havasán szoktak tartani és Jókai-ból is ismerünk, még 1854-ben, ha már nem is leányvásárok, de házasságkötések színhelye volt. Ilyen hely vala a baranyai Ormány-ságban (Fővárosi Lapok 1880 okt. 29. sz. Hóke Lajos cikke) a vajszlói Lucznapai úgnevezett leányvásár. Csaplovics (Gemälde von Ungern. Pesth, 1829. I. 216., II. 293.) még több leányvásárhelyet ismer. Ilyen volt Zemplénben Krasznibrod, a hol — Szirmay szerint — az ottani kalugyer-monostor mellett a rutének egy évben háromszor tartottak leányvásárt. Máramarosban valami hegyen volt a vásárhely, és még Csaplovics korában sem ment ki a divatból vásárokon venni feleséget. Az oláh leányvásárt Biharban (Fillértár 1835. II. évf. 23. Buczászky nagy képes naptára 1851. IV. évf. 33.) a Kalinásza fensikján Szent Péterkor tartották. Szatmárban Mátészalkán Mária-Magdolna napján, Szabolcsban pedig Mária-Pöcsön a búcsú alkalmával ülték meg a leányvásárokat, melyek még Szlavóniának magyarok-lakta vármegyéiben is előfordultak. Végül ezekre utalhat a háromszéki leányvásár szó is, melylyel a vásáros napok közé eső vasárnapot jelölik.

Lehet, hogy valamikor minden vásáron vehettek feleséget, mert csodálatos, hogy máshonnan ilyen külön leányvásárookra csak két adatunk van, ezek is az ókorból és mind a kettőt Herodotos tartotta fenn. Az egyikben Babylonról jegyezte föl, hogy ott a birodalom városaiban az összes eladó leányokat nyilvánosan elárverezni szokták. Ezt többben, például Rawlinson (The five great monarchies of the ancient eastern world. London, 1873. III. 21., 22.), nem akarják elhinni, míg mások, például Le Bon (Les premières civilisations. Paris, 1887. 548.) és Wilutzky (i. m. I. 163., 164., II. 202., 203.), hitelesnek tartják. J. L. Burckhardt (Notes on the Bedouins and Wahabys. London, 1830. 158.) némileg hasonlót jegyzett fel az egyiptomi parasztokról, hogy tudniillik leányaikat a legtöbbet ígérőnek adják oda. De Herodotos állításának hitelességét leginkább az a másik adata támogatja, hogy tudniillik a babylonhoz hasonló leányárverezés az illireknél és venedeknél is előfordult, már pedig tudjuk, hogy a mai albánoknál, kik minden valószínűség szerint ezen illireknek utódai, a nővásárlás még ma is megvan. Maga a nővásárlás (Wilutzky i. m. I. 161—181., III. 202., 203. Westermarck i. m. 228—233. Wundt i. m. Leipzig, 1917. VII. Die Gesellschaft I. 352—356. O. Schrader: Reallexikon der Indogermanischen Altertumskunde. Strassburg, 1917. 161—163. stb. Ethn. XVI. 117—119.) különben, az egész világon el volt terjedve. Az ókorban az asszír ékiratok és Hammurabi babyloni törvényei (138—139., 159—161., 164. § Dr. Kmoskó M.: Hammurabi törvényei. Kolozsvár, 1911.) a nő vásárlásáról és vételáráról, a tirkhātu-ról szólnak, melynek az óhéber móhar (Mózes I. k. XXXIV, 12. Sámuel I. k. XVIII. 25.) és a régi arab jog máhr-ja felelt meg,

a nővételre pedig Mózes II. k. XXII. 16., 17. és V. k. XXII. 28., 29. versei vonatkoznak. A római *coemptio* több mint jelkép, csak a történelemelőtti korban lehetett, a görögöknél is a homeroszi hősköltemények korában; épp így a hinduknál csak a legrégibb, tudniillik a Védák korában, mert már *Manu* törvénykönyve eltiltotta, a mi azonban mégsem akadályozta meg, hogy Indiában a nővásárlás ma is szélesen el ne terjedjen. Említik még a thrákoknál, a régi örményeknél, melyet ott Justinian császár állati szokásnak bélyegez meg. A germánoknál *Tacitus* szerint a nő vételára marhákból, felnyergelt lóból és fegyverekből állott. A frankoknál a Meroving-korban (Chlodvig házassága Klotilddal) a nő vételének már csak jelképe él, másutt azonban, például a trieri 1227. évi zsinat eltiltja a nővásárlást, a frizeknél és a Ditmarschenben pedig, még a XV. század végén is dívott. A régi kelta jog (*H. D'Arbois de Jubainville: La famille celtique. Étude de droit comparé. Paris, 1905. 113—124.*) szintén ismeri a nő vételárát. A szlávok közül a nővásárlás a régi poroszokról, litvánokról, lengyelekről és oroszokról van feljegyezve. Például a lengyel Kázmér, az orosz fejedelemnek Jaroszlávnak (1019—1154), nővére Mária vételárában 800 hadifoglyot fizetett. A novgorodi orosz bojárok is feleségüket még a XV. sz. elején a vásáron vették egy-két ezüstrúderért. Sőt Oroszország egyes kerületeiben még ma is dívik a nővásárlás, valamint Galicziában a ruténeknél és itt-ott (*Krauss: Sitte und Brauch der Südslaven 272. stb.*) a délszlávoknál, az újjörögöknél még 1835-ben. A kaukázusi osszétéknél (*Kowalevsky: Coutume contemporaine et loi ancienne 161., 162.*), az ókori alánok utódainál, csak 1878-ban törölték el. Finn-ugor rokonaink közül ismerik a szamojédok, votjakok, vogulok és az osztyákok, kiknél még az az érdekes, hogy a kalim feletti egyezkedés a völegény és a leány szülei közt szavak nélkül, némán megy végbe. A nővásárlást fizik még az aleutok, baskirok, kalmukok, mongolok, tunguzok, a tatár kacsinczok stb., kurdok, afgánok, perzsák, kínaiak, birmaiak, kambodzsjaiak stb., a többi világrészekről nem is szólván.

A mi most már ezen házassági forma keletkezésének külső föltételeit illeti, abban mindnyájan megegyeznek, hogy ez már a társadalom patriarkális korában történhetett, hogy továbbá, addig szó sem lehetett nővásárlásról, a míg magántulajdon nem létezett és hogy ez egyúttal a kereskedelem egyik legelső megnyilvánulásának tekinthető. Magát a nővásárlást közvetlenül a nőrablásból származtatják, a mikor már tudniillik a nőrablás által vagyonában megtámadott nemzetségek bosszúját, célravezetőbbnek látszott előre megváltani, vagyis az óhajtott nőért, nemzetségének megfelelő kárpótlást nyújtani. Ez a kárpótlás pedig semmi esetre sem lehetett kevesebb az illető nő vérdíjánál, vagyis annál az értékénél, melylyel nőrablás esetén, a nő nemzetségének ezért a sérelemért veendő vérbosszúját, a nőrabló megengesztelhetette, megválthatta. Így jött szokásba (*Thurnwald a Zeitsch. f. vergl. Rechtswiss. XXV. 425.*) tehát, a nőket vérdíjukon megvásárolni és innen van, hogy a nő ára, mindenfelé, kezdetben teljesen, később már csak nagyjából, a vérdíjnak felel meg, pl. az ősi hinduknál a nő vételára száz tehén volt, vagyis ugyanannyi, mint amennyit egy-egy férfi vérdíj-a tett. Megjegyzendő, hogy mindezek a díjak maximális összegek, a melyen belül természetesen a kölcsönös megegyezés, valamint a kereslet és kínálat elvei is érvényesültek. A régi magyar jogban szintén megnyilvánul, bár ha más alakban is, ez a kapcsolat a

nő férjhezmenése és a vérdíj között, mivel (*Cserei Farkas: A magyar és székely asszonyok törvénye. Kolozsváratt, 1800. 133. l.*) ha a völegény az eljegyzést, jegyesének hibáján kívül, felbontotta, akkor büntetésül a nő vérdíját tartozott megfizetni. Az ősi magyar nő-vételárnak maximumát *Gardézi* — sajnos! — elfeledte feljegyezni, Szent István törvényeiből ellenben jól ismerjük az ősi magyar vérdíj maximumát t. i. a száz tinót, melynek rendszeréről *dr. Hóman Bálint* „Magyar pénztörténet 1000—1325.“ (Budapest, 1916.) című alapvető művében (157—168.) megállapította, hogy a honfoglalók magukkal hozták ősi hazájukból és hogy az ötös számrendszeren alapszik, éppen úgy, mint a hindu száz tehén, az ó-arab száz tevé és az ó-görög (*Homeros*) száz ökör. A mondottak után tehát alig lehet kétség az iránt, hogy az ősmagyaroknál a nő ára a maximális kalim: szintén száz tinóból avagy ennek megfelelő értékű „lovakból, pénzből és árúkból“ állott, mert hiszen nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy az alapdíj a vérdíj volt, a mit csak utólag alkalmaztak a nővételarra s természetesen ezen alkalomhoz idomíthattak. Talán ehhez még *Gardézi* tanuskodását is igénybe vehetjük, mert feltűnő, hogy mindössze egyetlen számadatot említ, tudniillik azt a tiz prémet, melyet a menyasszony atyja a völegénynek, az adásvételi szerződés megkötése végett és mintegy hozományul küldött. Tudván ugyanis, hogy a nővételár és ezen mintegy hozomány között, okvetlenül valami szokásjogilag előre megszabott értékaránynak kellett lennie, nem valószínűtlen, hogy a *Gardézi* tiz darab prémje az ősi magyar nővételár és a vele azonos vérdíj száz tinójának megfelelő százalékát képezhette.

De a nővételárak érdekes kérdésének, van még egy másik pontja is olyan, a mely minket szintén közelebbről érdekel és őskorunknak megint egy homályos részletét van hivatva megvilágítani. *Schrader* (Reallexikon 1917. 162.) figyelmeztet arra, hogy a homéri *alphesiboia*-nak megfelelő párhuzam akadt az oroszban is. *Homer* ugyanis ekként, az eladó leányt nevezi, azaz — *ökröket hozó-nak*, vagy *szervezőnek*, mert mint láttuk, az ő korában a vérdíj száz ökör volt és ha a mondottak alapján feltehető, hogy a görög hajadon maximális vételára is ugyanennyire rágott, családja méltán dicsérhette *alphesiboia*-nak, a családi vagyon gyarapítójának. Ennek megfelelője található az 1560. körüli orosz Domosztroj nevű háztartási könyvben. Itt az eladó leányt *kunka*-nak, vagyis = *nyestecske*-nek (a *kuma* = nyest után) hívták, azaz szintén a völegény által a menyasszony vételárában fizetett bizonyos számú *nyestprém* vagy *nyestpénz* alapján. Yilágos tehát, hogy ugyanebbe a fogalomkörbe kell hogy tartozzanak a magyar *hölgy*, a mely egyúttal *hermelin-t* (*Gombocz Z. Török jövevényszavaink. Bpest, 1908. 52. Nyelvőr 1912. évf. 37., 38., 244.*) is jelent; a régi magyar *Neste* és *Nusz* női nevek (Magyar Nyelv 1915. 385—387.), a *nyest* és *nyuszt* szavakból; és végül a *menyét* állatnak *hölgyeményét* és *menyétasszony* (M. Tájszótár I, 1433. Nyelvtud. Közl. XXIV. 138. Nyelvőr XII. 105. 1907. évf. 279—281.) elnevezései, sőt a *meny*, *menyasszony*, *menyegző* szavaknak is ezen *menyét* állatból való származtatása. Az, hogy e szavak mind összefüggnek, ismeretes volt, de nem igen tudunk velük mit kezdeni, mivel az összefüggés oka homályba merült s ebből az eddigi sikertelen magyarázatok nem voltak képesek kiszabadítani. Most azonban már tudjuk, hogy a magyar *nőnek* e különféle állati *prémektől vett elnevezései* szintén az ősi magyar nővásárlás házassági jogszokásaiból származnak. Csakhogy bármennyire két-

ségtelen is e tény maga, azért megint új nehézségek támadnak. Az állapot-prémek ugyanis nem vágnak össze a Szent István-féle tinó-vérdíjjal, sem pedig a *Gardézi-féle* növételelarral, mely „lovakból, pénzből és árúkból“ állott. Magyarázataukra azonban mindjárt egy közelebbi és egy távolabbi ok is kínálkozik. Az egyik a *Gardézi-nél* említett prémekből indulhatna ki, melyeket t. i. az adásvételi szerződés megkötésére, a vételár viszonzásaként a menyasszony atyja mintegy hozományul küldött a vőlegénynek, vagyis ezáltal a menyasszonyok, nem ugyan már a szülőkre, hanem a vőlegényekre nézve mindig bizonyos számú prémeket jelentettek, a mi, azt hiszem, szintén elég ok lett volna arra, hogy a nőket az általuk kapott prémekről nevezzék el. Itt természetesen nem volna már meg többé az eredeti közvetlen összefüggés a vérdíj és a növételelár között, mert hiszen későbbi fejleménnyel, a növételelárnak mintegy melléktermékével volna dolgunk. De van még egy másik magyarázat is, a mely azonban a *Gardézi-nél* följegyzett házassági jogszokásoknál is sokkalta régebbi korból, ősből szokásokra, egészen a magyar nép eredetéig nyúlik vissza. Az eredet kérdésére nézve én is ahhoz a nézethez csatlakozom, a mit legújabbán *dr. Seckfü Gyula* a németek számára írt (*J. Seckfü. Der Staat Ungarn. Eine Geschichtsstudie. Stuttgart, Berlin, 1918. 12.*; magyar fordításban: *A magyar állam életrajza. Történelmi tanulmány. Bpest, 1918.*) kitérő magyar politikai-fejlődéstörténeti művében, olyan erővel és világossággal domborított ki, hogy t. i. a magyarság két különböző nép keveréke, oly módon, hogy a nagyobbik finn-ugor vadász és halász magyar népet valami kisebb török-tatár pásztornép hódította meg, de a mely a meghódítottak nyelvét átvette, hogy azután csakhamar a kifogyhatatlan közös viszontagságok mindkettőt egy néppé kovácsolják. A magyar nő vételára, ebben a legrégebbi finn-ugor vadász- és halász-korszakban csakugyan állati prémekből állhatott és innen eredhettek a nőknek e prémektől vett elnevezéseik is, míglen a *Gardézi-féle kalim*, valamint a *Sz. István-féle tinó-vérdíj* már inkább fejlődésünk későbbi török-tatár korszakának eredménye volna. A kalimfizető népek (*Etnograf. Obozrjenije. 1902. évi LV. 70—76.*) különben ma is, a nő hozományát, a vőlegénytől kapott kalimból és mindig ennek az arányában fizetik, a mint *Gardézi-nél* is láttuk. Néha mind a kettő körülbelül egyforma, mint a kirgizeknél, néha pl. a karagaszoknál a hozomány a kalim felét teszi, de a legtöbbnél még kevesebbet tesz, vagyis a vőlegény a fizetett kalimot, a hozomány alakjában, egészen vagy bizonyos részében visszakapja. Tárgyára nézve pedig igen változatos, mert ruhán kívül, háztartási felszerelésből, sátorból és különféle állatokból (péld. a csuvasoknál méhekből is) áll. stb.

A mi most már a népnek felteendő további kérdéseket illeti, általában a házasság köréből még sok mindenre lehetünk kíváncsiak. Mert péld. még a XVI. és XVII. században is, mint e korszak legkülönbözőbb viszonyainak kitérő ismerője: *dr. Takáts Sándor* („Régi lakodalmi szokásaink“ az *Az Ujság* 1917. aug. 23. sz.) megállapította, az eljegyzés és lakodalom között, külön-külön szertartást képeztek még a kézfogás, a gyűrűváltás s talán az eskü is, a hogyan ezeket népünk, sok helyen ma is, külön-külön meg szokta ülni. Kíváncsatos volna tehát valamennyinek szertartását apróra megismernünk és tudnunk, hogy a jogszokás külön-külön melyiknek micsoda hatályt tulajdonít. Így a görög keleti egyházban, nálunk is, az eljegyzések ünnepélyesen pap előtt történnek, tehát ezáltal a házasság nem

csakpán előkészítetik, hanem mindjárt meg is kezdődik, megszegése pedig a 692. évi trullai zsinat szerint házasságtörésnek volt tekintendő. A zsidóknál is Mózes V. k. XXII. 23., 24. szerint az eljegyzett nő hűtlensége házasságtörésnek vétetett. Az eljegyzésnek ezt a kötelező erejét *Saalschütz* (*Das Mosaische Recht. Berlin, 1846. II. 729.*) a nővásárlásban találja, hogy t. i. az efféle házassági adás-vételnél kikötött összegek és ajándékok akkorra már mindkét részről elfogadtattak. A régi magyar jog szerint is, mint fentebb láttuk, a jegyfelbontásért vérdíjat kellett fizetni. Érdekes volna tehát tudnunk, hogy micsoda megegyezések szoktak köttetni házasság előtt? hogyan nevezik azokat? Mik a következményei az eljegyzéstől vagy a házasságtól való visszalépésnek (mint pl. a szamojédoknál, mordvinoknál, zürjéneknél stb.)? Mik a vagyoni következményei a vőlegény vagy menyasszony halálának a házasság előtt? Adatik-e biztosíték a házassági megegyezés teljesítése céljából, pl. valami zálog, melyet pl. a zürjéneknél a menyasszony ad a vőlegénynek, vagy a csecsenczeknél a vőlegény szülei adnak a menyasszony szüleinek, vagy pedig az ingusoknál a vőlegény ad a menyasszony rokonainak. A szvanéto, ha a házasság nem jön létre, a zálogot, mely rendszerint bikából áll, visszaadják.

Hogyan fogják föl a móringot, a hozományt? (*Munkácsi B.* A nászadomány szokása a régi magyaroknál. *Ethn. V. 214.* stb. *Jakab S.* Kelengye, móring és eljegyzési szokások a hajdani Pesten. *Vasárnapi Ujság* 1905. 53. sz. — V. 6. még *Kapras.* „Eheliches Güterrecht im altböhmischen Landrechte“ a *Zeitschr. f. vgl. Rechtswiss. XXIII. 106—208.*), miből áll az? milyen szavakkal jelölik? mi a hozomány további sorsa? milyen a házastársak közti viszony a vagyont illetően? stb. Például a német és normann jog szerint a házastársaknak addig különvagyona, a gyermek születése által vagyonszövetségé alakult. A walesi kelta jogban (*Lewis. The ancient laws of Wales. London, 1892. 8., 9.*) a férj csak hét évig volt felelős felesége hozományáért (gwaddol), melyet, ha addig elváltak, az asszony visszakapott, de hét év múlva már a családi vagyonba olvadt. Vajjon nálunk a közmondásos: hét tél, hét nyár, melyet népünk minden házasság próbaidejének tart, nem-e szintén valami ilyen, régen feledésbe merült ősi jogszokáson alapszik?

Hogyan ítélik meg a menyasszony előéletét? mit tart a nép a férj és a nő kötelességeiről, a férj jogairól? hogyan ítéli meg a házaspárok civódásait, a házasságtörést, a házasságonkívüli mással való együttélést? vagy a vadházasságokat? Micsoda kifejezéseket, mondásokat használ mindezekre? A *házasságtörésnél* a görög keleti egyház, a római jog nyomán csakis a nő házasságtörését bünteti s ebben a régi magyar jog is követte, midőn Szent László I. 13. törvénye szerint a házasságtörő nőt férje meg is ölhetette. Ellenben a katolikus egyház és az újabb jogok a nő vagy férfi házasságtörése közt már nem tesznek különbséget. Zemplén megye 1656-ban (*Corpus Statutorum. II. 1. f. 223.*) a házasságtörésből származó gyermekek megkeresztelését a ruthén papoknak megtiltotta. A mi pedig a vadházasságokat illeti, a XVII. században nemcsak ezek, hanem még a *többnejűség* is nagyban el volt terjedve, különösen a ruthéneknél. Így péld. 1656-ban Ung, 1664-ben pedig Bereg vármegye tiltotta el a ruthén parasztnál divó két- és többnejűséget (*Dr. Hodinka Antal* i. m. I. 182., 204.) fejvesztés terhe alatt, de sőt még a ruthén papokról is, 1686-ban (u. o. 261.) az egyházi látogatás megállapította,

hogy legnagyobb részük két- vagy többnejű volt. A biharmegyei oláh papokat is püspöktük 1705-ben (u. o. 464.) eltiltja a kétnejűségtől, stb.

Mennyi idő múlva illik a jogszkás szerint másodszer házasságra lépni? megtartják-e ilyenkor is a szokott lakodalmi szertartásokat, avagy miben térnek el azoktól? nem jár-e az ilyen házasság valami hátránnyal? péld. a kurgizekuól a ki másodszer nősül, az, ilyenkor előbbi apósának birságot fizet. stb.

Szoktak-e elválni? *Wilutzky* (i. m. I, 211—214.) szerint az ősi patriarehális társadalmakban, például Rómában, az ó-ind jogban, a germánoknál, az iszlámban, stb. igen könnyű volt az elválás, annál könnyebb, mentül erősebben nyilvánult meg valahol az atyai hatalom, úgyszintén ma is még a mongoloknál, tunguzoknál, a kaukázusi népeknél stb. Nálunk főleg a ruthéneknél ment ez igen könnyen. Már 1552-ben (*Dr. Hodinka A. i. m. 13., 14., 84., 428—433., 436.*) a király tilalmából értesülünk, hogy a ruthén jobbágyokat feleségüktől nem is az egyházi, hanem a világi hatóságok szokták csekély pénzért elválasztani. Egy 1640 körüli tanuvallatás szerint az egyik tanu ezt vallja: „annak előtte mindéltig olyan törvénye volt az oroszoknak, ha nem szeretete, elűzte a feleségét, az *uraknak* birságot adott, akkor a püspök 6 frtot rótt rajta” s most keservesen panaszoja, hogy a püspök „az oroszok törvénye ellen” 10 frtot szed. Még furesább állapotok voltak 1705-ben Sztojka máramarosi orosz püspök alatt, a ki ajándékért egy sereg asszonyt választott el az urától, azon a czimen, hogy megutálta, ugyanígy a férjeket is, rendszerint 1—1 tehénért. Sőt Apsán volt egy férfi, a ki két feleségével négyszer házasodott és tőlük négy ízben elvált. Érdekes volna tudnunk azt is, fennmaradt-e még az elválásnak valami szertartása is vagy jelképe? mert finn-ugor rokonainknál, a hol különben elválni ritkaság, péld. a vogulok-, eseremiszek-, votjakok- és mordvinoknál az elválást: az asszony leplének a férj által való széjjelszakítása jelképezi, ugyanígy egykor (1800 körül) a csuasoknál is. Szent Ámbros főljegyzte (*Du Cange. Glossarium II. 361, Clavis alatt*), hogy az ő korában, a nő, elválása jeléül: a kulcsokat visszaküldötte férjének. Némely francia coutume szerint pedig az özvegy, hogyha elhalt férje adósságait fizetni nem akarta, akkor övét és a kulcsokat a holttestre dobta, a köztük lévő vagyonszűkösség megszüntetésének jelképeül.

Érdekes az is, hogy a nép felfogása szerint nemcsak az élőknek, hanem a *halott*-nak is *joga* van megházasodni és *lakodalmá*-t tartani. A néphit ugyanis azt tartja, hogy a túlvilági élet egyenes folytatása az életnek, tehát azt, a ki fiatalon, kiházásatlanul elhalt, még a halál sem akadályozhatja meg abbéli jogában, hogy ki ne házasítsák s lakodalmát meg ne üljék. Persze ennek alapja voltaképen az elhalálozott legény vagy leány lelktől való félelem, hogy sírjából föl ne keljen és elmaradt házassági jogáért az élőket ne zaklassa. Azért (*Ethn. XVII. 252., 253.*) ha meghal valami legény vagy leány, első dolog menyasszonyt vagy vőlegényt és nyoszolyóleányokat kijelölni számára. Ezek azután zene mellett vagy magánál a sírnál, vagy a temető előtt, avagy csak a halottasház tora alkalmával tánczolnak, vagyis ilyen módon ellakják a halott lakodalmát. Ez a szokás nálunk is el van terjedve a magyarságnál a Balaton mellett (*Népr. Ért. XV. 151.*), Pécskán, Csongrád megyében (*Ethn. XXIII. 292., 293.*), továbbá a hazai oláhoknál, szerbeknél, erdélyi szászoknál. Hogy pedig nálunk régi szokás volt, *Cseréi*-ből (az ő pótléki és

megjegyzései *Apor Péter Metamorphosis Transylvaniae*-jának X. fejezetéhez. *Monum. Hung. Hist. Pest, 1863. XI. 480.*) következtetjük. Ő jegyezte föl, hogy Mikes Kelemen főúr († 1686), miután egyetlen leánya eladó korában elhalt, a temetést követő halotti toron kijelentette, hogy ha leánya életben maradt volna, úgyis megülte volna lakodalmát, mivel pedig most őt az Üdvöztető Krisztushoz adta férjhez: „azért valaki engem szeret, ma vígan legyen házamnál!” s erre aztán zeneszó és táncz mellett reggelig mulatott torozó vendégeivel együtt. *Cseréi* persze azt már nem tudta, hogy ez ősrégi jogszkás volt és hogy Mikes Kelemen csupán ennek bódott, midőn elhalt leánya lakodalmát megtartotta. *Marco Polo* a XIII. század közepén írja (*Ethn. VII. 310. I. a jegyzetben*) a tatárokról, hogy ha egy tatárnak legényfia s egy másikonak hajadon leánya egyidőben elhal, akkor ezeknek szülei összejönnek, házassági szerződést kötnek és nagy ünnepélyvel megtartják a két fiatal halott lakodalmát, sőt ettől fogva a két család rokonági viszonyt tart fenn egymással. Az arab írőkól is tudjuk (*Ethn. XVIII. 120., 121. O. Schrader. Totenhochzeit. Jena, 1907. A. Leskien. Eine lietauische Totenkliage. Das Begräbniss als Hochzeit. Leipzig, 1914. Festschrift für E. Windisch*), hogy nemcsak a szlávok, hanem a kazárok is fiatal halottjaikat kiházásitani szokták. Egy orosz főnök temetésénél pedig azt látták, hogy a felhívásra menyasszonyául önként jelentkező leányt megölték és a főnök mellé temették. Itt aztán már e jogszkás találkozik azzal az ismert hindu szokással, midőn a férj halála után özvegét megégették, a mely szokást már *Diodorus Siculus* a Kr. e. 300. évben főljegyzett, *Cicero* is említ és csak 1829-ben sikerült eltörölni. Az özvegy megégetése különben általános el volt terjedve a világon, pl. még az Amerika fölfedezése korabeli népeknél, sőt egy khinai törzsnél ma is előfordul. Az ókorból a thrákokról, gétákról és germánokról jegyezték föl. Mordvin rokonainknál (*Króhn Gy., Bán Aladár. A finn-ugor népek pogány istentisztelete. Bpest, 1908. 233.*) is megmaradt emléke az özvegyek kivégzésének egy áldozati szertartásban, melynél egy özvegét fara lefektetnek s úgy tesznek, mintha a torkát elmetezni akarnák. Érdekes, hogy viszont ott, a hol nem a patriarchátus, hanem a matriarchátus vagy matrilinearitás uralkodik, ott a férj követi a halálba feleségét.

Az *özvegyasszony* sorsát is, kít a régi magyar nyelv és a mai tájszólás *árva* néven szólít, jó volna körülményesebben, az összes reávonatkozó néprajzi anyaggal együttesen ismerni, mert itt is ősi, eltűnt jogviszonyok nyomait kell keresnünk. Értem pl. a *levirátus* intézményét, mely szerint az özvegy vagy özvegynek maradt továbbra is, vagy pedig a férj valamely testvéréhez vagy rokonához tartozott feleségül menni, nyilván azért, mivel annak idején a férj megvásárolta, tehát ennek halála után ő is a hagyatékhoz tartozónak tekintetett, annyira, hogy például a jakutoknak az özvegyre még csak külön szavuk sincsen. Már az ó-ind jog (*Manu*) is, a levirátust a nő megvásárlása következményének tünteti föl. A régi zsidók levirátuából, a honnan maga az elnevezés (*levir* = az elhalt férj fitestvére) is ered, ezen intézménynek többi, bár úgy látszik későbbkori (*Wundt i. m. Leipzig, 1917. VII. Die Gesellschaft. I. 107., 108., 361., 362.*) motívumai is kifínnak. Ha péld. a férjnek gyermeke maradt, akkor az özvegét új házasságra nem kényeszeríthették, a mit már 1814-ben *Michaelis* (*Buckle i. m. II. 547., 548.*) helyesen úgy magyarázott, hogy ilyen esetben már a gyermekkel, a nő vételára s

férj családjának mintegy visszafizettetett. Mózes előtt a levirátus szigorúan kötelező volt s ekkor még a család és a testvérek jogának tekintették. Csakhamar azonban ez az özvegy jogává s viszont a testvérek köteleességévé, terhévé fejlődött, a melyen *Mózes* az V. k. XXV. 5—10. versében enyhíteni akart, midőn kimondotta, hogy csak gyermektelenség esetén lép érvénybe és megengedte (*F. Benary. De Hebraeorum leviratu Berolini. 1835.*) hogy, bizonyos eljárás mellett, a férjnek az özvegy elvételének köteleességére, kor szerint, egymásután felszólított testvérei, ezt meg is tagadhassák. Az özvegy azonban ilyenkor törvény elé vihette panaszát és ha az illető testvér a házasságtól ott is vonakodott, akkor az özvegy a testvér lábáról a sarut leránthatta és arcul is köphette, fölkiáltván: „Így kell bánni azzal a férfivel, a ki testvére házát nem akarja fölépíteni!“ Ez a törvényben előírt úgynevezett *chalizah*-szertartás ezzel a mondással együtt elárulják, hogy a levirátusnak lehet hogy későbbi, de mégis legfőbb célja: a gyermektelenül elhalt testvér nevének, ágának, házának fenntartása volt, mindenáron, ha máskép nem, fiktív fiútól által. A levirátus azonban éppen nem valami héberjogi sajátosság, annyira nem, hogy péld. Afrikában, Polinéziában, a két Amerikában el van terjedve és Peruban az Inkák alatt is megvolt. A minket közelebből érdeklő népek közül ismerik még pl. a kirgizek, osztyákok, szamojédek, csukcsok, eszkimók, a nogáji és más tatárok, tunguzok, burjátok, kalmükok, a kaukázusi oszszétek, cserkeszek, ingusok és csecsenczek, a drúzok, a szíriai arabok, a hinduk, az ukránok; sőt *Mill Stuart* (*Principles of political economy. London, 1849. I. 433.*) korában Olaszország néhány vidékén sem volt ismeretlen. A régi korból származó följegyzések szerint megvolt még Spártában, a régi araboknál de a Korán eltörülte, az ó-törököknél, tatárokknál (*Ethn. VII. 306.*) és a hunnoknál (u. o. VII. 301.). Sőt meg kellett lennie okvetlenül a régi magyaroknál is, mert hiszen, a mi idáig föl nem tűnt, Szent Istvánnak külön törvénycikkben (I. 26.) kellett megvédenie az özvegyt attól, hogy új házasságra (a nemine cogatur in coniugium) ne kényszerítsék s egy másik (I. 30.) törvénycikkében pedig azt a nőt védi meg, kinek férje az országból kiszökött, hogy t. i. az ilyet se merje senki (nemo in aliud coniugium cogere praesumat) új házasságra erőltetni. Mindez abból az ősjogi felfogásból eredt, hogy a feleség a férj és családja vagyonához, hagyatékához tartozik. (E törvényeknek egészen más természetű, bár becses jogászai megvilágítása *dr. Schiller Bódog*-tól, korán elhalt jogtörténészüinktől származik „Szent István törvénykönyvének házassági joga“. Bpest, 1912. 3—11. I. című különnyomatában a *Grosschmid*-Emlékkönyvből.) Ugyanezen felfogásnak tulajdoníthatjuk, ha Albániában, *Gopčević* szerint, a vőlegény meghal, akkor testvérei a menyasszonyt férjhez adhatják, a nélkül, hogy ennek családjától arra engedélyt kérnének. A tatár kaocsincoknál, kirgizeknél, szamojédoknál és osztyákoknál ilyen esetekben, akár a vőlegény, akár a menyasszony hal meg, ezeknek családja mindig valamelyik ifjabb testvérrel vagy nővérrel igyekszik az elhaltat helyettesíteni, vagyis a másik családot veszteségeért ily módon kárpótolni. Ugyanebbe a gondolatkörbe való, legalább részben, az özvegynek a férj halála után való megölése, melyről már föntebb volt és még a III. fejezetben, ismét más szempontból, a halotti szertartásoknál leez szó. Eleinte az özvegy egyáltalán nem mehetett többé férjhez, mint péld. a germánoknál; majd később bizonyos ideig tartó *gyászévek* megtartására szorították, melyek kezdetben

hosszabbak, később azután mindegyre rövidebbek lettek, míg végül a római jog egy évben (az összeteknél, kirgizeknél és mordvinoknál az özvegy férjhezmenetele bizonyos ideig szintén tilos) állapotott meg, de már inkább a netalán születendő gyermek érdekében. Az özvegyi gyász (*Révész Géza. „Das Trauerjahr der Wittwe“ a Zeitschr. für vergl. Rechtswiss. XV. 361—405. „Über die Trauerzeit nach polnischem Rechte“ az Archiv f. kath. Kirchenrecht. 1888. évi LIX. 408—416. Leroux de Lincy. Femmes célèbres de l'ancienne France. Paris, 1848. I. 370., 371. E. Feydeau: „Le deuil en moyen âge“ az Annuaire archéologique 1853. évi XIII. 300—322. Quicherat: Histoire du costume en France. Paris, 1875. 288., 409., 619.) rendszerint szigorú volt, de talán sehol sem vezetett olyan túlzásokra mint Franciaországban. Nálunk is (*Kóvári L. i. m. 107.*) nagy visszavonultságban élt az özvegy és az ősi magyar szokásjog szerint a gyászév alatt senkivel sem tartozott pereskedni. A mi azonban újból való férjhezmenetelét (*M. Wolff. „Zur Gesch. der Wittwenhe im altdeutschen Recht“ a Mitth. des Instituts für österr. Geschichtsforschung 1896. évi XVII. 369. stb.*) illeti, ezt az egyház nem jó szemmel nézte. Szent Ágoston még a harmadik házasságot is megengedte, de már Tertullian és Szent Ambrus a másodikat is kárhóztatták, Nazianz Gergely a harmadikat törvénytellennek, a negyediket disznóságnak mondta. A byzancei császárok is eleinte már a harmadik, később Bazilius óta a negyedik házasságot nyilvánították törvénytellennek. Másrészt azonban kétségtelen, hogy az özvegyek sorsának biztosítása a hitbér (dos) által, legelső sorban az egyház érdeme.*

A családi viszony megvilágítására fontos volna a különböző fel- és lemenő és oldalági rokonsági fokozatoknak teljes nyelvi anyagát a reávonatkozó szólásokkal együtt összegyűjteni. A *szülők és gyermekek* közti jogviszony is több kérdőponthoz fog kivánni, pl. milyen az *atyai hatalom*? meddig tart? mikor szabadulnak föl a gyermekek? mi a különbség a nőtlén és a nős, a családból kivált vagy ki nem vált gyermekek között? stb. Az atyai hatalomnak rendkívül tanulságos története van a Bibliától kezdve, a hol a családfo, különösen eleinte, a családban korlátlan, föbenjáró igazságszolgáltatást (*Mózes I. k. XXXVIII. 24.*) is gyakorolt, de magát a végrehajtást, *Mózes V. k. XXI. 18—21.* törvénye már hatósághoz utalta; a *Mózes III. k. XX. 2.* törvénye pedig a gyermekeknek addig szokásos feláldozását eltiltotta. Sok törvény van ezenkívül a Bibliában, melyek a szülőket gyermekeik megfenyítésére fölhívják, sőt az ellenük elkövetett sérelmeket (péld. *Mózes II. k. XXI. 15., 17., III. k. XX. 29., V. k. XXVII. 16., Példabesz. XXX. 17.*) kegyetlenül meg is torolják, az Isten ellen vétők büntetéséhez hasonlóan. *Philo* alexandriai zsidó bölcsész a szülők iránti tiszteletéről irt művében őket csakugyan nemcsak emberi, hanem isteni természetűeknek mondja, mivelhogy más, addig ismeretlen személyeket képesek létrehozni, vagyis az ősi felfogás (*Fustel de Coulanges. Az ókori község. Tanulmány a görög és római vallásról, jogról és intézményről. Bpest, 1883. 43., 113—127.*) a nemzést a teremtéshez hasonlóan tartván, tehát a nemzöt magát, isteninek, vagy az Istenhez legközelebb állónak tekintette. Az atyai hatalom (*Wilutsky i. m. I. 120., 121., 216., 217. Berlin, 1903. II. 1—30. Westermarck i. m. 133—138. Arbois de Jubainville. „La puissance paternelle sur le fils en droit irlandais“ a Revue historique de droit 1885. évf. IX. 466—471. és a Revue Celtique 1886. évf. VII. 91—96., 214. Études sur le droit*

celtique. Paris, 1895. I. 242—253.) Rómában ért tetőpontjára az élet és halál jogának korlátlan gyakorlásával a családban és élethossziglan való tartásával. De több-kevesebb eltéréssel, hosszabb vagy rövidebb ideig megvolt Görögországban, Babylonban, az ó-hindu jogban, a germánoknál, keltáknál, a régi Angliában, Franciaországban, az oroszoknál (XVII. századi törvényeikben is), továbbá ma is még az Iszlámban, Indiában, Khinában és Japánban, valamint a különböző kaukázusi, a török-tatár és finn-ugor népeknél, a mint alább látni fogjuk, mert vannak tudósok, kiknek olyan ferde nézetük van, mintha az atyai hatalmat nomád népek nem is ismerhetnék. Összefügg ezzel, különösen a Keleten és a Kaukázusban, az a rendkívüli hidegség és zárkózottság is, melyet a férjek saját családi viszonyaikra nézve a külvilággal, sőt legbizalmasabb embereikkel szemben is tanúsítanak és bármilyen gyöngédség vagy bizalmaság a közvélemény megvetésének tenné ki őket. *Julius Caesar* (De bello gallico VI. 16.) szerint a gall apák is gyermekeiket, mindaddig, a míg föl nem nőttek a hadiszolgálatra nem voltak alkalmasak, látni sem kívánták, sőt a világ meg is botránkozott, ha környezetükben gyereket látott volna. De mivel a kezdetben korlátlan atyai hatalom az összes családtagokat csakúgy mint rabszolgáit és állatait a maga tulajdonának tekintette, természetes, hogy a feleség sem képezhetett kivételt, annál kevésbbé, mert hiszen vagy rablás, vagy vásárlás, vagy leszolgáltatás útján került a férjnek teljes tulajdonába. Innen van, hogy az atyai hatalom alatt, a feleséget is mindenütt állandó gyámságban tartották és hogy a férjnek jogában állott őt megfenyíteni, megölni, vagy eladni, sőt a germánoknál bárkire rá is hagyhatta örökségképen. A feleség megfenyítése a csukcsokon kívül legzordabb a Kaukázusban, a hol főleg a csorok és psávok büntetésül olykor a fülét, orrát vagy kezét levágják. Ugyanígy bannak a kaukázusi örmény apák is, a fölük megszökött és visszakerült leányokkal. A házasságtörő nő megölésének valamikor általános szokásáról pedig már föntebb volt szó. Még általánosabb volt a feleség eladása, a mit a németek (*Grimm. Deutsche Rechtsalterthümer* 450., 451.) még a XIII. században is, a férj nagy szüksége esetén megtűrték. Ezt már *Hammurabi* (117.) is megengedte, holott Babylonban a széleskörű atyai hatalom mellett a nőknek bámulatraméltó szabadságuk volt. A férj adóssága törlesztésének ezt a módját ma is használják még a szibériai cigányok, burjátok, tatárok, konjagok, kirgizek, szártok, valamint szamójéd és mordvin rokonaink. De legjobban meglephet, a mit *Grimm* állít, hogy még az ő korában az angol köznépnél szokásban volt a feleséget a piacra vinni és eladni.

A mi most már a gyermekeket illeti, a rajtuk gyakorolt atyai hatalomnak alapját *Wilutsky*, a férjnek az anya fölött lévő tulajdonjogában keresi, a mely szerint nemcsak ő, hanem méhének gyümölcse is az övé volt. A mi sors tehát a korlátlan atyai hatalom korában a feleségnek kijutott, ugyanaz a végzet, de még fokozottabb mértékben várt a gyermekekre. Már mihelyt valamelyik megszületett, a család fő hatalma nyomban megnyilvánult, mivel ő döntött mindjárt az újszülött életéről vagy haláláról. E czélra a régi római, görög, hindu, germán és szláv (lengyel) szokásjog (*Grimm* i. m. 455—460. I. 628. *Schrader. Reallexikon* 65., 66. *Wundt* i. m. Leipzig, 1917. VII. Die Gesellschaft. I. 222. 1918. IX. Das Recht. 371—376. *W. Platz. Geschichte des Verbrechens der Aussetzung. Stuttgart, 1876.*) bizonyos egyforma szertartást írt elő. Ez abból állott, hogy a gyer-

mekeket nyomban születése után a földre fektették (humi positio infantum), a míg az atya a földről magához nem emelte, kifejezvéen ezáltal ünnepélyesen, hogy őt családja tagjának elismeri és atyai hatalmának védelme alá helyezi. Ha azonban föl nem emelte a földről s otthagya, akkor annak az újszülöttnak pusztulnia kellett és vagy megölték, vagy valahová kitették és sorsára bízták, mint ama számtalan történetben, melyet a legkülönbözőbb népek mondáiból ismertünk. Az újszülöttnak a földre helyezését s onnan az apa által való fölemelését, mely egy élet sorsa fölött döntött, *Wundt* a legrégibb jogcselekmények egyikének mondja, a mely mint ilyen, ma már csak egy brazíliai kezdetleges népnél (Tupi) és *Post* szerint még a Fidzsi-szigetek lakóinál fordul elő. De mint egyszerű népszokás jogi tartalmától megfosztva, Németországban s másutt is általános, sőt hazánkban (*Bartholomaeides. Inelyti Sup. Ungariae Comitatus Gömöriensis Notitia. Lőcse, 1805—8. 444. Csaplovics* i. m. 1829. II. 302. *Ipolyi. Magyar Mythologia. Pest, 1854. 211. Ethn. IV. 113.*) a gömöri szlávoknál s egyebütt a felvidéken és a Kalotaszegen szintén előfordul, csak hogy mint egy ilyen ősrégi és rendkívüli fontos jogszokásnak maradványa, az eddiginél sokkal tüzetesebb kutatást érdemelne. Ámde a gyermekkitételnek, melyet még *Aristoteles* is helyeselt, a germán szokásjog korlátokat szabott, midőn kikötötte, hogy a kitételnek, nyomban a megszületés után, étel és ital nélkül kellett megtörténnie, mert egyetlen csöpp tej vagy méz, melyhez az újszülött hozzájuthatott, már biztosította az élethez való jogát. Később, a kereszténység alatt, mikor ez a kegyetlen atyai jog többé nem érvényesülhetett, a gyermekkitételt már csak a szegényektől szabadulni akaró anyák gyakorolták. Színhelye a középkorban, legtöbbszörre a templomajtó volt, ha pedig az újszülött még nem volt megkeresztelve, akkor ezt az 1298. évi limassoli (Cyprus) zsinat rendelete szerint (*Du Cange. Glossarium* VII. 277. Sal alatt) azzal jelezték, hogy sőt tették melléje, *Grosch* (*Zeitschr. f. vergl. Rechtswiss.* XXIII. 453. I. 111. jegyzet, 434. I. 43. jegyzet) szerint azért, mivel az ókeresztények a kereszttség főlvetelére előkészített felnőtt katechumeneket sóval szokták meghinteni és mert már az ószövetségben *Ezékiel* próféta (XVI. 4.) szavai szerint az újszülöttek testét megfürdőtették és sóval bedörzsölték. *Csaplovics* (i. m. II. 303.) szerint hazánkban is a gyermek legelső pólyájába egy kis kenyert és sőt szoktak tenni.

A gyermekgyilkolás, mint atyai jog, különben az ókortól kezdve az egész világon el volt terjedve s dühe leginkább a leánygyermekket pusztította. A sémi népeknél, különösen mint az Isteneknek felajánlott elsőszülött gyermekáldozatok szerepeltek, de nemcsak a zsidóknál (*C. Mommert. Menschenopfer bei den alten Hebräern. Leipzig, 1905.*), hanem a többi semitáknál is: a phöniciáiak-, ammoniták- és moabitoknál, továbbá Szíriában és Karthágóban. Gyermekáldozatokkal találkozzunk a szlávok mondáiban is (*Dragomanov „Die slavischen Sagen über Opfern des eigenen Kindes“ a Die Donauländer néprajzi folyóirat 1899. évf. 1—12., 105—116., 190—198.*), sőt régente (*Krohn Gy., Bán A. i. m. 238., 257., 341.*) a fajrokon finneknél, lappoknál és észteknél is (*C. A. Winter. „Töten und Aussetzen Neugeborener bei den Esthen in vorgeschichtlicher Zeit“ a Globus 1902. évi 81. köt. 13. sz.) előfordultak. Ma a legtöbb gyermekgyilkosság Khinában történik szintén az atyai hatalom jogán, de kétségkívül főként közgazdasági bajok és a megélhetés nehézségei miatt. Ugyanígyen hatalmat gyakorolnak gyermekeik élete fölött*

a kamcsadók, csukcsok, jakutok, altájaiak, tatárok, a kankázusi népek közül az osszéték, cserkeszek, lezgek és szvanétek; továbbá 1762 előtt a doni kozákok, mikor pedig a gyilkolást eltiltották, azóta a gyermekekért fizik (*M. Markof. Sztatiszt. szvjedenija o djetjach podkidanich v vojszke Donzskom. h. n. 1868.*) nagyobb mértékben. Érdekes azonban *Westermarck* (i. m. 183., 184.) megfigyelése, hogy t. i. a gyermekgyilkolás nagyszámú vadnépnél majdnem teljesen ismeretlen, sőt mintha ilyeneknél egyáltalán sokkal ritkább is volna, mintsem az előrehaladottabb fajoknál. Ezek után semmi sem természetesebb, mint hogy a gyermekek eladásának joga szintén hozzátartozott az atyai hatalomhoz, a legrégebb időktől máig. A Bibliában erre közvetlen példa nincsen, hanem annál több (Királyok II. k. IV. 1. Jób XXIV. 9. Nehémiás V. 5. Ézsaiás L. 1. Máté apostol XVIII. 25.) arról, midőn az atya adósságaiért, gyermekeit a bitelezők rabzsolgáskul elhúrozolták; Babylonban is, különösen ilyen adósságtörlesztésre voltak felhasználhatók. A görögöknél Athénben *Solon* eltiltotta a gyermekek eladását. A rómaiaknál az atyának erre való korlátlan jogát Diocletian császár törölte el, ámde Nagy Konstantin császár, az atya rendkívüli szegénysége esetében újra megengedte. A germánok és a kelták szintén nagyban üzték a gyermekek eladását és még az újabb középkorban is elismerték az atyáknak végső szükségükben ehhez való jogát. A gyermekeladás ma is megvan igen sok népnél, pl. Indiában, jól ismerik a kalmúkok, burjátok, jakutok, kirgizek, tatárok, dolgánok, csuvasok, a kankázusi osszéték, cserkeszek, lezgek, a finnugorok közül pedig a szamojedok és mordvinok.

A későbbi bizneci jogban, a kereszténység hatása alatt, a teljhatalmú patria potestas összezsugorodott. Az atyai hatalom a szülők hatalmává alakult, mivel már az anya jogait is elismerték. A frank birodalomban a Merovingok alatt már nemcsak az atya, hanem az özvegy anya is eladhatta gyermekét, e szokást a 861. évi pistojai edictum is jóvábagyta. Kopasz Károly 864. évi capituláréja éhínség idején megengedte a gyermekeladást. Angliában Canterbury egyházának poenitentiáléja ilyen esetekben szintén megtűrte az eladást. Sőt *Bernard* (*Histoire de l'autorité paternelle en France. Montdidier, 1863. 109. l.*) még a XVI. századból is felhoz néhány olyan esetet, midőn az atya rendkívüli szorultságában eladta gyermekét. Dél-Franciaországban (*Koenigswartter. Histoire de l'organisation de la famille en France. Paris, 1851. 230., 231.*) még a fiú házassága sem szabadíthatta fel őt teljesen atyjának hatalma alól, akárcsak az ősi római jogban. Ehhez, a fiúnak külön fölszabadítására volt szükség, mely az apa által, hatóság előtt, külön jogi szertartás útján ment végbe, mely még a XVI. században is divott. A *Du Cange* (*Glossarium III. 250., 251. Emancipatio* alatt) által felhozott XIII. és XV. századbeli oklevelekből is kiténik, hogy a fiú nagykorúsításához, az atya részéről külön fölszabadító cselekmény és oklevél kellett, sőt a kiskorúnak fölszabadítását az atya maga nem is eszközölhette, mert ez külön királyi beleegyezést kívánt.

Ugyanesek az atyai hatalomból folyt az is, hogy a középkorban az atyák gyermekeiket, az egyházaknak már a bölcsőben följánlhatták, Isten szolgálatának rabszolgául (*mancipantur Dei servitio*), vagy a hogy *Gárdonyi Géza* Szent Margitról írt gyönyörű regényében olyan találóan nevezi „Isten rabjai“-ul. A gyer-

meiket bölcsőstől szokták az oltárra (*Du Cange. Glossarium VI. 9—11. Oblati* alatt) helyezni és Istennek följánlani. Sőt még a meg sem születetteket is följánlották, papnak, szerzetesnek, apácának szánhatták. Szent Benedek regulái elő is írják, hogy az ekként följánlott fiúgyermek kezét, a szülők följánlási kérévényével együtt, az oltárterítőbe takarják. Az ilyen gyermek aztán örökre a kolostorhoz és rendhez maradt hozzákötve, minden öröklési jog nélkül. Voltak ugyan sokan, kik ezt az egész följánlási rendszert, melyet még a gyámok is gyakorolhattak, kárhoztatták és simonianak bélyegezték, sőt a 789. és 794. évi capitulárék el is tiltották, mégis az még sokáig mindenfelé fönmaradt és csakis később enyhítettek a följánlottaknak sorsán oly módon, hogy mihelyt nagykorúak lettek, szabad választásukra bízták, belényugosznak-e vagy sem szüleik följánlásába.

Azokban a társadalmakban, a hol az atyai hatalom uralkodik, a családtagok természetesen nem mint ilyenek, hanem inkább mint hódoló alattvalók viselkednek a családfővel szemben. *Vámbéry* (A török faj. Bpest, 1885. 324., 325., 435.) írja, hogy pl. a nomád kirgizeknél és a félnomád özbegyeknél a fiúk olyan mély hódolattal vannak atyjuk iránt, hogy még a 30—40 éves fiú is fölkel, mikor az atya a sátorba lép és nem ül le előbb, míg csak atyja erre többször föl nem szólítja, meg nem szólal addig, míg nem kérdezi, s egyetlen tekintetétől is már megriad, sőt a kirgizeknél még az anyák is nagy tiszteletnek örvendenek, de irántuk már szeretetük is kifejezésre juthat. És az a csodálatos, hogy pl. a XVI. században, Angliában (*Pictorial history of England. II. 884., 885.*) sem volt másképen. A felnőtt gyermekek szüleik jelenlétében vagy térdeltek vagy állottak csöndben és csak ha engedélyt nyertek rá, akkor mertek leülni vagy megszólalni. Franciaországban (*Bernard i. m. 109., 110. Taine. Les origines de la France contemporaine. L'ancien régime. Paris, 1885. 174—176.*) a belső családi élet még hidegebb és szertartásosabb volt s az atyai hatalmat még nagyobb szigorral gyakorolták, sőt a XVII. század végén királyi parancsok fölhatalmazták a szülőket, hogy engedetlen fiaikat megjavulás céljából bármely állami börtönbe küldhessék. *Sully* herceg emlékirataiból kiténik, hogy milyen szigorú fegyelemben tartotta felnőtt, sőt már házas gyermekeit is. *Mirabeau*-ról tudjuk, hogy atyjától mennyit kellett elszenvednie és még *Chateaubriand* is emlékirataiban úgy írja le atyját, mint családjá korlátlan uralkodóját, kinek jelenlétében mindenkinek szoborként kellett viselkednie. De ugyanilyen volt a helyzet a francia polgári és parasztcsaládokban is. Ma már alig tudjuk elképzelni, hogy a francia forradalomnak kellett jönnie, hogy nemcsak az államban megtörje a királyságot és hűbériséget, hanem még a családban is a családők hatalmát.

Az egykori magyar birodalmi területről, Dalmáciából (*Dr. J. Strohal. „Otkupno pravo u starih Hrvata“ a Rad Jugoslav. Akademije Zagreb, 1911. 189. kötet 7—10. Mažuranić. Prinosi za hrvatski pravno-povjestni Rječnik. Zagreb, 1908—1917. 862—866.*) szintén érdekes adatokat ismerünk az atyai hatalmat illetőleg. A legrégebb adat 1080-ból (*Rački. Documenta historiae Croatiae periodum antiquam illustrantia. Zagrabiae, 1877. 127—133.*) való, a Spalato és Salona melletti Selo községre vonatkozik, mikor az még a régi horvát királysághoz tartozott. Itt egy sereg legkülönbözőbb gyermekeladásról van szó. Az egyiket

atyja kiskorában bocsátotta áruba, a többi háromnak nem tudjuk a korát, a negyediket az atya adósságáért adják el rabszolgának, olyan egyezséggel, hogy mihelyt hozzá hasonló rabszolgát tud helyébe állítani, fiát visszakapja. Egy férj a feleségét eladja leányával egyetemben. Testvér is eladja testvérét egész családjával egyetemben. De sőt, a mire másutt nem találtunk példát, a fiú is eladta saját édesanyját. A Lacroma-szigeti kolostornak 1184-ben (*Smičičlas. Codex diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae. Zagrabiae, 1904. II. 188., 365.*) egy atya 10 évre zálogba veti fiát. Raguza 1272. évi statutuma szerint, az apának joga volt fiát házából kifizni, a nélkül, hogy bármit is tartozott volna neki kiadni a családi vagyonból. Ugyanezt mondja ki Cattaró statutuma és Buduáé is, sőt itt az apa halála után, az anya is kiúzhette házából a fiát semmi nélkül, ha nála élni nem akart vagy parancsainak nem engedelmesskedett. Poljicán pedig, noha törvényei erről mit sem tudnak, az volt a szokás, hogy az atya, ha fia gonosz volt, a velencei gályákra vitte, hogy mint gonosztevőt vagy rabszolgát egész életére ahhoz kovácsolják.

Hazánkban (*Timon Ákos. Magyar alkotmány- és jogtörténet. Bpest, 1903. 308—312. Hajnik. Magy. alkotmány és jog az Árpádok alatt. Pest, 1872. 294. Dr. Wenzel G. A magyar magánjog rendszere. Budapest, 1874. II. 369—371. Dr. Herman K. Az atyai hatalomról a magyar magánjogban, tekintettel a római jog és jogbölcészetre. Balassagyarmat, 1885.*) az atyai hatalom eleinte szintén korlátlan volt, bizonyosság rá a család szó (*Gombocz Z., Melich J. Magy. etymologiai szótár. I. 821—825.*), mely, miként a kora középkori okleveleinkben előforduló latin *familia* szó is, eredetileg nem a család mai fogalmát, sem a családtagokat, hanem velük együtt az egész háznép összességét mint az atyai hatalom alattvalóit jelentette, sőt egy 1407. évi adat (*Gyárfás. A jászkunok története. Szolnok, 1883. III. 554.*) szerint határozottan hadifoglyok, rabszolgák megjelölésére is szolgált. A vele teljesen azonos eredetű, de csak a XVI. század másik felében föllépő *cseléd* szóból még inkább kiérzik a szolgálta, az alattvaló értelme, pedig, mint tudjuk, a magyar nép a saját gyermekeit cselédjeinek hívja. A családfő, mint ilyen, nálunk is élet és halál ura volt, hiszen, mint már láttuk, Szent László I. 13. törvénye szerint házasságtörésen ért feleségét megölhette. Nagy hatalmát negative bizonyítja a családtagok büntetőjogi felelőssége is, a mikor t. i. a családfő büncselekményeiért őket is ártatlanul felelősségre vonták és megbüntették. Sz. László II. 12. törvénye a lopáson kapott szabad ember gyermekeit, Kálmán I. 56. törvénye pedig az ura gonosztetteiben rézes anyának fiait rabszolgául rendelte eladatni, de míg Sz. László még csupán a 10, Kálmán már a 15 éven aluli gyermekeknek is kegyelmet adott. Ezt a kegyetlen bünhődést a szülők büneért, látjuk pl. a Várad Regesztrum 1218. évi 54. (rég. 150.) sz. esetében is, a hol a tüzes vaspróbán elbukott pörvesztést feleségével, három fiával és két leányával rabszolgául adja el a győztes ellenfél valakinek, a ki őket 1229-ben (u. o. 370. sz. régi 359.) ismét továbbadja, míg végre az 1231. évi XXV. törvényezik a családtagok büntetőjogi felelősségét végképen megszüntette. A családfőnek nálunk is jogukban állott gyermekeiket (*Theiner. Vetera Monumenta hist. Hungariae sacram illustrantia. Romae, 1859. I. 94. Várad Reg. 150. sz. régi 293.*) rabszolgául eladni, vagy zálogba vetni, sőt még (Várad Reg. 258. sz. régi 190.) a testvérek is

zálogba vethették nővérüket, bizonyosan mint ennek természetes gyámjai. El volt terjedve a gyermekeknek Isten rabjaiul való fölajánlása is, mint ez egy 1251. évi (*Wenzel. Árpádkori Új Okmt. VII. 332.*) oklevélből s ennek már előszavából (*arenge*) is („nonnullis etiam *paterna oblatio* conversos facit et *subiectos servituti*“) kiittik. Egy nemes atya gyermekét Szent Pál oltárán (obtulit ad altare Sancti Pauli) fölajánlotta a kalocsei káptalannak, úgy hogy ez élte fogytig harangozó szolgálatot végezen. Később azonban, mikor a gyermeket felnőni s a tanulásban is előrehaladni látta, megbánta tettét s már rájött, hogy mégis csak a szabadság a legdrágább, könyörgött tehát a káptalannak, hogy adja vissza gyermekét és fogadja el érte birtokát cserébe, a mibe a káptalan, noha a gyermek szolgálatát a birtoknál értékesebbnek tekintette, belé is nyugodott. *Werbőczy* Hármaskönyve (I. 51—56.) tüzetesen tárgyalja az atya hatalmát, a mely persze már nem olyan korlátlan többé, mint az Árpád-korban, ámde azért a fiát maga helyett tiszul adhatta, továbbá még törvényeskorú fiait is megfeddhetette s megfenyíthette, sőt ha kihágásuk és gonoszságuk minősége úgy kívánta, még be is zárathatta, a mit aztán még az 1723 : CXI. t.-cikk is megismételt, kimondván, hogy engedetlen fiaikat megbüntetés végett a hatóságoknak átadhatják. Másrészt a fiú atyját bünnel nem vádolhatta és csak az ő beléegyezésével léphetett házasságra, de ha teljeskorú volt, akkor már a házasságtöréstől el nem tilthatta. *Werbőczy* azonban felsorolja azokat az eseteket, midőn nemcsak az atya a fiát, hanem viszont a fiú is atyját az őai javak megosztására kötelezhette. *Frank* (A közigazság törvénye. Buda, 1845. I. 177.) a Hármaskönyv I. 51. § 3. pontjából azt olvassa ki, hogy midőn az apa még maga is atyai hatalom alatt állott, akkor a hatalom a nagyatyát illette, mivel egy házban csak egy gazda lehetett. Az idézett 1723 : CXI. t.-cikk is tanuskodik arról, hogy később sem gyengülhetett meg lényegesen az atyai hatalom. Városainkban (*Dr. Demkó. A felsőmagyarországi városok életéről a XV—XVII. században. Bpest, 1890. 181., 182.*) a hatóságok mindig készséggel állottak rendelkezésére a szülőknek, gyermekeik megfenyítése czéljából, pl. az olyat, ki szülei kezét merte emelni, a városból örökre száműzték. Csáky Ferenczről (*B. Radvánszky B. i. m. 348.*) is tudjuk, hogy a fiát börtönbe záratta azért, mivel a neki szánt Homonnay-leányt nem akarta elvenni. Mindezek a kérdések sokkal fontosabbak, semhogy történetíróink részéről is tüzetesebb kutatást meg nem érdemelne. De a hazai népeknél szintén méltán kíváncsiak lehetünk, hogy mit őriztek meg az egykor oly félelmetes atyai hatalomból, vagy hogy egyes nyomai még miben jelentkeznek.

Mivel? milyen szertartással, jelképpel, vagy viselettel jelölik a kiskorúak belépését a nagykorúságba? Megkülönböztetik-e a menyasszony-leányt többi nőtestvéreitől? Pl. a csángóknál (Nyelvőr 1901. 170.) a 12—16 éves leánynak külön elnevezése is van: *czinka* vagy *vésze*. Mi a hamupipókének vagy a törvénytelen gyermeknek szerepe a családban? stb.

Bonyolult, de igen érdekes családjogi kérdés a *vő befogadása a feleség családjába*, a mely jogszokás *Makszimof* szerint (Etnogr. Obozrenie. 1902. évf. LV. 41—76.) arra a legrégebb kezdetleges családi szervezetre utal vissza, midőn a nőket még nem is vásárolták, és a férjhez ment nő nem költözött férjéhez, hanem (1) továbbra is a maga családjánál, mint annak teljes jogú tagja maradt.

Ellenkezéleg: a férj költözött felesége családjához, a hol egy ideig e családnál szolgált (mint már a Bibliában Mózes I. k. XXIX. 18. Jákob, Leaért és Ráchel-ért 7 + 7 évig), tehát mintegy a nő értékét leszolgált, utóbb pedig annak egyenlő jogú tagjává lőn. Mihelyt azonban a nővásárlás és a kalimfizetés jött szokásba s ezáltal a nőlegény a menyasszonyra teljes jogot nyert, de részint, mert a kalim mindjárt le nem fizetett, részint csupán az előbb említett régebb házassági forma emlékeül, (2) a férj helyén maradt és csak időnként látogatta meg feleségét, avagy csakis hosszabb idő elteltével vitte a maga házába, ámde ilyenkor a saját gyermekeit ki kellett váltania a feleség családjától. Az előbbi (1) szokás az északkeleti szibériai népeknél, a jukagirok-, korjások-, csukosok-, kamcsadálók- és kuriloknál honos, a kik kalimot nem ismernek és nagy részük endogámiában él. Az utóbbi (2) pedig Ázsia összes kalimfizető népeinél ma is megvan, milyenek pl. a kirgizek, telengutok, turkománok, meseserjások, tunguzok, jakutok, baskirok, a kazáni, kundrai és cseremsáni tatárok, a kacsinczok, lamutok, goljdok, kalmükök, burjátok; finnugor rokonaink közül: a votjákok, osztyákok, cseremiszek, lappok és szamojédok. Az asszony több népnél egyidőre visszatér szüleihez, a mit *Wilutzky* (i. m. I. 204. III. 206.) a házaselek ideiglenes önmegtartóztatásának szintén elterjedt szokásával vet össze s a mely többi közt: az albánoknál és az erdélyi oláhoknál is előfordul.

Más tudósok ismét, mindezen jelenségeket: az anya jogán szervezett családra, vagyis az úgynevezett *matriarchatus*-ra vezetik vissza, mely szerintük az apa jogára alapított patriarchátust megelőzte, és az emberiség legrégebb társadalmi szervezete volt, a melyben t. i. a gyermekek mindent: nevet, vagyont, jogokat és törzsi tartozást (kivételektől eltekintve) az anyjuk után, nem pedig az apjuktól örökölnék és élveznek, a mint ez még ma is az ausztráliai népeknél, a maláj szigeteken, Ceylonban s részben Indiában megvan, és sok ókori országban, pl. Lykiában stb. szintén megvolt. A votjákoknál (Izvesztija obszcsesztva arch. isztor. i etnogr. pri Imp. kazanszkom Univer. Kazan, 1906. XXII. 209., 210.) is, az egyes falvak, továbbá a jakutoknál és burjátoknál az egyes nemzetségek, egy-egy nemzetség-anya leszármazóinak vallják magukat, sőt a votjákok régen, nem is az apjuk, hanem az anyjuk családi nevét viselték. A matriarchatus elnevezés azonban helytelen, mivel a család feje sohasem az anya, hanem itt is, csak úgy mint a patriarchátusban, szintén férfi, t. i. az anya fitestvére. Egyáltalán a *matrilinéaris*, vagyis az anyai jogú *szervezet*-ekben, az anya családjának férfitagjait és férfirokonait illeti a vezérszerep. Ezért, különösen az *avunculátus*-t, mely a különböző népek, sőt olykor még hazánk politikai történetében is nevezetes szerepet játszott, de leginkább a kaukázusi népeknél, pl. az osszéték-, ingusok-, csecsenczek- és psávoknál domborodik ki, mint az egykori matriarchatus emlékét fogják föl.

A mindezekről világszerte folyó tudományos vitákban, mindig egy magyarországi adat is szerepel, melynek fontosságát eléggé jellemzi, hogy pl. a dán *Starcke* (Le famille primitive. Paris, 1891. 111—113.) kétségbe is vonja. *Dr. Wislocki* néhai jeles cigánykutatónk (Ethn. V. 371. és v. ö. *Wislocki H.* Az erdélyi sátoros cigányok nemzetségi és családi viszonyai. Bpest, 1888. Különnyomat a Képes Folyóirat 1888. évf. 18. számából.) fedezte föl, hogy az erdélyi sátoros (vándor) cigányoknál, az atyai részről való rokonsági viszony teljesen háttérbe szorul, mert

mihelyt a cigány megnősül, a felesége törzséhez köteles csatlakozni, vezetéknevét pedig felesége törzsének nevét veszi föl s úgy ő mint utódai a feleség törzséhez számítanak és onnan örökölnék. *Wislocki* egyúttal hivatkozik arra is, hogy az „*Erdély*” című kolozsvári folyóirat I. (1892.) évfolyamának egyik czikke szerint, ugyanilyen szokás némely erdélyi magyar és oláh községekben is megvan. Az oláhokat illetőleg, *Moldován* (Erd. Múzeum 1894. 412., 413. v. ö. még *Munteán J.* „A fűsítés a ruméneknél” a Déli Kárpátok 1904. évf. első füzetében) a mőczoknál utal arra a szokásra, hogy mikor valamely családban a fiág kihalt s az örökség a leányra néz, az, a ki őt elveszi, a leány családjához költözik és nevét a leány családjának nevével cseréli föl. Magyar adatul az említett folyóiratban talán a régi székely fiú-leány intézmény (erről s ennek összehasonlításáról a magyar fűsítással: a praefectióval és az attikai hasonló intézménnyel l. *Grosschmid Béni* akad. székfoglalóját „Az instetát örökösödési rend Solon törvényeiben” az Akad. Értesítő 1917. évf. 536., 537.) szerepelhetett, melyet *Moldován és Jancsó* (Ethn. XI. 65.) a mőcz szokással azonosítottak, csak hogy nem helyesen, mert hiszen egyebet nem is említve, a székely fiú-leánynak nevét a férj sohasem vette föl. Okleveleinkből azonban tudjuk, hogy a leány férje olykor örökbefogadtatott, a mi már rendszerint az örökbefogadó családi nevének fölvetelével járt. Így 1275-ben (Hazai Okmt. VIII. 172.) az após, királyi engedély alapján három birtokát három vejére „quos in filios recepit adoptivos” hagyja, de csak úgy, ha életében fia nem születik. 1308-ban (Anj. Okmt. I. 143., 144.) a vőre „tanquam haeredi seu filio suo naturali” birtokokat ruháztak; 1322-ben (*Fejér*. Cod. Dipl. t. VIII. v. II. 373.) az após, leánya férjét kifejezetten fiává fogadta és neki birtokot adott. Arra pedig *Wenzel* (A magyar magánjog rendszere. Bpest, 1874. II. 426., 428., 471.) figyelmeztet, hogy Werbőczy előtt, a leánynegyednek birtokban való kiadása által — a mi leginkább a XIV. század óta (pl. 1346. Haz. Okmt. I. 192.) akkor történt, midőn a leány nem-nemeshez ment feleségül — a vő szintén örökbefogadtatott s ennél fogva az ilyen házasságból származó gyermekek is nemesekké váltak. De *Wenzel* téved, midőn ezt testvérréfogadásnak nevezi, holott a tőle felhozott 1462. évi oklevél sem (M. Türt. Tár. VI. 44., 76.) erről, hanem határozottan az após által való fiúváfogadásról (filialis adopcionis) beszél. De már a Werbőczy Hármaskönyve (I. 7. 4. §. 29. 7. és 8. §.) szerint az ilyen házasságból való gyermekek valóságos nemesekül többé nem tekintettek. *Koralevszkij* (Szociológia. S. Peterburg, 1910. II. 56.) szerint, a vőnek fiúváfogadása az oroszoknál is gyakori. A mőczok pedig az olyan, feleségéhez költözőről nem is azt mondják, hogy megházasodott, hanem hogy *férjhez ment*. Talán ilyesmi oka lehet annak is, hogy a régi magyar nyelvben és némely tájszólásban ma is a *férj* szónak feleség, asszony értelme is van. A feleség családjába való beházasodás kétségkívül a magyar népnél most is légszer előfordul, a mit pl. a Kalotaszegen *rászállás*-nak vagy *odaszállás*-nak neveznek, az após házában dolgozó vőt pedig *idegen*-nek hívják, de arról aztán, hogy az ilyen beházasodó, felesége családnévét venné föl, eddig nincsen tudomásunk, valamint a tótoknál (a „na *pristavke*” házasság, *Melich J.* Szlav jövevényszavaink. Bpest. 1903. I. 166.) s a ruthéneknél (Népr. Ért. X. 231.) történő hasonló beházasodások alkalmából sem. Egyébiránt ez pl. a délszlávoknál, a bolgároknál s finnugor rokonaink közül a mordvinoknál, permieknél is előfordul és az anya családi nevének

fölvételével jár, melyet a tudományban *ambil-anak házasság* néven ismernek, a Szumatra-szigeten lakó maláji redjangoknak 1779. évi törvénykönyve szerint. *Mazzarella* (Studi di etnologia giuridica. Catania, 1903. I. köt.) ezt a szerinte legrégibb házassági formát iüzetesen tanulmányozván, azt 180 különböző népnél mutatja ki a Bibliától, az ó-hindu úgynevezett Nyoga-házasságtól és az ó-perzsa Yogan-an-házasságtól kezdve napjainkig.

Mellesleg megemlítem végül, hogy általában a matrilineáris szervezethez a patriarchátusba való átmenet emlékének tartják a híres *covade*-ot, azaz a férfi-gyermekágyat, vagyis inkább ennek tettetését, a mely különös szokás sok népnél el van terjedve s melynek nyomát (Ethn. IV. 107—116.) Dél-Magyarországon is megtalálták. Az ókorban *Strabo* (idézőve *Rjedjko* érdekes szülésnéprajzi tanulmányában az Etnogr. Obozren. 1899. évf. XL., XLI. 98.) az ibériekről (georgiaiak, grúzok), thrákokról, keltákról, sőt a szkítákról is följegyezte, hogy feleségeik férfiasak, földet művelnek és hogy szülés után maguk helyett az ágyba férjüket fektetik és ápolják, egészen úgy, mint most Dél-Franciaországban, a hol e szokást legelőször megfigyelték s a honnan ennek elnevezése is származik. Lehet azonban az is, hogy ez az egész szokás nem egyéb egyszerű babonánál, a mely csak a szülőasszonyt és gyermekét megrontani akaró gonosz szellemeket akarja félrevezetni, midőn t. i. a gyermekágyba férfit csempész, a kin aztán az ő hatalmuknak meg kell törniök.

De a családi jogi kérdések közül a legfontosabb mégis csak az lesz, hogy az illető faluban vajon van-e még valami nyoma, maradványa vagy emléke a *házközösségi szervezet*-nek, avagy pedig az ősi *nemzetségi szervezet*-nek, a hogyan t. i. a közös megtelepedésnek ezt a másik típusát, megkülönböztetéstül az elástól elnevezem. Vagyis, a rendes családokon kívül, I. vannak-e nagyobb, tágabb, egy telken esetleg egy földel alatt lakó, ház- és vagyonközösségben élő családok? Kikből állanak? Odaszámítják-e a béréseket és napszamosokat is, mint pl. permi rokainknál? Ki a fejük és mi czímen? Van-e női fejük is? Korlátozva vannak-e ezek valami családi tanács által, mint pl. a permieknél, koréloknaál, a kaukázusi grúzok-, psávok- és osecsenczeknél stb. A közös leszármazásnak hányadik izéig terjednek az ilyen házközösségek? Mert pl. Indiában, a hindu úgynevezett *joint family*“ rendszeren a harmadik nemzedékig marad együtt és *Wundt* (i. m. Leipzig, 1917. Die Gesellschaft. II. 61.) szerint is, a házközösségek világszerte túlnyomóan három nemzedéket foglalnak magukban. Miből áll közös működésük s az miként történik? Hogyan megy végbe az ilyen házközösségekből való kiválás, kiszállás, külszallás, vagy mint a palócok (Ethn. IX. 364—366.) mondják „válakozás“ és az ezzel járó osztzkodás, milyen szertartással vagy jelképekkel? *Munkácsi Bernát* (Keleti Szemle VI. 183., Nyelvőr 1909. 469.) kimutatta, hogy *házas* szavunk tulajdonképen azt a családtagot jelenti, a ki a szülői házból kiköltözvén, külön házra, „külön kenyérre“ száll, maga gazdája lesz, külön családot alapít és hogy e szó egy ennek teljesen megfelelő török kifejezés mintájára keletkezett.

Avagy 2. vannak-e bár külön-külön telken élő olyan családok, melyek mégis, az ősi közös leszármazás révén ugyanazon rokonsághoz, nemzetséghez, hadhoz stb. tartozóknak vallják magukat? Mikben nyilvánul meg ez az őket összekötő kapes? Hányadik izig terjedhetnek az ilyen rokonságok? Ez a, szerintem, nemzetségi

rokonság, úgy látszik, mindig a házassági tilalom alapjára helyezkedett. A hol t. i. a vérrokonság megszűnt, ott kezdődött a házasság és a meddig a házassági tilalom ért, odáig tartott a vérrokonság is. Nálunk a házasságot, a negyedik izig bezárólag, tiltotta a kath. egyház és régi szokásjogunk (*Werböczy*. HK. I. 107.) egyaránt, de már pl. az 1791. évi XXVI. t.-cz. a protestánsoknál a harmadik izen is megengedte. A keleti egyház a vérrokonságot nálunk is, a hetedik izig tekinteti bontó házassági akadállyal. Nagy Gergely pápa és utódai, sőt az 1059. évi lateráni zsinat is a házasságot a hetedik nemzedékig tiltották, míg viszont a 868. évi wormszi zsinat csak a negyedik izig, sőt a 757. évi Capitulare és a 847. évi mainzi zsinat meg éppen a harmadik izig, a magyar birodalomban pedig az 1185. évi (*Wenzel*. Árp. Új Okmt. VI. 158.) spalatói zsinat az ötödik izig tiltalmazta. Ezen eltérésekben része van a különböző: a római, a germán és a kánonjogi iz-számításoknak is, de csak az oldalágakat illetőleg, míg a főágra nézve teljesen (*Wetzer*, *Welt*. Kirchenlexikon. Freiburg, 1901. XII. 846—859.) megegyeznek. *De Beaumanoir Fülöp* a XIII. századi jeles francia jogász (*Du Cange*. Glossarium X. 102.) azt állítja, hogy az egyház eleinte csak a hetedik izen túl engedte meg a házasságot s emiatt a vérrokonságot is egészen eddig tartották, de a mióta később (az 1215. évi lateráni zsinat) a negyedik izzel is megelégedett, azóta a rokonság szintén már csak a negyedik izig tart. Nevezetes az is, hogy míg a keleti egyházban a házassági tilalom fokozatosan mindegyre szigorúbb lön, a nyugati egyházban ellenkezőleg mindinkább enyhült. Itt az izek leszállítását siettették azok a rendkívüli gyakorlati nehézségek is, melyekkel a hetedik izig való tilalom végrehajtása (pl. annak bizonyítása, hogy a jegyesek csakugyan nem rokonok-e hét izen belül?) járt. A római *agnát* öröklés, a hindu *sapindas*-rokonság, a kelta jogban az ír *sept*-nemzetség és a walesi *cenedd*-nemzetség, valamint a legtöbb germán jog, mind szintén az eredetileg hetedik izig tartó rokonság meglétét bizonyítja, pl. a *Lex Bajuvariorum* (tit. IV. cap. 9. §. 4.) szerint a hetedik izzel mindenféle rokonság véget ér. Különbben, a patriarchális társadalmakban, az emlékezet és tisztelet is, rendszerint a hetedik közös ősig szokott menni vissza, néha messzebbre is. Mert itt reá kell mutatnom arra, hogy az ilyen társadalmak tagjai ma is, e téren, emlékezőtehetség dolgában a mai kultúrembernek jóval fölötte állanak. Míg t. i. emez legtöbbször már nagyatyja nevét is, hacsak családja multját az irodalomból vagy okirataikból nem ismeri, alig tudja, ellenben pl. a kirgizeknél vagy turkománoknál bármely gyermek mind a hét őst elő tudja sorolni, mivel ezt egyáltalán a török nomádok (*Vámbéry*. A magyarok eredete. Bpest, 1882. 148., 175. A török faj. Bpest, 1885. 273., 345., 354. Turul 1908. évi 111., 112.) a műveltség fő kellékének tartják. Egy utazónak, ki a XII. században Walesben (*F. Seebohm*. The English village community. London, 1890. 189. I. és The tribal system in Wales. London, 1895. 85. I. jegyzet) járt, fölött, hogy még a kelta köznépek is megvan a családfája, mivel minden walesi ember nyomban föl tudja sorolni a hatodik vagy hetedik őst, sőt olykor még tovább is. Ezen analógiák alapján bizást föltehetjük tehát, hogy az ősi magyar nemzetségeknek rokonsági köre, eredetileg szintén a hetedik izig tartott, a mely hetes számot különben is, különösen a Keleten (*F. Andrian*. „Das Siebenzahl im Geistesleben der Völker“ a Mitth. d. Anthrop. Gesellschaft in Wien. 1901. XXI. évf. 225—274. *Wundt* i. m. Leipzig,

1918. IX. Das Recht 329.) szent számnak tekintik. Később azonban persze nálunk is a vérorokonság a negyedik izig ment vissza, a hogyan pl. *Werbóczy* Hármaskönyvéből (I. 14., 107.) látjuk, *Apor Péter* és *b. Nalóczy* pedig följegyezték (*Kövári L.* A magyar családi s közéleti viseletek és szokások a nemzeti fejedelmek korából. 120.), hogy az ő korukban az atyafiságot egészen az ötödik izig pontosan ismerték és számontartották.

Néprajzi kutatóink máris több nagybecsű adatot halmoztak föl e téren mind a kétféle nemfi közösségről.

Nekik köszönhetjük ismereteinket pl. a kalotaszegiek (*Dr. Jankó J.* Kalotaszeg.); a bánffyhungyadiak (*Népr. Ért.* VIII. 51.); a borsodi matyók (u. o. XIV. 235.); a palóczok (*Ethn.* IX. 305., *Népr. Ért.* X. 205.); a szlavóniai magyarok (*Népr. Ért.* XII. 237., *Akad. Értesítő* 1893. 610.) és a vas megyei Órség lakóinak még 1818-ban (*Ethn.* XXVIII. 104., 105.) meglévő házközösségeiről, midőn t. i. 3—4—5 család, mely összesen 20—30—40—50 tagból is állhat, ugyanazon házban vagy ugyanazon telken épült több házban lakik és közös háztartást visz, közös gazdálkodást űz a legöregebb, de még erre alkalmas, megválasztott férfi és nő kormányzata alatt, akárcsak a tipikus délszláv *zadruga*-kban látjuk.

Másrészt fölismerték, a tölem *nemzetségi*-nek nevezett rendszert is, a hol t. i. a rokon családok külön-külön háztartással ugyan, de szorosan egymás közelében laknak. *Dr. Györfly István* ezt a Nagykünság (*Népr. Ért.* IX. 1—17.), *Viski Károly* pedig a Székelyföld (u. o. XII. 99—127.) építkezésénél figyelték meg. Az ilyen nemzetségi letelepedés már a falu külső, szabálytalan alakjáról is fölismerhető, ellentétben (*Népr. Ért.* X. 223.) a volt úrbéres községek szabályos utcáival és kimért telkeivel. A székely falvak tulajdonképpen igazi utcásorokat, egyforma telkeket, ezek között kerítéseket alig ismernek. Az egyes falurészek, utcák, szorosok rendszerint egyúttal annak a nemzetségnek nevét (Pálfiak, Bálintok stb.) viselik, a mely nemzetséghez tartozó családok azokat lakják. A Künságon ilyenek az úgynevezett *sug*-ok vagyis 4—20—30 házból álló zsákutcák, melyekben szintén egy-egy nemzetség vagy *had* családai laknak és a zugok ennek a nevét viselik. Hevesben (*Nyelvtör* 1897. 285.) ilyenek lehetnek — mert közelebbről még nem ismerjük — a *szög*-nek, Göcsejben (*Népr. Ért.* XV. 116.) a *szer*-nek nevezett és szintén egy-egy ilyen had családjaival benépesített falurészek. Lozsádán (Hunyad) az egy nevet viselő családokat (*Ethn.* V. 246.) *nemzet*-nek hívják. Ezt jelentik még a M. Tájézótár *ágazat*, *felekezlet*, *nyám* (a magyar *nem* = nemzetség szóból csinált oláh szó, melyet aztán ismét magyarok vettek át) szavai is. Érdekes találkozás, hogy *Vuk Karadžić* 1818. évi híres szerb szótára szerint, a Bocebe di Cattaróban a *vojska* = hadsereg, had szó, háznépet is jelent, akárcsak a magyarban. De sokkal fontosabb ránk nézve az a meglepő hasonlóság, mely az imént vázolt nemzetségi megtelepedés s építkezés és a velünk rokon *cseremiszek* nemzetségi szervezete között fennáll, a kik különben is, a votjákokkal együtt ebbeli szervezetüket, a többi finnugor népek közt a legtisztábban tartották fenn, noha ez most már feloszlóban van. *Kuznecsov* (*Etnogr. Obozrj.* 1900. évf. LXI. 56—109.) tanulmánya szerint a *cseremisza* szintén ismeri leszármazását (tukum), sőt előszámlálni képes elődeit, a nemzetségnek (naszül) legrégebb, 3—4 századdal előbb élt őseit (vuj soceso) is. Falvaik kezdetben csak néhány családból állottak, melyek

egy-egy nemzetségi őstől származtak, ha pedig új nemzetségek jöttek oda, azok ismét külön-külön csoportba telepedtek. Ez a letelepedés éppen úgy történt, mint a hogyan most a kunoknál és székelyeknél láttuk. Minden faluban (jal) az egyes nemzetségeknek megvannak a maguk girbe-görbe utcái (urem) és végei (mucsas), a miként t. i. ezek szabálytalanul, a nemzetség elágazása következtében keletkeztek. E faluvégeknek aztán nagy szerepük van a *cseremisza* földközösségnél is, mivel minden ilyen végnek, bizonyos nagyságú föld jut a községi határból, melyet azután a faluvég nemzetségi tagjai, családai, maguk között lélekszáma fölosztanak. A hazai nemzetségi telepeknél azonban, noha azok nyilván még ősi, árpádkori nemzetségi szervezetűeknek maradványait őrzik, néprajzi kutatóink eddig, sajnos, nem igen figyelték meg, hogy a néven és letelepedésén kívül miben jelentkezik még ma is az ilyen nemzetségnek, hadnak összetartozása? Felelősek-e és mennyiben egymásért? Van-e még köztük valami vagyoni vagy jogközösség, avagy annak valami nyoma vagy emléke? Kisegítik-e egymást kölcsönösen? Van-e köztük házassági tilalom? Vannak-e még közös összejöveteleik, gyűléseik, jelképeik? Nem maradt-e fenn valamelyes emléke a nemzetségi közös ősök tiszteletének, pl. nemzetségi toroknak, melyek pl. a *cseremiszek*- és *votjákok*nál annyira otthonosak? stb.

III.

Halotti szertartások és jogszokások. — Halottak tisztelete és ellátása. — Halotti torok és emléktorok. — Ősök tisztelete, házi vallás, bálványok. — Tűzhelykultusz, örök tűz, vándor tűz, új tűz. — Mesterséges, utánzott rokonságok. — Örökbecfogadások és szertartásaik. — Lelki rokonságok, keresztyai, nevelőatyai rokonság. — Testvérréfogadás, nővérréfogadás. — Tejttestvérség, vérttestvérség. — Vérszerződés.

Általában véve, a *halotti szertartások*-ban és *jogszokások*-ban s a *halottak tiszteleté*-ben¹ maradt fenn legtovább az ősi hit, a mely aztán, az ősi jogi felfogásnak, szokásoknak és intézményeknek is legtöbbször alapját képezte. A halottakra vonatkozó összes szokások, szertartások, jelképek, babonák, közmondások, eszközök stb. minél teljesebb összegyűjtése tehát hazánkban a legstürögösebb néprajzi feladatok közé tartoznék. A mi azonban e halotti szokások eredetét, illetve összehasonlítását más népekével illeti, ezekre nézve most is még jóformán annál a kezdetnél tartunk, melyet *Ipolyi Arnold* a „Magyar Mythologia“ 548—570. lapján a temetésekről lelkes buzgalommal összehordott hazai és külföldi anyaga alapján, korának (1854) szellemében és színvonalán próbált megállapítani. Azóta mindössze *Munkácsi*-nak (Ethn. VII. 297—323.) „A régi magyar lovas temetkezés keleti változatai“ című igen becses összeállítására utalhatunk. Pedig talán sehol sem kínálkoznak olyan érdekes párhuzamok, mint éppen ezen a téren. Péld. a *temetkezési eszközök* közül, a régi hazai, szánon való temetésről, melyet *Ipolyi* (565.) az 1683. évi *Simplicissimus* után idéz, tudjuk (*Schrader*: *Reallexikon der Indogermanischen Altertumskunde*. Strassburg, 1917. 129.), hogy már az ókori Egyiptomban és Lykiában is megvolt s hogy Oroszországban még ma is, nyáron is használják, sőt hogy oda valószínűleg a *finnugor* népektől került stb. Érdekes volna a *halotti gyász* különböző megnyilvánulásaira vonatkozó hazai néprajzi s történeti adatokat összeszedni és a párhuzamos külföldiekkel vetni össze, milyenek péld. a vogul-osztyják (Ethn. VII. 320.) gyászoló hajviselet; a kínai eredetű, nálunk is előforduló fehér gyász; a gyászolóknak önkínzása péld. a hunnok- és szkitáknál, vagy midőn a gyászoló kirgiz özvegy és leány arcát véresre karmolja; mindez azelőtt velejárt a világszerte elterjedt virrasztással és siratással, a mit Athénban *Solon*, a középkorban pedig az egyház, az 589. évi toledói zsinaton megrendszabályozott; hivatásos siratók felfogadása, melyhez csatla-

¹ A különböző halotti szertartásokra vonatkozó óriási irodalomból, a szövegben idézettek kivül, ideiktatom még a következő munkákat. *O. Schwebel*. Der Tod in deutscher Sage und Dichtung. Berlin, 1876. *W. Sonntag*. Die Todtenbestattung, Todtenkultus alter und neuer Zeit und die Begräbnissfrage. Halle, 1878. *P. Avrecht*. Vorbereitung auf den Tod, Totengebräuche und Totenbestattung in der altfranzösischen Dichtung. Halle, 1892. *Bauwens*. Inhumation et crémation. Traduit du flamande par A. de Mets. Bruxelles, 1892. 2e édit. I. Les rites funéraires depuis l'antiquité jusqu'à nos jours. *P. Sartori*. Sitte und Brauch. Leipzig, 1910, 1911. I., II. *H. Wiedemann*. Die Toten und ihre Reiche im Glauben der alten Ägypter. Berlin, 1910. *E. Samter*. Geburt, Hochzeit und Tod. Leipzig, 1911.

kozik az a sajtáságos régi angol szokás (*Brand J.* Popular antiquities of England, Scotland and Ireland. London, 1870. II. 198.), mely szerint szegényeket fogadtak fel, kik a halott bűneit pénzért magukra vállalták s a kiket aztán ezért bűnevőknek (sin-eaters) hívtak stb. A *halotti menet*-nél talán a legfontosabb: a halottnak, *Ipolyi* szerint (551.) még nálunk is fennmaradt körülhordatása a faluban s a rokonoktól való elbűsúztatása, mely egykor kétségkívül össze volt kötve a torral, vagyis a halottnak és a gyászmenetnek az egyes rokonok által való megvendégelésével. Ezt a szokást már *Herodotos* is följegyezte a szkitákról, *Marco Polo* (Ethn. VII. 299., 300., 310.) pedig a tibeti tangutokról.

Magánál a tulajdonképeni *eltemetés*-nél tudvalevőleg, kezdettől fogva a fő-törekvés: a *halott*-nak minél teljesebb *ellátása* volt, hogy odaát is mindene meglegyen, csak úgy mint életében. Innen van aztán, hogy kezdetben maguk a sirok is péld. Mykenében, Kréta szigetén, az oroszországi kurgánokban, a régi tatároknál (Ethn. VII. 303., 307., 308.), valóságos szobákat, terjedelmes lakásokat képeztek és mindenben lakásszerűen voltak berendezve. A halottal veletemették a bútorokon kívül ételét, italát, öltözetét, fegyvereit, ékszereit, pénzét stb., továbbá a szolgálatára rendelt állatokat (lovak, kutyák, sólymok stb.) és embereket (az özvegyet, ágyasokat, hadifoglyokat, rabszolgákat) elevenen vagy leölve és mindezeket annál nagyobb számban és változatosságban, mentül előkelőbb volt életében az illető, hogy t. i. a másvilágon is rangjának megfelelően élhessen. Ott pedig hol a halottégetés¹ divott, a halott túlvilági életének mind ez a teljes felszerelése, ellátása, vele együtt szintén a máglya tűzére került. E világszerte elterjedt temetkezési szokásból több motívum még most is megmaradt, mint péld. a török-tatár népeknél a lóval való temetkezés, mely másutt csak ritkán fordul elő, az északi finnugoroknál (Ethn. VII. 320.) pedig, a lovat a rénszarvas helyettesíti. A keresztény világban is, még igen sok helyen a nép, nálunk is, különféle tárgyakat szokott a halottal eltemetni. Ez különben még azért is történt, mivel az ilyen ingóságok, az ősi: „*mobilis ossibus inhaerent*“ jogelv szerint, kezdetben az elhaltak egyedüli személyes tulajdonát képezték, melynek öröklésére az utódok, a halott lelkétől való félelmükben nem is vágyódtak és azért ezeket vagy veletemették, vagy pedig megsemmisítették. Az ingóságok megsemmisítése tanácsos volt azért is, hogy részint a halott dolgainak használása mások által öt sirjában ne nyugtalanítsa, részint pedig, nehogy hazajáró lelke péld. hátrahagyott fegyvereivel az élőknek árthasson. A fejlődés során azonban, mindezen halotti ingóságok lassankint csupán azoknak *jelképei*-vel cseréltettek ki, miglen az eredetiek a hagyatékhöz csatoltatva, rendes öröklés tárgyaivá lettek. Legérdekesebbek ezen átalakulásnak azok a különböző, jogi tartalommal is bíró formái, melyekből jól kivethető az egyháznak az ősi törekvése, miként igyekezett hazánkban is, az ősi pogány temetkezési szokásokat a keresztény felfogáshoz idomítani és hasznosabbá tenni. Így az ezelőtt a temetéseknél elpusztított rabszolgák helyébe, behozta a rabszolgáknak az elhaltak lelki üdvösségéért való, már Szent István I. 18. törvényében említett felszabadítását, olyan kötelezettséggel azonban, hogy az ilyen aztán

¹ A halottégetés és a sírhatemelés közti viszony péld. a kalmúkoknál (*Szamokvaszof*. Szbornik običajno prava szibirszkich inorodczef. Varsó, 1876. 2. l.) az volt, hogy a szegényeket elföldelni, a gazdagokat ellenben elégetni szokták.

elbúnyt fölszabadítójáról minden esztendőben megemlékezni tartozék valamely egyháznál, a hol érette misét mondasson, emlékéit halotti torral megünnepelje, vagy ennek helyébe bizonyos e célra megszabott mennyiségű élelmiszert évi adóképen az illető egyháznak beszolgáltasson s esetleg még más kijelölt szolgálatokat is teljesítsen. Az ilyeneket, az Árpád-korban, fő kötelességük: az évenkénti halotti tor után *torlók*-nak (exequiales, exequiatores), szláv nevükön pedig a *duša* = lélek után *dusnokok*-nak (*Békefi*. A rabszolgaság Magyarországon az Árpádok alatt. Bpest, 1901. 7. 12—17.) hívták. A dusnokok intézményét a szlávok közül mindössze a csehek (*J. Lippert*. Socialgeschichte Böhmens in vorhussitischer Zeit. Prag, 1898. II. 14., 92. *Jireček*. Prové. Praha, 1904. 2., 61., 62. *Brandl*. Glossarium illustrans Bohemico Moraviae historiae fontes. Brünn, 1876. 43.) ismerték; a szerbeknél csupán efféle helyneveik vannak, de már Byzancban szintén meg lehetett, mivel az újkörög *pszücharion* szó, képzésére és tartalmára nézve a cseh dušniknak (animator, proanimatus) felel meg. Nyugaton a frank birodalomban hozzájuk némileg hasonlókat legfőljebb azokban a szabadosokban kereshetünk, kik az egyházaknak viasszal (cerarii, cereocensuales) adóztak.

Az ősmagyar lovas temetkezésnél is, az egyház hatása alatt, a fogalmaknak ugyanilyen átalakulása ment végbe. *Karácsonyi* (Ethn. VII. 114. 115. és v. 6. XIII. 237.) szerint papjaink szokásba hozták, hogy a halottal eltemetni szánt lovat ne szúrják le, hanem inkább annak az egyháznak ajándékozzák, a hová az elhunytat nyugalomra helyezték. Ugyanez a sorsa volt a germán jogban is az úgynevezett *halotti rész*-nek (Totenteil), melyet, mint az elhunytak személyes tulajdonát azelőtt vele adták a sírba, (*Rietschel*. „Der Totenteil in germanischen Rechten“ a Zeitschr. der Savigny-Stiftung für Rechtsgesch. Germanistische Abth. XXXII. 1911. 297. stb. *Schreuer*. „Das Recht der Toten. Eine germanistische Untersuchung“ a Zeitschr. f. vergleich. Rechtswiss. XXXIII. és XXXIV. köt. 1916.) de a mit aztán később az egyház „*Seelgerät*“ vagy „*Seelschatz*“ címen magának követelt. Erre vonatkozólag meglepően tanulságosak az ázsiai analógiák (Ethn. VII. 314. 319.) is, midőn péld. a burjátoknál, a lóval való temetkezést papjaik, a buddhista lámák eltűntették és az arra szánt lovat itt is a láma-kolostornak kellett ajándékozni, vagy mikor a mohamedán kínai tatároknál a temetésnél használt ló szintén a papnak, a mollabnak jut.

Ipolyi (566. l. 1. jegyzet) egy más, alighanem szintén a kereszténység hatása alatt átalakult régi érdekes hazai szokásra utal, hogy t. i. a nagyobb szerű, pl. az erdélyi fejedelmi temetéseknél, a főurak aranypénzzel gazdagon megrakott égő szövétnéket vittek, hogy aztán a belőlük, olvadásuk közben kihulló aranyakat a szegények fölszedhessék. Így 1476-ban Dengelegi Pongrácz János erdélyi vajda temetésénél (*Berzeviczy Albert*. Beatrix királyné. Bpest, 1908. 187. l. és a 2. jegyzetben) 34 ilyen szövétnéket használtak, a melyekbe összesen 1000 db arany volt beillesztve. *Kazinczy Gábor* szerint pedig egykor a Székelységen, a halottas gyertyákba, az elhunyt körülményeihez képest, több-kevesebb ezüstpénzt illesztetni, általános temetkezési szokás volt. *Ipolyi* méltán veti föl a kérdést, hogy e szokás, vajjon nem-e a pogány korban, a kincseknek a halottal való eltemetését vagy elégetését példázza-e a keresztény felfogáshoz idomítva? A kínai tatároknál (Ethn. VII. 319.) szintén divatban van a gyászmenet közben pénz szórni, sőt

még húsdarabokat is, mely utóbbi szokást *Marco Polo* (n. o. 310.) a tibeti tan-
gutokról jegyezte föl.

Végül talán idetartozhatik még a Székelyföldön valamikor nagyban divó *kópjás* vagy *kópjafás* temetés (*B. Orbán B.* A Székelyföld leírása. Pest, 1868—71. I. 133., 140., 142. IV. 195. Népr. Értesítő XI. 221—224. l. Ethn. XXII. 124. 125.), a hol t. i. a kópját a sírhalmorra tűzték, a helyett, hogy azt fegyver gyanánt, miként az ősi temetéseknél történt, a halottal együtt többi fegyvere mellé temették volna. A kópjának egyébiránt eredetileg, valószínűen nálunk is, az a másik szerepe szintén megvolt, a mit a tatároknál a XIII. és XIV. századi írók (Ethn. VII. 302., 305., 307.) megfigyeltek, hogy t. i. mikor valaki megbetegedett, vagy meghalt, annak jeléül és hogy oda idegen be ne lépjen, a sátor elé a földbe, vagy magára a sátorra kópját tűzték, s aztán a temetésnél ezzel együtt temették el. A kirgizeknél (Ethn. VII. 315—318. *Vámbéry*. A török faj 303., 304.) is mikor valaki meghal, a halott mellé a sátorban egy olyan hosszú kópját szokás fölállítani, mely a sátoron kívül is látható legyen s a melyre aztán a sátorban az elhunyt ruháit, fegyvereit, lószerszámát ráakasztják, a sátoron kívül kinyúló csücsára pedig különböző színű zászlócskát erősítenek, vörös vagy fekete, vagy fehér színűt, a szerint, a mint a halott fiatal-, közép- vagy öregkorú volt. Így marad aztán a kópjá egy évig az emlékezeti torig, akkor azután kettőtörvén a sírhalmorra tűzik. A székely kópjás temetésekről is tudjuk, hogy a kópjá szintén apró zászlócskával volt ellátva, melyet időnkint megújítottak és hogy ennek is különböző színe volt, mely szintén az életkort jelezte, csak éppen a színekre nézve nem egyeztek meg, mert nálunk a fekete szín az öreget s a fehér meg a fiatal jelentette. A székely kópjafák kutatóinak figyelmét, mindezekon kívül még az is elkerülte, hogy az ilyen temetéseknél használt kópját aligha *ép* állapotában tűzhatték a sírra. Mert hiszen a halotti ingóságok megsemmisítésének már említett szokása például a török beltireknél (Ethn. VII. 313.) abban nyilvánul, hogy egyáltalán valamennyi a temetésnél használt eszközt összetörnek. Ehhez hasonló lehetett a régi magyar temetkezési szokás, legalább is a zászlós kópjára nézve. Így a már fent idézett 1476. évi temetésről írják, hogy a kópjára tűzött gyászlobogót az oltár előtt széjjelvágták és a ravatalra borították. Erdélyben is (*Kövári L.* A magyar családi s közéleti viseletek és szokások. 109., 111.) a fekete zászlót s kardot összetörték s a koporsóra vetették, a fejedelem temetésén pedig, a menet élén gyászparipán haladó két főúr egyike, az, a ki pajzsot és fekete zászlós kópját vitt, a templomhoz érve a kópját a templom falába törte.

A legáltalánosabban elterjedt temetési szokás: a *halotti tor* majdnem minden népnél, a legrégebbi időtől a mai napig, noha ennek ellentéte: a böjtölés is előfordul a régi zsidóknál (Sámuel I. k. XXXI. 13.), hinduknál, irániaknál és görögöknél. Reánk nézve talán, a legemlékezetesebb halotti tor az, a mit Attila bán király sírján tartottak és *Jornandes* a 49. fejezetben leírt, a tort magát a *strava* szóval fejezvé ki, melyet leginkább szláv szónak (*Dr. G. Krek*. Einleitung in die slavische Literaturgeschichte. Graz, 1887. 435—439. l. a terjedelmes jegyzetben.) tartottak, de ma már szlavisták (Archaeol. Értes. 1912. XXXII. 288.) is avar eredetűnek hisznek. Az ilyen, magán a sírhalmom megtartott tor, a legvilágosabban fejezte ki ennek közvetlen célját, mely az ott eltemetett halottnak megvendége-

léséből állott. Cicero az ilyen, a síron bemutatott halotti áldozatokat a *halottak jogának* (Manium iura) nyilvánította. (V. ö. J. Gutherius. De iure Manium seu de ritu, more et legibus prisca funeris. Lipsiae 1671. érdekes ábrákkal.) Oroszországban még ma is, ha tort ülnek a síron, akkor földjére egy kevés pálinkát öntenek és minden ételből az első falatot odavetik. Sőt a bolgároknál maga a résztvevő pap lyukat ás a sírba, hogy azon keresztül egy kis vizet és ételt beocssáson. Egyáltalán a szlávoknál (*Murko* „Das Grab als Tisch“ a Wörter und Sachen 1910. II. évf. 79—154.) van e szokás leginkább elterjedve. Sőt még hazánkban is dívik a síron való lakomázás, különösen nők temetésénél, a karlócai gör. kel. pátriárka egyházmegyéjében. *Csaplovics* (Gemälde von Ungern. II. 307.) meg a turócmezei németekről jegyezte föl, hogy a mikor az apa vagy anya elhal, akkor az örökösök egy kenyert a síron széjjelvágnak és a sírásók s koldusok közt szétosztanak.

A síron való torozások (*Schrader* Realexikon 35., 134.) már az ókorban is, pl. Homérnél, Rómában, a thrákoknál, szkítáknál, Attila temetésén is különféle mulatságokkal, birkózásokkal, gladiatori játékokkal, lóversenyekkel, táncokkal stb. (V. ö. Ethn. XXVIII. 73. l. 1. jegyzet.) voltak összekötve. A középkorban törökök (*Vámbéry* A török faj. 308., 309., 318.) a halotti torok alkalmából szintén lóversenyeket, versenyfutásokat, párbajokat és mindenféle játékokat rendeznek. *B. Orbán B.* a Székelyföldről (i. m. I. 142.) szintén említi a Siklódon egykor a temetéseknel divott lövöldözéseket és kardjátékokat. Ez a magyarázata és eredete azoknak a tréfas álarcos játékoknak is, melyeket hazánkban *dr. Sztripszky* (Erdélyi Múzeum 1909. XXVI. évf. 180—188.) a máramarosi halottas házakban fedezett föl, de a melyeknek mását, különösen a fehéroroszk halotti tori mulatságaiban megtalálhatta volna. Nem esoda aztán, ha az illető síron való lakomázások, táncok s egyéb kicsapongások, mint pogány szokások ellen az egyház már korán szembeszállt, különösen Szent Ágoston, majd az 589. évi toledói zsinat, a melynek erre vonatkozó tilalmát Nagy Károly is fölvetette egyik capitulárájába. Nálunk (Ethn. XVII. 167—172.) az 1279. évi budai zsinat (43. §) tiltotta el a temetőben és templomban való táncokat, a XVII. században pedig *Alvinczi Péter* kárhoztatta az „esztendőnként való torcsinálás ördögi találmányát“. t. Az ugyanezen század 80-as éveiből származó magyar *Simplicissimus* (*Ipolyi* i. m. 561.) írója pedig a magyar városokban, a temetéseknel, három különös táncot látott, melyet *haláltánc*-nak hívtak.¹ Tehát a régi külföldi irodalmakból, drámai előadásokból s

¹ A *Simplicissimus* által leírt (fordításban Ethn. XVII. 168., 169.) haláltáncok közül, legnevezetesebb: a 300 özvegyasszony tánc, melyhez egy érdekes bányászmonda is fűződik. Nagybányán egy izben, mikor éppen az erdélyi fejedelem is ott volt, egy bánya beomlása következtében egyszerre 300 asszony lett özvegygyé. A fejedelem titokban tartva előlük e szörnyű osapást, nagy lakomát rendezett, melyre valamennyit meghívta, sőt még táncra is bírta és a mikor aztán már javában táncoltak, a fejedelem, kíséretéhez fordulva felkiáltott: „Ez ám a ritka tánc, uraim! soha többé nem fogtok egyszerre 300 özvegyasszonyt ilyen vigan táncolni látni!“ Őriási jajveszékölés támadt erre és a fejedelem aztán az özvegyeket gazdag ajándékokkal igyekezett megvigasztalni. *Révai Károly* költőnk e bányászmondát versben feldolgozta és egy (városi?) krónika alapján ezt, az 1648 febr. 28-án Nagybányán tartózkodó I. Rákóczi György fejedelem személyéhez kapcsolta. *Szádeczky Lajos* az Erdélyi Múzeum 1905. XXII. évf. 168—173. lapján tiltakozott

egyéb művészetekből annyira ismert *haláltáncok* (danse macabre *Wetzer, Welte*. Kirchenlexikon. Freiburg, 1899. XI. köt. 1834—1841. I. *Dr. Elek O.* A halál motívuma és a haláltánc; kilenc közlemény az Athenaeum. 1907—9. évf.-ban.) hazánkban is megvoltak. Mindezeknek eredetét *Langlois* (Essai sur les danses des morts. Rouen, 1851. I. 1—81.) szintén a temetőkben való halotti tori táncokban kereste.

Wundt (i. m. Leipzig, 1918. IX. Das Recht, 375.) azonban, minden halotti szokásnak legrégebbi alapgondolatát, az elhalálozott lelkének démoni hatalmától való rettegésben keresi. A rettegés motívumai, idővel azután megengesztelő majd gyászoló indítékokká alakultak át, hogy végül mindezek a halottak iránti vallásos tiszteletbe olvadjanak föl. A halotti tor szokásánál, a rettegés és megengesztelés gondolatát a magyar tor szó egyszerre fejezi ki, mert hiszen a belőle képezett *torolni, megtorolni* szavak eredetileg az illető halott halálának megtorlását, megbosszulását jelenthették. De az ilyen megtorlás alatt, még sem érthetjük általánosságban az embereknek a temetésnél való leölését és a halottal való eltemetését a mint ezt *Ipolyi* (i. m. 556., 557., 559.) teszi, mert hiszen ennek motívuma mint láttuk, egészen más fogalomkörből származik. Sokkal helyesebb és szabatosabb *Szabó Károly* (Új Magyar Múzeum 1858. I. 505. és Kisebb történeti munkái Bpest, 1873. I. 386.) magyarázata, mely szerint az ősmagyar tor eleinte a csatában elesett avagy a meggyilkolt halálának megbosszulásából, megtorlásából

ez ellen, mert ilyen kegyetlen tréfa, csakugyan inkább *Báthory Gábor*hoz lett volna méltó, nem pedig a Rákóczi György s felesége *Lorántffy Zsuzsánna* jelleméhez. Sőt *Szádeczky* mindjárt ki is mutatta, hogy e bányászmonda nem is Nagybányán, hanem Telkibányán keletkezett, a hol t. i. ezt az ottani ref. egyház följegyzéseiben megtalálta. Az eredeti telkibányai mondának hőse pedig nem is az erdélyi fejedelem, hanem valami *Konecz* nevű „káplár“ és „bányász úr“, a kinek esze ágában sem volt ilyen kegyetlen tréfát fűzni a 360 (nem 300) özvegygyel, sőt ő érezte magát leginkább lesújtva. A mikor ezen szavakra fakadt: „Soha bizony, ennyi özvegy asszonyt együtt és egyezersmind nem láttam!“ A telkibányai bányászmonda néhány eltéréstől és kihagyástól eltekintve, megvan az Orsz. Levéltárban is, az Archivum Rákócziانو — Trautsohnianum Patakiense gyűjteményben, a Titulus III. Sárospatak fasc. I. n. 30. alatti „Telkibanensium Annales“ című XVIII. századeleji kéziratban. Ez, nyilván másolata a Telkibányán lévő eredeti kéziratnak, ámde az sem lehet régebb a XVII. század végénél, mivel folytatólagos szövegében egy 1685. évi adományra hivatkozik. A benne foglalt bányászmonda természetesen, jóval korábban keletkezhetett, de azért még sem a XV. században, a huszita korban, mert hiszen Telkibányán a bányák végképen ekkor sem pusztultak el, hanem ellenkezőleg (*Wenzel*. Magyarország bányászatának krit. tört. Bpest, 1880. 90—93., 217—219., 346—351., 359—363. *Fényes E.* Magyarország. geogr. szót. II. 194.) továbbra is, hosszabb-rövidebb szüneteléssel, egészen a legújabb korig művelés alatt állottak. A telkibányai bányászmonda hőse: *Konecz*, alighanem odavaló volt, mivel egykor a bányához, valami azóta elpusztult *Koneczfalva* nevű helység tartozott. *Konecz*nek „bányász úr“ címe alatt, természetesen nem a bánya tulajdonosát, hanem e-akís bányász-vállalkozót kell értenünk, mert hiszen Telkibánya városát és bányáit kezdetben a király, azután meg mindig főurak bírták, míg végül a *Lorántffy*-család jogán, *Zsuzsánna* kezével 1616-ban Rákóczi Györgyre, utóbb erdélyi fejedelemre szállott és 1711-ig a Rákócziak birtokában maradt. A telkibányai monda tehát csak 1629 után kapcsolódhatott a bányász-vállalkozóról a tulajdonos erdélyi fejedelem személyéhez és 1629—1660 között, a közös Rákóczi-féle fejedelmi birtoklás idejében jutott el Telkibányáról Nagybányára.

állott, az által, hogy vagy a csatában az ellenségből foglyul ejtettek, vagy pedig magát a gyilkost az elhaltak sírján ülték le. A tornak illetén értelmét fejezi ki az Attila fölött mondott gyászének is Jornandesnél, mely arra utalva, hogy a nagy király természetes halállal mult ki, azt kérdi: „Ki mondhasa hát ezt halálnak, melyet (Quis ergo hunc dicat exitum, quem nullus aestimat vindicandum?) senki sem tart megtorlandónak?” vagyis a természetes halálnál bosszúállásnak, megtorlásnak nem volt helye. *Kézai* (II. 22.) is jól ismerte még a tornak ezt az ősi eredeti értelmét, mert midőn Botond, az augsburgi vereség után egy német sereget megvervén, 8000 (?) foglyot lefejeztetett, azt mondja, hogy Botond ezt elesett *bajtársainak torául (pro exequiis sociorum)* cselekedte. *Ipolyi* (i. m. 554. l. 2. jegyzet) ehhez még azt az érdekes párhuzamot csatolja, hogy midőn a Don-menti kozákok halotti tort ülték, a nogáji tatárookra szoktak volt ütni, hogy a halálesetet vérrel torolják meg. Az ősi alap gondolat tehát mindezekben, az élők rettegése volt különösen az erőszakos halállal kimult lelkének bosszújától, mert mindaddig nem hagyott nekik nyugtot, a míg csak őt méltóan meg nem bosszulták, erőszakos balálát hasonlóval meg nem torolták.

Az ilyen megtorlási toroknak színhelye, természetesen első sorban az elhunyt sírja volt. De nem kevésbé fontosak azok a torok is, melyek bizonyos meghatározott időben odahaza tartatnak az elköltözöttnek emlékére, a miért legcélszerűbben *halotti emléktorok*-nak nevezhetjük. Ezek már az ókorban (*Schrader* i. m. 24.) több népnél előre meg voltak határozva, hogy t. i. e torokat a temetés után hányadik napon tartásák. Csodálatos, hogy e napok a legkülönbözőbb népeknél is nagyjából mennyire megegyeznek. Péld. ilyen volt a régi görögöknél a 3., 9. és 30. nap; a rómaiaknál a 9; a hinduknál a 3., 5., 7., 9; a középkorban (*Du Cange* VIII. 179., 180.) Angliában, Franciaországban és a németeknél a 3., 7. vagy 9. 30. nap és 1 év; a fehér-oroszoknál a 3., 6., 9., 20. és 40.; a görögöknél, szlávoknál és oláhoknál (A középkorból *Splenios* vagy *Lydos* byzanci író értekezése ismeretes a 3., 9. és 40. nap jelentőségéről s az ezeken tartott halotti emléktorokról. Lásd még *Petrakakos*. *Die Toten im Recht, nach der Lehre und die Normen des orthodoxen morgenländischen Kirchenrecht und der Gesetzgebung Griechenlands*. Leipzig, 1905. *Kaluźniacki* „Über den Ursprung des Dritten, Neunten und Vierzigsten im Totenkultus der heutigen Griechen, Slawen und Rumänen“ a *Tätigkeitsbericht der philologischen Gesellschaft an der Universität Czernowitz*. 1908. nov. sz.-ban.) a 3., 9. és 40.; a török beltireknél (*Ethn.* VII. 313.) a 3., 7., 20., 40. nap, továbbá $\frac{1}{2}$ és 1 év; a cseremiszeknél és csuvasoknál (*Kuzneczof* föntidézett cikke a cseremiszekről az *Etnogr. Obozrenije* 1904. LXI. 56—109.) a 7. és 40. dr. Mészáros Gy. (A csuvas ősvallás emlékei. Bpest, 1909. 223—239.) szerint a csuvasoknál a 3. (7., 20. a keresztényeknél) és 40; s végül a finnek és észteknel a 30. nap. Hazánkban a torló dúsnokok a tort az 1 éves évfordulókon ülték meg, amde 1152-ben (Phalmi Sz. Benedekrend tört. I. 601.) Margit úrnő a rendes évi torlókon kívül, még olyanokat is rendelt, kik lelki üdvösségéért minden 40. napon miséket mondassanak. Az egeri egyházmegyei papok társulatának 1386. évi szabályai (*Fejér Cod. Dipl.* X/1. 310.) szerint, az elhalt tagokért a 7. és 30. napon és az évfordulón mondottak misét. Láttuk továbbá föntebb, Alvinczi Péter kárhóztatásából, hogy a XVII. században

az évenkénti torok még mennyire divatban voltak. A mi már most ezen emléktori napok eredetét illeti, az nyilván, különböző népekről lévén szó, különböző lehet. A keresztényeknél a 3. nap Krisztus föltámadásának, a 7. nap talán annak emléke, hogy a zsidók hét napig gyászoltak, a 30. nap pedig talán arra utal, hogy Mózesért a gyász harminc napig tartott. Az oroszországi finn-ugor népekről viszont tudjuk, hogy *Kuzneczof*, továbbá *Charuzin* (*Etnografija* S. Peterburg. 1905. IV. 267.) szerint a temetés után tartott emléktorok napjai, e népeknek ősi vallásos felfogásával s különösen a léleknek a másvilágon való utazásával és ennek különböző állomásaival függnek össze. De a családi halotti emléktorokon kívül, nem hiányoztak még az ezenkívüli általános halotti ünnepek sem már az ókorban: a rómaiaknál, görögöknél, hinduknál, germánoknál, továbbá a szlávoknál. *Tylor* (*Primitive Culture*. London, 1871. II. 34.) a katolikus egyházban a síroknak a halottak napján való látogatását, melynél már az egykori ételáldozatok virágáldozatokká váltak, szintén az ősi halotti torokkal köti össze. A halottak napjának ünnepe legelőször 998-ban Szent Odilo hozta be Clugnyben (*Plaine*. „La fête des morts du 2. novembre, date et circonstances de son institution à Clugny et de son extension à l'Eglise universelle“ a *Revue du clergé français*. 1896. VIII. évf. 432—446. *Dr. Mihályfi Ákos*. A nyilvános istentisztelet. Bpest, 1916. 161.) a honnan előbb a többi bencés kolostorok vették át s így lassankint más egyházak is, míg végül a XIV. században általánossá lön.

A halotti emléktorok tartása mindenütt az örökösök és rokonok kötelessége és joga; közvetlen célja pedig: a másvilágra költözött lelkének időről időre való megvendéglése, megtisztelése, hogy ez által az utódok megengeszteljék, jóindulatát maguk részére biztosítsák, mert ha haragszik rájuk, akkor nemcsak hatóságos oltalmától esnek el, hanem folytonos bosszúságot, kárt és veszedelmet kell tölle¹ elszenvedniök. Az ilyen torokra a halottat és a többi elődöket néhol, pl. Indiában, a fehér-oroszoknál, a cseremiszeknél stb. szabályszerűen meghívni és a tor végeztével elbocsátani, vagy a temetőbe visszakisérni szokták. De ha külön nem is hívták volna, tudta mindenki, hogy a toron a halott lelkek láthatatlan alakban úgys jelen vannak, pl. a csiki székelyek (*Ethn.* VI. 51., 224.) és az Alföldön (*Athenaeum* 1902. XI. 504.) is a halotti toron a halott számára külön terítetek, a fehér-oroszoknál pedig a torozók az étel vagy ital egy részét maguk mellé öntik stb. Ősrégi s az egész világon elterjedt szokás szintén, a mit már *Aristoteles* is kifejezett, hogy t. i. a mi az asztalról le hull, azt nem kell fölszedni, mert *Aristophanes* szerint is az ilyesmi a héroszoké, az elődöké. A családi halotti torokon kívül, voltak és pl. a cseremiszeknél és votjákoknál most is vannak *nemzeti halotti torok* is, a miket az illető nemzetséghez tartozó családok közösen tartanak az elhalt közös nemzeti ősök tisztelérére.² Érdekes még az is, hogy

¹ Az úgynevezett *testöl*, mert mint *Paasonen* (*Nyelvtud. Közl.* 1909—10. XXXIX. 346.) kimutatta *sz* (= fene) szavunk eredetileg a halott ember ártó hazajáró szellemét jelentette.

² Az élő utódoknak *családok, nemzetségek szerinti együvértartozását*, a halott ősöknek egymás mellett fekvő sírjai is föltüntették a temetőben és családi sírboltokban. V. ö. *Schreuer* „Das Recht der Toten“ a *Zeitschr. f. vergl. Rechtswiss.* 1916. XXXIV. 13., 14. *B. Orbán B.* (i. m. I. 123.) szerint is a székelyföldi Sőfalván csaknem mindegyik családnak külön-külön temetkezési helye volt.

a jogszokás mindezen különböző emléktorok *ételeit* is előre meghatározta, melyek közül a *méz* volt a legáltalánosabb a görög, római, hindu és azláv torokon. Utóduk ma, az Európában általánosan elterjedt halottaknapj kalács, pl. a Pesten már a XVIII. században meghonosult (M. Gazdaságtört. szemle XII. 257. és *Koerner* „Sitten und Bräuche am Allerheiligen- und Allerseelestage“ a *Kaschauer Zeitung* 1911. évf. 127. sz.) „Heilige Stritzl“, mely Felsőlvön (Ethn. Mittheilungen aus Ungarn 1895. IV. 184.) ma is divik. Mindezen halotti torok aztán minden népnél, az ókortól kezdve, törvényhozási és hatósági megrendszabályozásoknak voltak alávetve, különösen a pazariások és kegyeltsértések megakadályozása végett. Nálunk az 1747 május 2. helytartótanácsi rendelet intézkedett az elhunyt családtagok gyászolásának módjáról és idejéről s a temetési szertartás rendjéről. Erdélyben az 1805. évi 4144. sz. főkörmányszéki rendelet az oláh temetéseknel szokásos babonákat tiltotta el, az 1800. évi 10080. számú pedig a halotti torokat szabályozta stb.

Az ősi hit a halottakat szent lényeknek, isteneknek tekintette, ennőfogva a halotti emléktorokon ünnevelt ősök mindenütt bősökké (vajjon csupán véletlen-e a magyar *ős* és *hős* szavak egyező hangzása?), félistenekké, házi istenekké (lares privati) váltak. A gyász, a tiszteletadás és megengesztelés ilyen módon lassankint vallásos kultuszá, *házi vallás*-sá alakult. Ennek istentisztelete annyira benső, közvetlen és az illető családok, házközösségek vagy nemzetségek létérdekeire nézve annyira fontos volt, hogy még ott is, a hol már valami kifejlődött közvallás is volt, az ilyennek a házi vallással szemben sokáig háttérbe kellett szorulnia. *Maine Sumner* (Early law and custom. London, 1883. 56.) szerint, a hinduk előtt, elhalt őseik, házi isteneik sokkalta fontosabbak mint maga az egész hindu Pantheon. Ugyanezt mutatta ki *Fustel de Coulanges* (Az ókori község 38., 46., 167—174., 532—534.) a rómaiakról és görögökről, mindjárt meg is adván a legvalószínűbb magyarázatát az *ősök tiszteleté*-n alapuló házi vallásnak. Nekünk már nehéz felfogni, miként imádhatták az emberek a saját atyjukat vagy más elődeiket, csak hogy mivel nekik nem volt fogalmuk a teremtésről, érthető, ha a nemzés titka előttük ugyanaz volt, mint ránk nézve a teremtésé, vagyis a „nemzöt isteni lénynek tartották, ezért is imádták az elődeket.“ Az ősöknek ez a kultusza fejlődésének legmagasabb fokát Kínában (s némileg Japánban) érte el. Ezen kultuszba és a házi vallásba kell belekapcsolnunk a házi *báldonyok*-at is, mert noha eredetükben, a jóval régebbi totemizmusznak is része van, mégis kétségtelen, (*Wundt* i. m. Leipzig, 1917. VIII. Die Gesellschaft. II. 28., 174.) hogy a totemkultuszt éppen az ősök és istenségek kultusza szorította ki. Itt minket pl. nem az etruszkoknak az őseiket ábrázoló s a tűzhely köré elhelyezett szobrai, hanem különösen a finn-ugor népek házi bálványai érdekelnek, melyek a gyermekek babáihoz (ezek is alkalmasint innen erednek) hasonlítanak leginkább s melyekről (*Krohn Gy. Bán A.* A finn-ugor népek pogány istentisztelete. 100—103., 122., 294., 312—316.), vagy legalább is a vogulokéről és osztyákokéről *Munkácsi* („A vogul nép ősi hitvilága“ cikksorozatának D) „Lélekhít és halottak tisztelete“ és E) „A bálványok és szellemeik“ fejezeteiben, a *Nyelvt. Közl.* 1900. XXX. évf. 1—36., 129—171. l.) megállapította, hogy ezek elhalt hőseiket, egykor élő kiváló férfiak és nők halotti képeit ábrázolják. A török népek közül — a mohamedaniz-

mus hatása alatt — ilyen bálványaik most már igen gyéren, még csak a jakutoknak (Ethn. VII. 315. Vámbéry. A török faj. 148., 149., 189.) vannak.

Az ősök ezen házi istentiszteletének központja (*Kovalevszkij* Szociologija. II. 251—256.) mindenütt: a háznak *tűzhely*-e, minthogy részint körülötte tartózkodnak az ősök lelkei, részint pedig mivel a tiszteletükre bemutatott halotti áldozatoknak ez szolgál oltáru. Annak okát, hogy a lelkek miért tartózkodnak a tűzhely körül, abban keresik (különösen *Schreuer* „Das Recht der Toten“ a *Zeitschr. f. vergl. Rechtswiss.* 1916. XXXIV. 92—108. jóformán az összes adatok alapján), hogy valamikor a történelemelőtti korban a halottat, csakugyan a *tűzhely* alatt, a saját házában temették el. Ezen, úgy látszik, legősibb temetkezési mód, a leletek tanúsága szerint az egész kőkorszakban el volt terjedve, de a legrégebb görögöknél, rómaiaknál is még megvolt, valamint Assziriában, Babilonban és Egyiptomban. A germánoknál, ha nem is a házban, legalább a háztelken való temetkezés divott. Előfordult még a *küszöb* alatti temetkezés is, azért van a néphitben, pl. a mordvinoknál és nálunk is olyan nagy jelentősége, sőt a német néphagyományok (*Grimm* Deutsche Rechtsaltertümer. 176., 726—728.) szentnek tartják. Érdekes, hogy *Schreuer* mindezek alapján az *épitőáldozatot*, mely a mi népköltészetünkben (Kőműves Kelemenné) is előfordul (*Hermann A.* „Épitőáldozat“ a *Magy. Mérnök- és Építészegyl. Közl.* 1894. évf.) szintén ebből az ősrégi szokásból, a házban való temetkezésből származtatja. Ma is van még több primitív nép, a mely ekként temetkezik, néhányról meg tudjuk, hogy régebben ez volt szokásban náluk, pl. Natalban (*Bastian* Rechtsverhältnisse 214. l. 2. jegyzet.) a XVIII. században, vagy más belső-afrikai (*Denham and Clapperton*. Africa. London, 1828. 64., 105. *Clapperton* Second expedition. London. 1829. 89.) törzseknél a XIX. század első felében. Sőt *Kovalevszkij* (Szociologija II. 255.) szerint Kínában még most is megtörténik, hogy a tűzhely köré temetkeznek.

A házi istentiszteleteknek legfőbb szertartása mindenütt, a tűzhelyen tartott *halotti áldozatból* (primitiae, libatio) áll, papja pedig mindig a házi gazda, a finn-ugoroknál pedig (*Krohn Gy. Bán A.* i. m. 201.) még a háziasszony is. E szertartás tulajdonképpen már maga a halotti tor, melynél mint pl. a török beltireknél (Ethn. VII. 313.) az ősöknek szánt ételdarabokat és italcsépeket a tűzhely tűzébe vetik. E halotti áldozatoknak emléke ma is majdnem minden népnél fennmaradt, pl. abban a szokásban, nálunk is, hogy (*Krohn Gy. Bán A.* i. m. 339.) némely ételnek (pl. fánk) legelső kész darabját a tűzbe szokták vetni, vagy pl. a Csallóközben (*Ipolyi* i. m. 199) mikor a tűz „fúj“ a mi mindig pört, haragot jelent, a gazdasszony a tűzet azzal igyekszik megengesztelni, hogy lisztet vagy kenyérdarabot vet belé stb. stb. Látható ezokból, hogy a mikor *Vámbéry* (A török faj 66., 249., 443., 727. A magyarok eredete. 374.) a török népeknek hasonló szokásait, valamint a tűz és tűzhely iránti határtalan tiszteletét, a régi perzsa tűzimádó-kultúra hatásának akarja tulajdonítani, mennyire téves irányt követ, azt, a mely régebben másutt is az összes kutatásokat irányította, hogy t. i. csupán a különböző vallásrendszerekre volt figyelemmel, ellenben az ősöknek, a házi isteneknek, az illető népre nézve sokkalta jellemzőbb, közvetlenebb, bensőbb kultuszát észre sem vette. Az ókorra nézve elég legyen *Fustel de Coulanges* (i. m. 25—37.) művét említenem. A legteljesebb *tűzhely-kultuss* ma *Kovalevszkij*

szerint a kaukázusi összeteknél, az ősi alánok utódainál maradt fenn. Oroszországban is, de különösen a balkáni szlávoknál (*Zaborowski* „Le feu sacré et le culte du foyer chez les Slaves contemporains“ a Bulletin de la soc. d'anthropologie de Paris. 1902. évi V. série I. 530. stb. *Ciszevski St. Ognisko. Studyum etnolog.* Krakow. 1903.) a tűzhely és tüze szentségszámba megy.

A finn-ugor rokon népek közül az ősök tisztelete a legfölkétesebb alakban a *vojákok*-nál (*Charuzin. Etnografija* IV. 335—339.) látható, a hol ez külön házi vallássá fejlődött. Minden *voják* udvarán ott van a *kua*: a házi szentély, középen a tűzhelyel, a melyen házi istenének (vorsüd) áldozatait bemutatja, mivel a ház ősenek, védő istenének lelke a *kuá*-ban lakik. De nemcsak az egyes családoknak, hanem még e családok tágabb, nagyobb egységeinek: a *nemzetsegek*-nek is megvan külön-külön a maguk közös *kuá*-juk (budzüm-kua), közös tűzhelyel, a melyen közös nemzeti őseik, isteneik tiszteletére áldoznak. Sőt a mi a legérdekesebb, mikor egy-egy *voják* család kihál, úgy hogy nem marad már senki, a ki a ház ősenek-istenének kultuszát fönntarthatná és ápolná, akkor a rokon családok, a kialvással fenyegető tűzhelynek minden paraszát kegyelettel összekaparják és átviszik nemzeti közös szentélyük tűzhelyére. Így azután az ősök tisztelete soha meg nem szűnik, mivel az egyes házaknak elárvult ősei a nemzeti ősök-istenek közé jutnak, hogy ott a közös nemzeti tűzhelyen továbbra is egyforma, állandó istentiszteletben és áldozatokban részesüljenek mindaddig, a míg csak az illető nemzetségnek egy családja s e családnak egyetlen tagja él, a ki a nemzeti tűzhely tüzeit kialudni nem engedi és az ősöknek járó áldozatokat rajta bemutatja. Mert hát az ősök tiszteletére szentelt tűzhelyeken *örök tűs*-nek kell lennie, annak állandóan örökké¹ égnie kell, *Fustel de Coulanges* szavai szerint „mindaddig, míg a család minden tagja el nem pusztult“. Ezért, az összeteknél ma is ez a legszörnyűbb átok: „Aludjon ki a tűzetek!“ vagyis hogy vesszen ki a család minden tagja. A régi magyaroknál is meg kellett lennie az ősök ezen tiszteletének. Ez, nemcsak a felsorolt analógiákból, hanem abból a tűzhely-kultuszából is következik, a mi Szent István királyunk I. 9. törvényéből kiesendül, s melynek igazi értelme csak most válik világossá. A vasárnap ájtatos megünneplését rendeli el ebben a szent király, hogy t. i. akkor minden ember, aprajánagyja, férfi vagy asszony a templomba siessen „*kivéve azokat* (exceptis, qui *ignes custodiunt*) a kik a tűzhelyet őrzik“. Ime tehát, az ősi magyar hit és jogszokás szerint sem volt szabad a tűzhely tüzeit kialudni hagyni. Népünk ezt még ma is kárhózas hanyagságnak (*Szabó Károly* i. m. I. 321.) tartja s bizonyval ezzel függ össze az is, midőn tüzért a szomszédba menni illetlennek tekintik. Sajnos azonban, néprajzunknak éppen az a része, mely a tüzzel és tűzhellyel

¹ V. ö. még a házban égő örök tűzről a Verhandlungen der Berliner Gesell. f. Anthropologie, Ethnologie und Urgeschichte. 1887. XIX. évf. 669. stb. a zsidóknál is az Etnogr. Obozrenije 1893. évi XVI. k. 133. A Mózes I. k. XXXI. 19., 30. Sámuel I. k. XIX. 13., 16. és Királyok II. k. XXIII. 24. versében emlegetett bálványok (terafim) alatt, kétségkívül az ősöket jelképező házi bálványokat a Mózes V. k. XXVI. 13., 14. versében pedig a holtaknak (nem) nyújtott élelem alatt csakis halotti áldozatokat lehet értenünk. A szemita araboknál is az ősök kultuszának meglétét, Mohamed tanainak ellenére *Goldziher* (Le culte des ancêtres et le culte des morts chez les Arabes. Paris. 1885.) mutatta ki.

függ össze és az ősi hit, társadalom és jog megismeréséhez kulcsul szolgálhatna, eddigelé teljesen parlagon hever.

Voják rokonainknak az imént leírt tűzhely-kultusza az ő fejlődésében eljutott a nemzeti közös tűzhelyhez vagyis addig a magaslatig, a meddig maga a *voják* társadalom képes volt fölemelkedni. A római és görög civilizációban természetesen e kultusz még tovább fejlődött, sőt egyáltalán a legmagasabbra, a hová csak eljuthatott, t. i. a családjog és a házi vallás legbensőbb köréből, a közjog és az államvallás területére. Itt ugyanis a családi és nemzeti tűzhelyeken kívül, a nemzetsegek szövetekezeinek azaz az egyes városoknak, városi szövetségeknél, továbbá gyarmataiknak, illetőleg a némely városok által képviselt államoknak is, mindegyiküknek megvolt a maguk tűzhelye. Rómában a városi tűzhelyből keletkezett a Vesza-templom, a római állami tűzhely külön kultuszszal, papnóval: a Vesza-szüzekkel, kik az állam szent tüzeit őrizték, Görögországban minden városnak külön ilyen szentélye: *prytaneuma* volt, melynek oltárán a szent tűz szintén örökké égett. A görög gyarmatosok, szülővárosuk oltárának tüzeit magukkal vitték az új telepre is, a hol első dolguk volt új *prytaneumot* alapítani, melyen őseik szent tüzeit itt is tovább ápolhatták, a mi aztán a két várost „örök időkre a vallás és rokonság szent kötelékével“ fűzte össze. De sőt a római és görög hadseregek is a hadjáratokra hazájuk szent tüzeit vitték magukkal s azt a tábortűzhelyeken soha kialudni nem engedték. A janicsárokról is tudjuk (*Vámbéry. A török faj.* 727.), hogy a hadrakelt sereg üstje milyen nagy tiszteletben részesült, mert a legnagyobb sértésnek tartották, ha valaki elment mellette a nélkül, hogy meghajolt volna, tehát más formában ugyan, de ugyanaz a tűz- és tűzhely-kultusz nyilvánult meg itt is. Ezek az adatok, a hazai szent tűzeknek vándorlásáról a gyarmatosok vagy a katonák által még azért is fontosak, mivel azt a néhol megrögzött hitet cáfolják, mintha az ősök tiszteletével összefüggő tűzhely-kultusz csakis az állandóan megtelepedett népeknél fordulhatna elő. Ámde ez iránt az ilyen közvetett bizonyítékokra sem kell rászorolnunk, mivelhogy némely amerikai és észak-ausztráliai nomád törzsekről határozottan tudjuk, hogy az örök tüzet ők is őserik, ideiglenes tűzhelyük tüzeit, paraszát még vándorlásaik közben is mindig magukkal viszik, hogy aztán új tanyájukon újból fölélesszék. Úgy hallottam, hogy ez a *vándor-tűs* nálunk sem ismeretlen. Az Alföldön, a pásztorok, mikor egyik legelőről a másikra költözködnek, a régi szállás tüzeit szintén új szállásukra szokták átvinni. A máramarosi szintén költözködő pásztorokról pedig immár föl is jegyezték (Néprajzi Ért. XV. 300.), hogy a maguk tüzeit eleven tűznek, szent tűznek hívják, melyet csak dörszöléssel szabad előállítani és hogy ennek tavasztól őszig éjjel-nappal szünetlenül kell égnie.

Az ilyen vándorló, költözködő tűznek, tűzhelynek motivumát ismét megtaláljuk a *voják* házi vallásban is, sőt a mi még érdekesebb, magánjoguknak a következő érdekes jogszokásaiban. A mikor t. i. valamely *voják* nemzetség addigi helyéről elköltözni kénytelen, akkor, akár csak a görög gyarmatosok, a nemzeti tűzhely tüzeit szintén magukkal viszik; hogy ha pedig csak egy-egy család válik ki a nemzetségből és költözik máshová, akkor az illető család tüzeit ünnepelesen a nemzeti tűzhelyre viszik át. Még fontosabb az, hogy a mikor aztán az egész nemzetség bármely fölöslni és megosztani kénytelen, akkor a nem-

zetségi közös javakon kívül, a nemzetség tűzhelyét is egyenlően, parazsankint osztják meg maguk között. Ez történik kicsiben akkor is, ha valamely votják fiú szülei házából különválnak, mivel akkor ő is parazsat kap a családi szentély tűzhelyéről. Oroszország egyes helyein szintén megvan ez a szokás, hogy t. i. családi osztozkodásnál, a máshová költöző fiú a családi tűzhelyről parazsat visz magával új otthonába. Eredeti, mikor a Szachalin szigetén élő giljakok már nem a tűzhely tűzét, hanem a tüzesiholó acélt osztják meg maguk között, ezért aztán ők az elköltözés fogalmát a „tűzet törni“ szavakkal fejezik ki.

Sok népnél nagyon fontos szerep jut a tűzhelynek a házasságkötések alkalmából is. Hiszen ezek eredetileg nem is valami templomban, hanem ott a férj házában, az ő tűzhelye előtt kötettek. Mivel pedig az ősök és az utódok közti intim valóságos viszonyban idegeneknek nem volt helyük, a feleségnek befogadására, ki szintén idegenül lépett férje házába, külön szertartás volt szükséges, hogy férje őseinek kultuszában ezentúl ő is részt vehessen. Ezért például nemcsak a rómaiaknál és görögöknél, hanem még Németország némely részében is, továbbá a *votjákok*nál, mikor az asszony először lép férje otthonába, mindenekelőtt a tűzhelyet kell körüljárnia. A mordvinok, a kaukázusi osszéték és psávok házassági szokásaiban is előkelő szerepe van a házi tűzhelynek, valamint a fölötte lógó láncnak és üstnek. A szlavóniai magyaroknál (Népr. Ért. XII. 230., 246.) sok helyen szintén éjjel-nappal ég tűzhelyükön a tűz, melyet ők *szén*-nek neveznek és házassági szokásaikba is belévonnak. A kérők legelőször is a „szenes ház“-ba vagyis a konyhába nyitnak és ott a tűzhely tűzét botjukkal széjjelverik, talán ezzel az ősöket akarják megijeszteni és tervükre rávenni, de ha küldetésük sikerrel járt s odaigérik a leányt, akkor előbb a tűzet összekotorják s annak világánál beszélgetnek el tovább. Az esküvő után pedig a fiatal asszonyt a férj szülei a családi tűzhelynél fogadják. Az ilyenekből látszik, noha a rávonatkozó néprajzi anyag még teljesen ismeretlen, hogy a közismert „háztűznézés“ kifejezésben is jóval mélyebb értelem, t. i. a tűzhely-kultusz szólal meg. Nevezetes még az is, hogy a házasságtörést a *háztűzrontás* szóval fejezi ki, méltán, mivel a házi vallás hívei éppen ezt tartották a tűzhely, az élők és a halott ősök elleni legsúlyosabb bűntettnek, mert hiszen ez által (*Fustel de Coulanges* i. m. 130., 131.) a törvényes utódok sorozata, tehát éppen a házi kultusz zavartalan folytonossága szakadt meg.

A jogi életben is a tűzhely tüze képviselte mindenkor a házat és családot. A régi Iránban a tűzhelyet házigazdának hívták és tekintették; a görögöknél és rómaiaknál a „kihült tűzhely“ vagy „kihalt család“ teljesen egyértelmű kifejezések voltak. A legtöbb népnél ez szolgált alapján a földesúri és állami adózásoknak. A germán-német jogban (*Grimm* i. m. 194., 195.) a ház és birtok átadása, a régi tűznek eloltásával s új tűz meggyújtása által történt a legújabb ideig. A régi francia jog a valahol való állandó megtelepedést: *eleven tüz* csinálásával (*faire feu vif* et résidence) fejezte ki; a kilakoltatást (*Du Cange*. Glossarium. III. 142. *Dissagire* alatt) pedig a tűzhely tüzenek a házból való eltávolítása útján eszközölte. Eleinte, természetesen a középkorban is, a tűzhelyeken állandóan égett a tűz, ámde a sok fabáz miatti gyakori tüzek, különösen a városokban, jó korán tűzrendőri intézkedéseket tettek szükségessé. Állítólag már Hódító Vilmos elrendelte volna (*Du Cange* i. m. IV. 292. *Ignitegium* alatt) Angliában napnyugtakor a tűz-

hely tüzenek befedését, a mi talán eleinte nem is járt mindig együtt a tűz eloltásával. I. Jakab alatt pedig már parlamenti határozat szól a *curfew-bell* (a francia „*couvre-feu*“-ból) nevű harangról, a mely a városokban esti 9 órakor a lakókat a tűznek betakarására figyelmeztette. Ez a szokás azután Angliából már a XIII. században Francia-, Olasz- és Spanyolországban is elterjedt.

Ámde még a római tűzhelykultusznál is szokásban volt, hogy minden évben, bizonyos napon (március 1.) az örök tüzet valamennyi családnak el kellett oltani a maga tűzhelyén, de mindjárt nyomban *új tűz*-et gerjeszteni dörzsölés útján. *Taylor* (*Researches into the early history of Mankind*. London 1865. 265.) szerint ezen pogánykori új tűznek ritusát az egyház is (*Dr. Mihályffy Á.* i. m. 127., 146. szintén a pogány eredetre utal) átvette a gyertyaszentelői és husvéti szertartásokba. Husvét szombatján például kioltják a gyertyákat, hogy aztán a megszentelt új tűzzel újra meggyujtsák. Ez már a VIII. század közepén Galliában szokásban volt, a IX. század közepén pedig (*Du Cange*. Glossarium. I. 627. és IV. 290. *Novus Ignis* alatt) IV. Leó pápa is elrendelte; a poitiersi egyháznak 800 körüli pontificálisai már le is írja a husvéti szentelt tüzet, melyet kovakövel vertek ki. Fontosabb azonban ránk nézve, hogy e szertartásnál, mely azután a XIII. századi *Ordo Romanus* szertartáskönyvbe is belékerült, elő volt írva még az is, hogy egyúttal minden házban el kellett oltani a régi tüzet és azután a templomban megszentelt új tűzzel (*de ipso novo et benedicto igne*) kellett a tűzhelyek új tüzét meggyújtani. Ez a szokás megvolt a magyar egyházban is az *Ipolyi*-nál (i. m. 191.) idézett pozsonyi közepkori misekönyv, valamint legrégebb nyomtatott szertartáskönyveink (*Magy. Könyvszemle* 1890. évf. 184.) tanúsága szerint, még pedig nemcsak husvét nagyszombatján, hanem a gyertyaszentelő-ünnepeken is. Az sem érdektelen, hogy Szent Kieranus életrajzának tanúsága szerint, a husvéti szentelt tűzzel meggyújtott új tűz a középkori kolostorok tűzhelyein is állandóan egy évig az új tűzig égett, vagyis, hogy ez az ősrégi szokás az ősök tisztelésének pogány házi vallásából oda is bejutott. Ellenben már a tűznek fák dörzsölése útján való előállítását, a VIII. és IX. században az egyházi és világi törvényhozás (*Du Cange*. Glossarium. V. 584. *Nedfyr* alatt) egyaránt üldözte. Karlmann 742. évi capitulárája, a 743. évi leptinesi zsinat és Nagy Károly egyik capitulárája egybehangozóan eltiltották az ilymódon való („*de igne fricato de ligno id est Nodfyr*“, azaz a német = *Nothfeuer*) tűzgerjesztést (*R. Hofschlaeger*. *Der Ursprung der indogermanischen Notfeuer*. Leipzig. 1913. V. 6. még *dr. Roska M.* „Tűzgerjesztés dörzsöléssel“ a Dolgozatok az Erd. Múzeum érem- és régiségtárából II. 316. stb. és ismét tőle „A tűz“ az Erd. Múzeumegylet VI. vándorgyűlésének Emlékkönyve 72—93. l.) mint pogány szokást. Alkalmasint azért, mivel az ilyen tűzgerjesztés azokkal a különféle — de már ide, a házi tűzhely-kultusz körébe nem tartozó — máglyákkal és tűzrakásokkal s ezeknek megtisztulás céljából való átgrúálásával függött össze, melyet mint pogány szokást már *Mózes* is (V. k. XVIII. 10. Királyok II. k. XVII. 17.) üldöztött, a rómaiak pedig Róma alapításának évfordulójánál (ápr. 21.) ünnepeltek és aztán az egész középkoron át (pl. Marburgban és Alsó-Szászországban) szokásban volt, sőt még ma is sok népnél, nálunk is (különösen a szent Ivánnapi és más tüzekről l. *Ipolyi* i. m. 190—196.) előfordulnak. Mindezek, mint ezt *dr. Sebestyén Gyula* (A regösök. Bpest, 1902.

236., 250., 312—315., 407. stb.) meglepő tanulságosan kimutatja, a tavasz megünneplésével, a téli és nyári napfordulókkal, a különböző évkezdéssel s más ilyen naptári és csillagászati jelenségekkel függnek össze, sőt még az ilyenek keletkezésének korát is pontosan csillagászati alapon meg tudta határozni.

Az ősök tiszteletének családi és nemzeti kultusza azonban, esakis olyan föltétel alatt volt fönntartható s állandósítható, ha az illető család, nemzetség ki nem hal s ha mindig lesz olyan vérszerinti férfi-tagja, ki a tűzhely tüzét kialudni nem engedi és rajta a halottak nyugalma nézve nélkülözhetetlen áldozatokat bemutatni képes. Mert ámbár a tűz ápolásánál a nők segítségét igénybe vették, mégis a házi vallás istentiszteletének összes szertartásait, az ősi hit szerint, csupán kizárólag férfiak végezheték. Ezért tehát a nőtlenséget vagy istentelenségnek vagy szerencsétlenségnek tartották és minden család, nemzetség rettegve gondolt kivesztésére, mert akkor nemcsak ők, hanem isteni halottaik, elődeik mind elpusztulnának magával a házi vallással egyetemben, amely ősök emlékeztüknek volt szentelve. A legforróbb vágyuk tehát az volt, hogy minél több *fiúgyermekük* legyen, mert általuk nemcsak a család, nemzetség munkaereje s közbiztonsága gyarapodott, hanem a halál utáni nyugalma is biztosítva volt. A hindu Mahabharata szerint a fiúnélkülieknek nincsen helyük a mennyekben. *Aeschylus* tragédiájában *Orestes* a legszörnyűbb szerencsétlenségnek mondja fiú nélkül elhalni. A régi Perzsiában, ha egy főnöknek tűzhelye kihüléssel fenyegetett vagyis fia nem volt, minden társadalmi tekintélyét elvesztette stb. Az ilyeneknek nem maradt tehát más választásuk, mint vérszerinti utódlás helyett *utánsótt* vagy *mesterséges rokonság*-ról gondoskodni, vagyis saját vértük helyébe idegent fogadni örökbe oly föltétellel, hogy a család istentiszteletét tovább folytassa vagyis a gortyni görög jog szavai szerint, örökbecfogadó atyja iránti emberi és isteni köteleességeit teljesítse. Ezért volt és van az *örökbecfogadás* (adoptio) elterjedve az egész világon, kivéven a zsidókat (*S. Mayer*. Die Rechte der Israeliten, Athener und Römer. Leipzig, 1856. II. 273., 428.), mert a szentírásban semmi nyoma, csupán később a talmudisták hoztak be valami ehhez hasonló intézményt, különben a leviratus, mint fentebb a II. fejezetben láttuk, ha más alakban is, de szintén ugyanezt a célt szolgálta. A szemita araboknál ellenben az örökbecfogadás mindaddig dívott, a míg Mohammed el nem tiltotta, de csakis azért, mert ő fogadott fia özvegyét vette el és ezt a közvélemény vérfertőzésnek tekintette. A finnugor népek közül a fiúsítás a nemzeti szervezettel legjobban fenntartott votjákok és cseremiszeknél fordul elő. Hazánkban is régtől fogva igen el van terjedve az örökbecfogadás, ámde itt már, úgy látszik mindig, mint neve is mutatja, inkább csak vagyoni, mintsem családi közösséget teremtett. Olykor különös formákban is jelentkezett, pl. midőn 1307-ben (Anj. Okm. I. 123.) valaki egy fiút fiává, illetőleg ez viszont őt atyjává fogadta, sőt ezenkívül még az adoptált fiúnak anyja is fiává fogadta az örökbecfogadó atyát, átadván neki hitbérét; 1500-ban (VI. *Mažuranić*. Prinosi za hrvatski pravopovjestni rječnik. 637.) egy özvegy Zengben valakit fiává, ez meg őt viszont anyjává fogadta. *Verbóczy* (a kit szintén adoptáltak) Hármaskönyvéből (I. 63., 65. §. 2. 3.) ki lehet venni, hogy ha az örökbecfogadás után az örökbecfogadónak gyermeke született, akkor az örökbecfogadás érvénytelené vált. Ez különben már a II. fejezetben a nők adoptójánál felhozott

1275. évi adatról is kitűnik és annak az ősjogi felfogásnak, mely az örökbecfogadást csak a gyermektelennek engedte meg, teljesen meg is felelt. Az azonban már, a mit *Wenzel* (A magy. magánjog rendszere II. 323., 470., 471.) a Hármaskönyv I. 51. §. 1. 2-ből akar kiolvasni és különleges magyar jogelvként bemutatni, teljességgel meg nem állhat, mintha t. i. nálunk a kiskorú örökbecfogadott nem került volna az örökbecfogadónak atyai hatalma alá, hanem hogy továbbra is a saját szüleihez tartozott volna, mert hiszen ez már az örökbecfogadás alapelveivel és multjával ellenkeznek és valószínűleg csupán *Kelemen* (Institutiones Juris Hungarici privati. Budae 1818. I. 197.) casuisticájának üres terméke volt, nem pedig az életé. Az ilyenekre választ nekünk magától a néptől kell beszerezniünk, úgyszintén az örökbecfogadások különféle alakjait, szertartásait vagy jelképeit illető adatokat.

Az adoptált, mint a házi vallás leendő papja csakis fiú lehetett, leány örökbecfogadása tehát pl. a délszlávok (*Krauss*. Sitte und Brauch. 595. *Szokolof*. Uszinyovlenije i jevo otnosenije k braku v Vizantiji i na Vosztokje. S. Petersburg. 1910.) előtt ma is érthetetlen, különösen ott, a hol a nő örökbecfogadása (lásd a II. fejezetben fentebb) ezt úgyszintén pótolja. Az örökbecfogadás céljából az illetőt kiválasztják, vagy a rokonság köréből, a hogy ez pl. Kínában kötelező is, vagy idegenek közül; avagy megvásárolják mint Indiában, vagy elrabolják és még olyan eszközöktől sem riadnak vissza mint Babylonban (Nouvelle Revue historique du droit. XXXIII. 271.), hogy rabszolgáik gyermekeit, vagy mint az északamerikai indusoknál, hogy hadi foglyait és ezek gyermekeit adoptálják; sőt a Kaukázusban (*Kovalevszkij* i. m. II. 103.) a vérbosszúból támadt öldökléseknek azzal szoktak gátat vetni, hogy (les extrémés se touchent!) a gyilkosnak valamelyik rokonát a meggyilkolt családtag helyett fogadják örökbe. Az örökbecfogadás, mint egyáltalán minden olyan jogi cselekmény, mely az ősi családnak a hagyomány által kiszabott és megszokott automatikus rendjétől eltért, soha sem a család körében, hanem nyilvánosan, pl. a gortyni jog szerint a piacon, a germánoknál és az íreknél pedig népgyűléseken történt. Az *örökbecfogadás*-ok szertartásai rendkívül változatosak (*Kohler*. „Studien über die künstliche Verwandtschaft“ a Zeitschr. f. vergl. Rechtswiss. V. 415—440.) a különböző népeknél. Közük a legrégebbek kétségkívül azok, melyek magát a megszületést vagy az anyai táplálást utánozzák avagy jelképezik valamilyes formában. Ilyenek pl. a görögök, rómaiak, hinduk s némely ókori barbároknaál, azután a skandinávok és szlávoknaál stb. az ölbe vagy a térdreültetés vagy a kézre vétel az örökbecfogadó apa vagy anya által; vagy másutt az adoptáltak az örökbecfogadó apa vagy anya inge alá bujtatása, a hogyan pl. Edessa hercege, Bouillon Gottfriednek testvérét, Baudoint, utóbb jeruzsálemi királyt (*Du Cange*. Glossarium X. a XXII. Dissertationban 71—75. l.), fogadta örökbe és Franciaországban főleg a Merovingok (*Michelet*. Les origines du droit français. Paris, 1838. I. 11—13.) alatt, meg Aragoniában (*Grimm* i. m. 160., 464., 465.) is dívott s ma is még az orosz eretnekek, a raszkolnikok közé való fölvetel ekként történik; továbbá a palást alá rejtés Byzánban, Németországban, Franciaországban és Angliában; s végül az adoptáltak a Kaukázusban szokásos szimbolikus megszoptatása vagy az anyai kebel megcsókolása a cserkeszek, oszéték, mingrélek, kabardoknaál stb., sőt még (t. i. a szoptatás) a kirgizeknél is. Az adoptióknak egy másik, különösen a germánoknaál gyakori csoportja: *fegyver* által, pl. a gotoknaál karddal, a longobárdoknaál nyíllal,

a Merovingoknál lánzsával történt, a mit t. i. az örökbefogadott kapott, vagyis mintegy az ifjúnak vitézzé avatását utánozta. Az adóciónak ezt a módját különösen fejedelmek gyakorolták egymás között, de persze csak egymás iránti tiszteletből, minden további jogi következmények nélkül, valamint az adóciónak azt a másik alakját is, a mely szerint a fiúvá fogadott fejedelmi sarj az adoptáló fejedelm címeit viselte, örökösödési jog híjával. Érdekes, hogy még Velence köztársasága is gyakorolt ilyen örökbefogadásokat, például midőn Cornaro Katalint, a cyprusi királynőt, vagy Capello Biancát, Medici Ferenc toskánai nagyherceg feleségét adoptálta, minek következtében aztán ezek Velence leányaivá lettek. A *Du Cange* imént idézett XXII. Dissertationjában (Des adoptions d'honneur en fils et par occasion, de l'origine des chevaliers) felsorolt ilyen történelmi adóciók közül csupán a Habsburgi Rudolf császárat emelem ki, melylyel 1277-ben (*Pauler*. A magy. nemzet tört. az Árpád-házi kir. alatt. Bpest, 1899. II. 334.) IV. László magyar királyt fiává fogadta.¹ Külön, de *Kohler* szerint szintén ide, a legénynyó vagy vitézzé avatásnak körébe tartozó csoportot képeznek: a haj-nak vagy szakál-nak ünnepélyes megnyírása az örökbefogadó által, melyet *Du Cange* francia örökbefogadási szerződésnek tüntet föl, holott maga is franciák mellett byzánci és longobárd példákat említ, sőt már a régi Indiában, a görögöknél és rómaiaknál sem volt ismeretlen, a szlávoknál pedig nemcsak régen, hanem még ma is előfordul. Ezen eredetileg pogány szokást az első keresztények vették át, sőt az egyház a templomba is befogadta mint az első hajvágás s az első szakálnyírás vallásos szertartásait, melyekhez Nagy Gergely pápa (590—604.) imádságokat is szerzett. Ez az első hajvágás a száli frankok törvénye szerint a 12. év után esett meg, Lengyelországban pedig (*Grimm*. Deutsche Rechtsalterthümer. Leipzig, 1899. I. 203., 204., e legújabb kiadást csak pótlásainál idézem) a legrégebb időben a gyermek 7-ik évében történt, a mikor a gyermek nevet kapott és családtagul elismertetett. Nevezetes most már az, a mire *Ipolyi* (i. m. 542.) figyelmeztet, hogy *Csaplovics* (Gemälde von Ungern. II. 303.) szerint Magyarországon is a gyermekek haját hét éves korukig nem vágták le.²

¹ Értekezés végen még egy másik fajta különös újabbkori adóciót is említ *Du Cange* midőn t. i. a fejedelmek az illetőt egyenesen családjukba fogadták, de persze szintén csak tiszteletből, minden öröklési jog nélkül, mint pl. 1475-ben Ferdinánd nápolyi király Croy Fülöpöt, Chimay grófját, néki adományozván Aragonia nevét és címerét; 1477-ben pedig szintén ő Bentivoglio Jánost és utódait fogadta családjába és számukra 4000 frt évdíjat rendelt. De sőt a mi Mátyás királyunk is így fogadta a maga családjába Borso-t Corregio grófját s egyúttal címet is adományozott neki, mely adat Mátyásnak erről az érdekes címeres leveléről irodalmunkban idáig ismeretlen. A teljesség kedvéért megemlítem még, hogy, miként a Tört. Szemle V. 591., 592. I. és 2. jegyzetben megállapítottam, nálunk az Árpádkorban, a legrégebb nemesítések 1164-től kezdve, eleinte szintén a király házába, udvarába és családjába való fölvetéssel, valamint az odaváló bejárásra s otttartózkodásra való jogosultság alakjában és formuláival történtek. Lengyelországban (*Kutrzeba*. Grundriss der Polnischen Verfassungsgeschichte. Berlin, 1912. 69.) is a nemesítés, mely a XIV. században kezdődik, kezdetben szintén egy neme volt az adóciónak. A király ugyanis saját címerét (illetőleg valamely részét) adta a megnevesítettnek, tehát bizonyos mértékben fölvette a maga nemzetségébe.

² A hosszú leomló haj különösen (*Grimm* i. m. 239—241., 270., 271., 283—286.) a germánoknál rendkívüli nagy becsben állott. A frank királyok hosszú haja szent volt,

Azt a férfút, a ki az első haját vagy szakált ünnepélyesen lenyírta, már a középkori adatok is, ingadozva, hol örökbefogadó apának, hol pedig keresztatyának nevezik, mivel ezen a módon tényleges örökbefogadások mellett *keresztatyaság*-hoz hasonló *lelki rokonság*-ok, komaságok is keletkeztek, különösen fejedelmi személyeknél. A fogalmaknak ez az összezavarása annál könnyebben történhetett, mert hiszen régen megkeresztelesek útján is keletkeztek valóságos örökbefogadások, a mire *Du Cange* (l. még *Grimm* i. m. 465. I. és jegyzet) számos, főleg byzánci példát hoz föl. Jámbor Lajos császár is, midőn 826-ban a dán királyt rábeszélte, hogy megkeresztelkedjék, ebből az alkalomból öt fiává fogadta. Franciaországban pedig (*Du Cange*. Glossarium III. 497., 498. Filiolus alatt. *J. Corblét*. Parrains et marraines. Étude liturgico historique. Paris, 1881.) régen a keresztfiút mindig a keresztatyá fogadott fiának (filleul), a keresztelést magát pedig lelki adóciónak tekintették, kik is e címen a keresztapától birtokadományokban is részesültek, a mit az oklevelek *filiolatus* vagy *filiolagium* néven ismernek. Talán ez lehetett az oka nálunk (*Balics*. A kath. egyház tört. Magyarországon. Bpest. 1890. II/2. 495. I.) is az Árpádkorban, hogy a keresztapaságból a rokonok negyediziglen ki voltak zárva. Ezekről eltekintve, az egyház a keresztszülők és bérmaszülők viszonyát kereszt- vagy bérma-gyermekeik szüleikhez, mindenkor lelki rokonságnak (*Grosch*. „Die Wasserweihe als Rechtsinstitution“ a Zeitschr. für vergl. Rechtswiss. XXIII. 420—456. *G. A. Jenichen*. Prolusio de patrinis, eorumque origine, numero et sexu. Lipsiae. 1758.) őket lelki rokonoknak (cognati in Deo) és a házasságot köztük kizártnak tekintette. A protestánsoknál ennek nincs helye, de annál nagyobb szerepe van a gör. keleti egyházban, a hol mint házasságbontó lelki rokonság, a szülőkön kívül a keresztszülők és a szülők összes gyermekeire is kiterjed. Innen van aztán, hogy az utánzott vagy mesterséges rokonságnak ez a neme, t. i. a lelki rokonság sehol sincs annyira elterjedve, mint éppen a gör. keleti délszlávoknál (*Mazuranić* i. m. 556. és 568. *Bogišić* Zbornik sadašnjih pravnih običaja. Zagreb 1874. 387., 388. *Jireček*. Prove. 275.) és sehol annyiféle komaságot nem ismernek, mint itt. A keresztelő s béráló és rendszerint többes számú komákon kívül, vannak még lakodalmi komák és hajnyíró komák is, kik, mint láttuk, a lelki rokonságnak egyik legrégebb alakját

a kik azt királyi fajuk előjogának tekintették, ezért is hívták „*reges criniti*“ nek őket, míg viszont a letett királyokat megnyírták. Egyáltalán a szabad embereknek külső ismertető jele a hosszú haj volt az őszes germán eredetű népeknél, ellentétben a rabszolgákkal, a kiket megnyírtak; de nálunk (v. ö. még *Ethn*. VII. 476., 477.) az Árpádkorban csak a rabszolgák büntetéséül (utolsó emléke ennek ma a fegyencek megnyírása) alkalmazták az egészen vagy félig való leberetválást. A burgundi törvény a rabszolgáknak hajuk megővesztését megtiltotta, míg a száli törvény súlyosan büntette azokat, kik a gyermekek haját, szüleik tudta nélkül, levágják. I. Chlodvig meroving király, tisztelete jeléül, szakálából néhány szálát kitépett s ezt adta oda Toulouse püspökének, példáját pedig kíséretének is követnie kellett. A germánok hajukra és szakálukra esküdtek, a Meroving-korban pedig a fizetésképtelen adós haját adta oda hitelzőjének, azaz ennek következtében mintegy rabszolgájává lőn. Mindezekben *Wundt* (i. m. Leipzig 1918. IX. Das Recht 394.) szerint, része volt annak az ősi felfogásnak, a mely az emberi hajnak különös varázserőt tulajdonított. Végül megemlítem, hogy a kirgizeknél (*Vámbéry*. A török faj. 325.) szintén divik a bajusz megnyírásának ünnepe a felsérdült kor beálltával, de a nélkül, úgy látszik, hogy ez által a nyíró és megnyírott között valami jogviszony keletkeznék.

örizték meg. Az orosz krónikák 1192. és 1194-ből emlékeznek meg ilyen hajnyíró ünnepélyekről, melyek e régi korban mint fontosabb látuk Lengyelországban, sőt állítólag Csehországban is meg lettek volna. A régi Horvátországból *Mažuranić* egy XI. századi oklevelet hoz föl, mely szerint IV. Krešimir horvát király Pribinának, kinek haját vágta, birtokot adományozott. Manapság e hajnyíró komaság, az albánokon kívül már csak Boszniában, Hercegovinában még a mohamedánoknál (Wissensch. Mittheil. aus Bosnien u. Hercegovina. Wien, 1894. II. 499—501.) is (kiknél még körülmetélési komaság is van), Dalmáciában a Konavli völgyben és Montenegróban dívik, a gyermekek legelső hajnyírásának ünnepélyén. A lelki rokonságnak különös példája az is, mely némely délszláv vidékeken (Népr. Ért. IX. 132.) dívik, hogy t. i. még azok is, kiknek ugyanaz a védőszentjük van, rokonoknak tekintik egymást, annyira, hogy még a házasság is vajmi ritka köztük. Összefügg ez, azzal az érdekes ősi szokással (Wissensch. Mittheil. aus Bosnien und der Herzegovina. Wien. 1916. XIII. évf. 69—71., 91—98. és 99—103. l.), mely Boszniában, Hercegovinában, Montenegróban, nyugati Szerbiában, Dalmáciában a Makarszától Cattaróig terjedő tengerparton, a szerbeknél csak úgy mint a horvátoknál, a görög keletieknél és a katolikusoknál egyaránt dívik s még egyes mohamedánoknál is előfordul, hogy t. i. mindegyik család vagy nemzetség, sőt sokszor az egész falu vagy valamelyik része, állandóan valami közös védőszentet tisztel. Az ilyen védőszentnek napját, melyet *kršno ime* vagy *kršna slava* néven a keresztnevű ünnepének hívnak és a legnagyobb ünnepeknél, még a karácsony és husvétnél is különbnek tartanak, minden évben aztán, ahhoz méltó fényvel ülik meg. Ez ünnep eredetét illetőleg az 1855. évi montenegrói törvény kimondja, hogy az tulajdonképen az ősök keresztény hitre térésének s legelső megkereszteltetésének emléke. A tudósok egy része azonban e szokást, a középkori bogumil-patarén eretnecség maradványául tekinti, mások ismét, még régebb korból, a régi római házi vallás isteneinek (dii lares et penates) kultuszából származtatják. Ebből a gondolatkörből eredhet tehát az a hazai szokásunk is, hogy az egy keresztnevűek egymást, a szintén szláv eredetű *drusza* néven szólítják és barátokul tekintik, ámde a székelyek ugyanezt a fogalmat a *ját* szóval fejezik ki, mely viszont *Szinnyey* (Nyelvtud. Közl. 1899. XXIX. 71.) szerint a *cauvas jat* szóval azonos, a mi ott nevet jelent. Egyáltalán nálunk a lelki rokonságot, különösen a komaságokat szintén érdemes volna, megfelelő kérdések fölvetése útján, a népnél kikutatni, mert, úgy látszik, a komasági viszony vidékenként nagyon különböző, hol bensőbb (pl. a keresztgyermek házasságához, a komának is mint lelki atyának beléegyezése szükséges), hol meg felületesebb; ezekhez járulnak továbbá a komaságok különfélesége, a komák száma, (pl. az 1460. évi szepesi zsinat három, két férfi és egy női keresztszülőt engedett meg) a komaságokkal járó különféle lakomák: a paszita, radina, csök (Ethn. XXVI. 125—129.), korozsma (*Melich János*. Szláv jövevényszavaink. Bpest, 1905. II. 338—341. Nyelvőr 1913. 23—26.) és kötelezettségek stb. *Knauz N.* (Magyar Sion 1867. V. évf. 247.) szerint a keresztelés hazánkban, egészen 1583-ig, vízbemérés által történt.

Ezeken kívül, a gyermekek révén a mesterséges rokonságoknak még több más faja jön létre különösen a Kaukázusban, például az által, ha az anya szüléskor idegen gyermeket megszoport az összetek, csecseceek, ingusoknál és a kaukázusi

tatároknál; vagy ha valaki idegen gyermeknek nevet (lásd a fenti lengyel adatot a hajnyírásra) adott mint a csecseceek és ingusoknál. De legnevezetesebb az a rokonság, a mely idegen gyermek fölnevelése útján közte és nevelőatyja az = *atalik* között keletkezik, miért is ezt *atalik*-ságnak nevezik a kaukázusi tatároknál, összeteknél, cserkeszeknél, csecsececeknél, abazecbeknél és abházoknál. *Köhler*, a ki e kaukázusi adatokat nem ismeri, arra a jogviszonyra utal, a mely Indiában a tanuló és tanítója között fennáll és ezt ő a keresztapasághoz hasonló lelki rokonságnak minősíti, de mindjárt analogiát is lát benne a régi ír és walesi *nevelőatyasági rokonság*-hoz, mely viszony a kelta jogban igen részletesen meg volt állapítva. Itt, az idegeneknek kiadott fiúgyermek 17., a leányok pedig 14. évükig maradtak nevelőszüleiknél. Ilyenféle mesterséges rokonsági viszonyoknak kellett megnyilatkozni legalább részben a régi magyar *serviensek* és *familiárisok* nagyfontosságú társadalmi intézményében is, a mely *dr. Székfü Gyula* (Serviensek és familiárisok. Vázlat a középkori magyar alkotmány- és közigazgatástörténet köréből. Bpest, 1912.) alapvető munkájában tárult föl először, de további XVI. és XVII. századi fejleményeinek és szervezetének tüzetes megvilágítását e korszak kultúrtörténetének mesterétől: *Takáts Sándor*-tól várjuk és reméljük.

Ámde e különféle fúsitásokon kívül, a történelmi és az élő szokásjogokban egyaránt nagy szerepük van a *testvérréfogadás*-oknak (*G. Tamassia*. L'affrattellamento. Torino. 1886.) is, melyek már csak felnőttek közt történhetnek, céljuk pedig nem más, mint az egyes családok, nemzetségek védelmi erejének (különösen a vérbosszúnál) és munkaképességének, mesterséges rokonság útján való gyarapítása, megerősítése, a természetes rokonság hézagainak kitöltése, hogy t. i. ez által létük folytonosságát biztosítsák. Nem csoda tehát, ha e jogszokás úgyszólván az egész világon el van terjedve úgy Afrikában, mint Keletindianában, a malájoknál, a mongoloknál, a nogaji tatároknál, a kirgizeknél a *tamir*-ság (*Vámbéry*. A török faj. 283.); a Kaukázusban az összetek, ingusok, csecseceek, chevszúrok, kabardok, lakok és cserkeszeknél; a finn-ugor népek közül: a lappok, mordvinok, cseremiszek és votjakoknál. Rendkívül nagy szerepe van még Albániában, Görögországban és a délszlávoknál (*Szeretykovic P.* cikke a testvérréfogadásról a belgrádi szerb tudós társaság „Glasnik“-jában az 1885. évi LXIII. köt. 273—294. l. *Bobceff* bolgár jogtudós cikke a *pobratimsztvo* és *poszesztrimsztvo* szertartásairól az orosz „Zsivája Sztarina“ 1892. évi III. köt. 31—43. l. *Ciszewski Stan*. Künstlerische Verwandtschaft bei den Südslaven. Krakau. 1897), a hol a testvérréfogadások egyházi megáldásban is részesülnek és házassági akadályt képeznek. A Magyarországon élő szerbeknél is (*Lóczy L.* A magyar sz. korona országainak leírása. Bpest, 1918. 153. l. *Bátky Zsigmond* cikke.) szokás, „hogy a testvértelen gyerekek, akár fiú, akár leány, más családból testvérpajtást választ magának s ezek a párok, éltök végéig, jóban-rosszban soha többé el nem hagyják egymást“. A testvérréfogadásról a legrégebb történelmi emlékezés, Diocletian császárnak (284—305.) egyik rendeletében található, melylyel ezen a birodalom keleti részeiben felmerülő szokást tiltotta. Ugyanezt tette a szíriai-római jogkönyv is az V. századból és itt már a tilalom okát is megtudjuk, azt t. i., hogy ott az ilyen testvérréfogadás feleség- és gyermekközösséget vont maga után, éppen úgy, miként még ma is Madagaszkárban, a keletindiai szigeteken és Timorban a testvérréfogadás

nő- és vagyonközösséggel van összekötve. A kirgiz *tamir*-nak, mint fogadott testvérnek szintén joga van bármiféle tárgyat, a mit csak megkíván, új testvérétől eltulajdonítani. De már a VI. századtól (*Du Cange. Glossarium* X. 67—70, *Dissertation* XXI. Des adoptions d'honneur en frère et par occasion des frères d'armes) kezdve általánosan elterjedt egész Európában föl egészen Izlandig, sőt Byzánban, a hol igen nagy szerepet játszott, már a templomban, pap előtt ment végbe a császári törvények parancsára. A legrégebbi testvérréfogadások *szertartása: fegyverekkel* vagyis fegyverküldéssel vagy egymás fegyverének kicserélése által történt. Az úgörgög szabadságharcosok is az oltár előtt cserélték ki fegyvereiket a fogadtak hűségét egymásnak. A középkori Franciaországban szintén nagy divatban volt a testvérréfogadás, kiket azután fegyvertestvéreknek vagy fegyvertársaknak (*frères d'armes, compagnons d'armes*) neveztek, de a szertartás itt már még sem fegyverrel, hanem esküvel és megáldozással járt. Poitou legrégebbi szokásjogában meg volt még a testvérről testvérré szálló öröklés is, melyről újabban (*De la Ménardière. „De la succession de frère à frère, souvenirs slaves dans la très ancienne coutume de Poitou“* a *Mémoires de la société des antiquaires de l'Ouest. Poitiers* 1884—5. B. VII. 343—361.) azt tartják, hogy szlávoktól (?) kölcsönözték volna. A szent ostya megfelezését a két fogadott testvér között pedig, szicíliai jogszokásnak mondják. Az európai fejedelmek közt is nagyon el volt terjedve a testvérréfogadás, de ez már csak politikai célból, követek útján, szerződéssel történt. Például midőn 1407-ben Zsigmond magyar király, II. Lajos szicíliai királylyal „amicitiam, fraternitatem, unionem, ligam et fidem confederationem” kötött közös ellenségük, Durazzói László ellen. A testvérréfogadásnak szertartása még a caesenceknél az illető hajának levágásából áll a kölcsönös eskün kívül. A délszlávoknál pedig a testvérréfogadásoknak és szertartásainak változatossága annyira gazdag, hogy pl. *Barbar Leo* eddig, csak a bolgároknál 17 különféle testvérréfogadást írt le (*Zeitschr. f. vergl. Rechtswiss.* XXXII. 88—102), pedig tanulmánya még nincs is befejezve. Montenegróban (*Jireček. Prove.* 246.) az ilyen testvérréfogadás csak egy évig tart, csak hogy megújítható. De legérdekesebb az, hogy a délszlávoknál a fitestvérfogadás (*pobratimstvo*) mellett még *nővérréfogadás* (*posestrimstvo*) is van és hogy e nővérréfogadások nemcsak nő és nő, hanem nők és férfiak között is köttetnek. A kirgizeknél és mongoloknál szintén nagy divatban van az ilyen, sőt itt még férjes asszony is férfit fogadhat testvérvé. A Kaukázusban sem ismeretlen a nővérréfogadás, de a legsajátosabb az úgynevezett *litoralí*-rokonság, melyet a szvanétoknál nő és férfi kötnek egymással a melynél fogva aztán a férfi a nőnek állandó hűséges lovagjává szegődik, akárcsak a középkori lovagregényekben, a mi annál különösebb, mert hiszen az újszülött leánygyermek elpusztítása leginkább éppen közöttük divik.

Hazánkban a testvérréfogadás, melyet másként *atyafívá való fogadás*-nak vagy *fogadott atyafúság*-nak neveztek és Verbóczy szintén ismer, már az Árpád-korban (pl. 1294-ből *Wenzel Árp. Új Okmt.* XII. 557., 558.) előfordul, de rendkívüli nagy elterjedésnek, különösen a XV. század elejétől (pl. *Fejér Cod. Dipl.* X/8. 495—501. *Sopr. Okt.* II. 118—122., 212.) kezdve örvendett, a mikor még különböző neműek között (pl. 1430-ból *Haz. Okmt.* II. 246. IV. 295., 296.) sem volt szokatlan. Nálunk túlnyomóan kölcsönös örökléssel volt összekötve, miért

is *osztályos testvérréfogadás*-nak is nevezték, a mi aztán a XV. században egyúttal a nagy vagyonok tömörítésének és másrészt a politikai érdekközösségek, ligák keletkezésének leghatalmasabb eszközévé vált, a hogyan Németországban (*Erbverbrüderung, Grimm* i. m. 481.) és Olaszországban is történt. Hazánk történelmében kétségkívül legemlékezetesebb az a testvérréfogadás, midőn (*Thuróczi Chron.* IV. 59. fej.) V. László király, hogy Czille megöletése miatti bocsánatáról Hunyadi Lászlónak és Mátyásnak kétségtelen bizonyóságot adjon, 1456-ban őket „Krisztus szentséges testére” tett esküjével a maga testvéreivé fogadta, hogy aztán rá nonsokára, egyik, ekként fogadott testvéreinek kivégzésével szörnyű esküszegésre vetemedjék.

A testvérréfogadások azonban nemcsak egyes egyének, hanem egész nagy csoportok közt is előfordulhattak s az ilyenek már azután legtöbbször közjogi jellegűek. Például az ókori Galliában egész községek fogadták egymást testvérekül. Ilyen volt az angolszászoknál a Hitvalló Eduárd király törvényeiből ismert *Wapentac*, vagyis az a testvéri szövetség, a mit a községek fegyvereik kölcsönös érintése által kötöttek egymással. A baszkoknál ma is (*E. Reclus. Nouv. géographie universelle. Paris* 1876. I. 862.) az egymással szemben lévő községek minden évben örök barátságot esküsznek egymásnak. A maláj törzseknel is szokásban vannak a csoportos örökbecfogadások. Állítólag a régi Lengyelországban szintén előfordultak. Hazánkban is e közjogi jellegű testvérréfogadásoknak egy igen nevezetes példáját ismerjük, azt t. i. midőn a zágrábmegyei Turopolje nemes kerületnek 27 faluban élő összes nemesei 1560 febr. 15-én (*E. Laszowski, Monum. hist. nobilis communitatis Turopolje olim Campus Zagrabienensis dictae. Zagrabiae* 1906. III. 439—445., 1908. IV. 39—41. *ifj. Palugyay I.* Túrmező oklevelekkel kísért jogtörténeti ismertetése. Buda. 1848. 25—35.) a zágrábi káptalan előtt, mintha mindnyájan egy és ugyanazon törzsből származnának, egymást kölcsönösen osztályos testvéreikül (in fratres adoptivos et condivisionales) fogadták, oly módon, hogy ha bármelyikük örökös nélkül halna el, ennek javai mindig a legközelebbi fogadott testvérré és utódaira szálljanak át. Ezen örökvalló oklevelüket aztán II. Rudolf császár 1582 márc. 8-án kelt privilégiumában átírta és megerősítette.¹

¹ Szorosan véve nem tartoznak ugyan ide, de már csak kultúrtörténeti jelentőségük miatt is, lehetetlen itt meg nem emlékezni a középkori lelki testvérréfogadásokról, lelki vagy *ima-testvérségekről, testvéreletekről, vagy szövetségekről* (*G. Zappert. Über sogenannte Verbrüderungsbücher und Nekrologien a Sitzungsberichte der kais. Akademie d. Wissensch. Philos.-Histor. Classe. Wien* 1853. X. 417—463. XI. 5—42. *A. Molinier. Les obituaires français au moyen âge. Paris* 1890. *Ebner. Die klösterlichen Gebetsverbrüderungen bis zum Ausgange des karolingischen Zeitalters. Eine kirchengeschichtliche Studie, Regensburg.* 1890.), melyek egymás élő s különösen elhalt tagjaiért való kölcsönös imádkozások céljából, a kolostorokban keletkeztek már a VIII. század közepe táján. És nemcsak az egyes kolostortagok fogadták egymást lelki testvérekül, hanem maguk a kolostorok is más kolostorokkal lelki- vagy imaszövetségekre léptek. Eleinte a kolostorok csak egymással, de később a XI. századtól kezdve már a káptalanokkal is szövetségek, majd pedig ezek is egymás között, úgy hogy lassankint az ilyen lelki testvéreleteknek és imaszövetségeknek majdnem az egész katolikus Európára kiterjedő óriási hálózata keletkezett. Például a reichenau kolostor már a IX. században 54, a hildesheimi székeskáptalan a XII. században 24, a salzburgi bencés kolostor pedig 80 kolostorral vagy káptalannal állott illetően imaszövetségben. De ezen egyházi testületek testvérsé-

A testvérré fogadásnak végül még két fontos és különös alakja érdemel figyelmet: a *tejttestvérség* és a *vérttestvérség*. A tejttestvérség a dajka útján keletkezik, kit a szoptatott gyermek anyjának tart s ennél fogva a dajka összes föl- és lemenőit s oldalrokonait a saját vérrokonainak tekinti. Ez állítólag már az etruszkoknál (*Köhler*. *Milchverwandschaft bei den Etruskern* a *Zeitschr. f. vergl. Rechtswiss.* XVIII. 73—75.) is meg volt, a régi ir jogban pedig fontos szerepet játszott, de az Iszlámban terjedt el a legnagyobb mértékben, sőt talán éppen az ozmánok révén, még az albánokhoz s egyes délszláv népekhez is eljutott. A kezdetleges népeket nem is említve, a Kaukázusban: az osszéték, csecsenek, cserkeszek, a finnugorok közül pedig a votjákok és cseremiszek ismerik. Házassági akadályul szolgál a tatároknál, turkománoknál és nemcsak a mohamedán, hanem még az örmény jogban is. Érdekes, hogy a tejttestvérség még Bécsben a Habsburgok udvarában (*Archiv für Kunde österr. Geschichtsquellen.* 1850. évi V. 672., 673.) is szerepet játszott annyiban, hogy az udvari dajkák gyermekei, mint főhercegi tejttestvérek, udvari „*Zuchtkinder*“-ekül tekintettek, róluk az udvar gondoskodott, vagy valami kereseti ág elsajátítása céljából, leginkább a művészeti pályán meg-

gükbe nemcsak egymást, hanem még egyes egyéneket is szoktak befogadni. Már a VIII. századtól kezdve a főbb egyházi méltóságok: püspökök, érsekek, bibornokok siettek magokat ilyen imatestvéreletekbe (confraternitas) fölvetetni. Nyomon követték őket az uralkodók, császárok, királyok, hercegek s egyéb családtagok például Saint-Denis kolostora I. Lajos császárt, Canterbury egyháza Kanut királyt s fivérét Haraldot stb. fogadta lelki testvérévé, sőt állítólag (Phalmi Sz. *Benedekrend tört.* Bpest 1902. I. 16.) a mi Szent István királyunkat is, Cluny kolostora fogadta volna az ő imaszövetségébe. Példájukra aztán, a főbbi világiak számára is megnyílt oda az út, minek következtében e vallásos intézmény, elterjedésének csakhamar tetőpontjára ért és az egyházakat sok birtokhoz, vagyonhoz juttatta. A világi urak (sőt főpapok is) ugyanis részint a maguk és hozzátartozóik, rokonaik, sőt elődeik lelki üdvösségének biztosítása végett kisebb-nagyobb alapítványokat tettek birtokban, rabszolgában vagy pénzben és kikötötték, hogy az illető egyház, különösen ha ott is temetkeztek, ne csak életükben foglalja őket imádságaiba, hanem holtuk után is, évente ennek évfordulóján vagy esetleg még egyéb napokon emlékezzék meg róluk. Sokszor a legapróbb részletekig megszabták előre az éretük tartandó misék, zsoltárok, harangozások, gyertyák stb. számát, sőt az ilyen napokon, mintegy *tor* gyanánt, a kolostortagok és a szegények megvendéglésére kiszolgáltató ételek, italok és alamizsnák maximumát, a mihez némileg hasonlót, már főntebb a *áusnokok* toránál láttunk. Az ilyen kolostorok s más egyházi testületek aztán, összes ilyen lelki testvéreiket (confrater), alapítóikat és adományozóikat, az általuk megszabott különféle kikötésekkel egyetemben, kezdetül fogva nyilvántartották, legtöbbször naptárszerűen a *Calendarium*, *Necrologium*, *Obituarium*, *Martyrologium*, stb. nevű vagy az örök életről *Liber Vitae*-nek nevezett jegyzékeikben s összeírásaikban, például a reichenau kolostor *Liber Vitae*-je 40,000 nevet foglalt magában. Mindezen temérdek lelki testvérréfogadások, imaszövetségek vagy alapítások különben, mindenkor jogi formák között, tanuk előtt, oklevelek alakjában történtek, ezenkívül külön *fölvételi szertartással*, a milyen például Cluny kolostorából (*D'Achery*. *Veterum aliquot scriptorum qui in Galliae bibliothecis maxime Benedictorum latuerunt Spicilegium*. IV. 225.) maradt reánk. Sőt az ilyen lelki testvérréfogadásoknak vagy testvérségbe való fölvetéseknek, meg volt még a maga külön *jogi jelképe* is t. i. két nemezcipő, melyet a fölvevő egyházi testület adott a fölvetetnek. Ezen intézmény tehát, nemcsak a vallási érzület ápolását és fejlesztését mozdította elő, hanem a kultúra elterjesztésére és egységesítésére is nagy hatással volt, sőt az összes középkori vallásos céhek, confraternitások és temetkezési társulatok stb. tulajdonképen szintén ebből eredtek.

felelő támogatásban részesítette. Az udvar által ily módon fölnevelt tejttestvérekből tehát legtöbbször festők, szobrászok, zenészek vagy táncmesterek váltak.

Még jobban el van terjedve a *vérttestvérség*, melynek megkötési szertartását különféle változatokban: az egymás véreinek elegyítése és kölcsönös ivása, vagy izelése képezi. E szokás (*Dr. R. Lasch*. *Der Eid*. Stuttgart, 1908. 15—18., 73., 74.) különösen Madagaszkárban, az egész Keleti Afrikában, Polynéziában, Hátsó-Indiában, a keletindiai szigeteken, Timorban, a malaji dajakoknál, de Európában már csak egyedül az albánoknál honos, mindenütt azonban a valódi testvérek viszonyánál is sokkal erősebb rokonsági kapcsolatnak tekintik. Az ókorból (*Mátyás Fl.* Pogány szokások őseinknél. Roger és Tamás esperesek a nagy tatárjárásról. Bpest, 1897. 4—10.) a szkitákról és az ázsiai karamánokról írják, hogy szintén kölcsönös vérivással kötöttek barátságot egymással, de nyilvánvaló, hogy az ivók a barátság kifejezését erre csakis azért használták, mivel akkor még a testvérréfogadás fogalma előttük ismeretlen volt. *Wundt* (i. m. Leipzig, 1918. IX. Das Recht. 395., 396.) az ilyen vérivást őserégi kannibáli szokásnak nevezi, melynek eredeti célja szerinte a vér varázserejének elsajátítása lett volna. Szembeállítja ezzel a germánok (*Grimm* i. m. 118., 119., 192—196.) szokását, kik nem ittak vért, hanem az egymásnak vérttestvérséget esküvők egy, a földből kimetszett s lándzsával fölemelt pázsitdarab alá („unter den Rasen gehen“) állottak és aztán megszúrva kezüket vagy lábukat, az ebből kiömlő s majd egymásba folyó véruket a földdel elegyítették. Ámde abban már nincsen igaza *Wundt*-nak, hogy még e germán szokást tisztá merő jogi jelképnek tekinti, mely az ezáltal egyesített személyekre bizonyos jogokat és köteleességeket rótt, ellenben a kölcsönös vérivásban csupán egyszerű személyes jelképet lát, mint a melynek szerinte semmiféle jogi jelentősége nem lett volna. Ez az állítás azonban az idevágó adatoknak teljes félreismerésén alapszik, mert hiszen minden, még ma is élő vérttestvérségnek főcélja és jogi jelentősége mindenkor: a kölcsönös védelemben s különösen a vérbosszúra (*Köhler* a *Zeitschr. f. vergl. Rechtsw.* V. 435., 437.) való kötelezettségben van, éppen csak úgy, mint maguknál a germánoknál. Egyébiránt még maga a vérivás sem volt náluk teljesen ismeretlen, mivel *Koenigswarter* (*Hist. de l'organisation de la famille en France*. Paris 1851. 148.) szerint a Meroving-korban, a frankok az örökbefogadottal az örökbefogadó vért *megitatták*, avagy az örökbefogadott a saját vért a neki hagyományozott földre hullatta, abban a hitben, hogy mivel a lélek a vér útján közöltetik, ily módon bizonyos szent kapos és közöség keletkeznék a család és az abba örökbefogadott idegen, illetőleg az új birtokos és a régi családi birtok között.¹ A germán vérelegyítés semmivel se *külömb* jelkép a kölcsönös vérivásnál, avagy ennek összes többi változatánál, a milyenek például az egymás összeelegyített vérebe áztatott gyömbérnek (Madagaszkár), vagy a közös vérrel befecskendezett juhszívnek (Wazaramo) vagy tyúkmájnak (Udoe, Usigova) együttes megevése, avagy egymás véreinek egymás sebébe való (Wadschidschi, Wanyamuesi) belédörzsölése, vagy pedig a fegyvereknek vérbe (szkitáknál; Elő- és

¹ V. ö. még *A. Jakoby* cikkét is a *judicium offae* (*Archiv für Religionswissenschaft* XIII. 525—566.) nevű istenítéletéről, melynek folyamán érdekes adatokat hoz föl a *tej és vér* élvezete útján előálló rokonságokról.

Hátsóindiában és az indiai szigeteken már csak vízbe) mártása stb.; bár mellesleg szólva előfordul még az is, hogy nem vérrel, hanem *nyállal* kötnek szövetséget vagy békét, még pedig nemcsak az afrikai (Archiv für Religionswissenschaft. 1907. X. 269—294.) Wadschagga törzsnél, hanem az északi *germán* (Grimm i. m. 194.) népeknél is.

De sőt a vértestvérségnek és vérivásnak nemcsak a magánjogi (*L. de Rosny. Recherches ethnographiques sur les serments. Paris, 1901. I. 31—60.*) testvérfogadásoknál, eskütételeknél és szerződéseknél (kinaiak, arabok, ókori örmények, az annamiták, a hátsóindiai károk, Birmában egyes vad törzsek), hanem még a *közjogi* jellegű vértestvérségeknél s testvérfogadásoknál is, pl. összeküvéseknél (a római Aquilius és Catilina, az örmény Sariaster, a lemnoszi görög nők), vagy szövetségkötéseknél szintén nagy szerepe volt, mint pl. az ókorban a szkítáknál, a médeknel és lydiaiaknál. A középkori Byzánban is a görögök, a szomszéd népekkel pl. *Joinville* szerint a kunokkal szerződve kénytelenek voltak egymás vérére inni, sőt még a Konstantinápolyba zárt franciák is rászorultak erre; *Matheus Parisiensis* szerint az irek még 1236-ban is vérivás útján szövöztek egymással; és 1187-ben a szaracénok is. Egy XII. századvégi regensburgi zsidó ítleírás pedig (Történelmi Tár 1880. 105.) a Kazárország szomszédságában a Dnyeper mentén élő nomád kádárokról azt mondja, hogy mivel csak kalauz segítségével lehet utazni náluk, ilyenkor úgy esküsznek meg egymásnak, hogy a kalauz tüvel megszúrja az újját és a vért annak adja inni a kivel utazik, mert ezáltal az illető, mintegy a kalauznak saját húsává és vérévé válik.

Ebbe a kategóriába tartozik aztán az ősmagyar *vérszerződés* (Ipolyi i. m. 544—547. *Szabó K.* Kisebb tört. munkái I. 332., 333. *Vámbéry.* Die primitive Cultur des Turko-Tatarischen Volkes. Leipzig. 1879. 252., 253. A magyarok eredete. 382. *Gr. Kun G.* Relationum Hungarorum cum Oriente historia antiquissima. Claudiopoli. 1892. I. 220—222. *Mátyás Fl.* i. m. 4—12. *Munkácsi B.* „A honfoglaló vezérek vérszerződése“ az Ethnographia 1899. évi X. 254. *Dr. Sebestyén Gy.* A magyar honfoglalás mondái. Bpest 1904. I. 22—25. II. 24., 25., 509., 510. *Dr. Illés J.* „A magyar társadalom és állam szervezete a honfoglalás korában“ az Árpád és az Árpádok Bpest. 1907. díszmű 50—55.) is, melyet *Anonymus* krónikája tartott fenn. De a mikor ezt úgy állítja be, mint csak egyoldalú hűségesküt, melyet a hat vezér tett volna Álmosnak, mint az általuk megválasztott fejedeleme, akkor a hagyományt helytelenül örökölte meg, illetőleg a maga korának felfogásához idomította, a mely már sehogysem tudta elképzelni, hogy a választó vezérek ne a fejedelem alattvalói, hanem vele egyenrangúak lehessenek és hogy a fejedelem ne hűségesküt vegyen tőlük, hanem velük mint vértestvéreivel szerződésre, szövetségre lépjen. Már pedig, az összes felsorolt történelmi és élő jogszokások tanúsága szerint, a magyar vérszerződés vagy vérszövetség is csak olyképen mehetett végbe, hogy abban a kölcsönös vérelesztésben és vérivásban, mint egyik szerződő félnek, magának Álmosnak is részt kellett vennie és hogy a vezérek, csupán ezen kétoldalú szerződés alapján, önként, mint fogadott vértestvéreiknek vetették alá magukat.¹

¹ *Vámbéry* a vérszerződéssel kapcsolatban a magyar *eskü* szót a török *icski* szóval azonosítja, mely a törökben áldás-italt vagy italt jelentene. Az új perzsában is esküdni

De hogy a vérivás szertartása nálunk nemcsak a közjog, hanem még a magánélet és jog területén is szokásban lehetett, annak bizonyosságául már *Cornides* (Vindiciae Anonymi Belae regis notarii Budae 1802. 300.) egy 1537-ből származó széljegyzetre utal, mely egy most a M. Tud. Akadémia birtokában lévő 1536-iki könyvben található s a mely szerint a magyarok, mikor egymás közt barátságot kötnek, azt vérivással szokták megpecsételni. *Vámbéry* pedig *Pecserinek* azt az adatát hozza fel, mikor 1541-ben Oroszlán budai basa egy ottani szegény magyarral úgy kötött barátságot, hogy ujjukat megvágván, egymás vérére megnyalták. Végül a szerelmeseknél divó kölcsönös vérizeléstől vagy vérrel való irástól (*L. de Rosny* i. m. I. 51.) mint jobbjára nemzetközi szokástól eltekintve, a *Kálmány Lajos* (Ethn. XXIII. 38—42., 100., 101.) magyar népmeséjének *vérivására* hívom fel a figyelmet, melynek következtében az ilyen egymás vérére ivók „*vértel való testvérek*“ ké váltak. Egyébiránt szinte lehetetlen, hogy a mesterséges vagy utánzott rokonságoknak nemcsak ezen, hanem összes többi elősorolt fajáról és szertartásairól, a népnél, akár tényleges jogszokásokra vagy jelképekre, akár valami élő emlékre vagy hagyományra ne találhatnánk.

annyi mint: esküt inni, mivel az eskütétel ivással járt. E szómagyarázat azonban meg nem állhat, miután a magyar *eskü* szó csak a XIX. században keletkezett, az esküszik, esküdni régi magyar szavakból való elvonás útján, mint a hogy különben maga *Vámbéry* is, azt a szintén nem létező állítólagos *icski* vagy *icskü* török szót szintén, csupán az *and icemek* = áldást inni kifejezésből akarná kikövetkeztetni. A régi magyar nyelv az eskü fogalmát addig, az *es* vagy a *hit* szóval fejezte ki.

IV.

Öröklési jog. — Ősjogi öröklés. — Végrendeletek. — Nők öröklése. — Fiági öröklés. — Osztályok. — A legfiatalabb fiú előjoga. — Törvénytelen gyermekek és törvényesítés. — Gyámság és gondnokság.

Átterve most már az *öröklési jog*-ra, erre nézve, mint már az I. fejezetben említém, abban a kedvező helyzetben vagyunk, hogy az idevágó hazai jogszokásoknak jó része dr. *Mattyasovszky Miklós* „Törzsöröklési jog és törzsöröklési szokás” című könyvének II. részében össze van már gyűjtve az ott felállított kérdőpontok szerint. Mielőtt azonban ezekhez hozzászólánánk, a minket érdeklő legfontosabb öröklési történeti és élő szokásjogokra kell futólagos pillantást vetnünk.

Az *ősjogi öröklés*, a mint ezt különösen *Fustel de Coulanges* (i. m. 92—110.), *Maine Summer* (A jog őskora. Bpest, 1875. 140—198., 418—427.) és *Wilutzky* (Vorgesichte des Rechts. Prähistorisches Recht. Berlin, 1903. II. 170—181.) megállapították, szintén belékapcsolódik a halott ősök tiszteletébe vagyis az egyes családok és nemzetségek házi vallásába. A „*nulla hereditas sine sacris*” római jogelv szerint az öröklés és az ősök házi kultusza a legszorosabban függetek össze egymással. *Cicero* is azt mondta, hogy minden családnak vagyona és kultusza egymástól elválaszthatatlanok. A családi vagyonban t. i. csak azok öröklöhettek, a kik kultuszának folytatólagos végzésére voltak hivatva és kötelezve. Ebből az alapelvből folytak aztán az ősjogi öröklésnek többi szabályai. Mivel ugyanis a családi kultusz csupán fiúról fiúra szállhatott, a családi vagyon sem mehetett át másra.

Mentül régibb korba megyünk tehát vissza, az öröklés rendje is annál bensőbb, annál automatikusabb jellegű, önmagától értetődő. Ezért például az öröklésnél kezdetben mindig csak a legközelebbi közvetlen örökösök öröklöhettek, vagyis még a vérbeli unokák sem, a míg az örökhagyónak fiai voltak, tehát az unokáknak semmiféle képviselői jogát még nem ismerték. Így a germán jogban (*Grimm* i. m. 471., 472.) is, az unokák csak akkor öröklöhettek, ha egyetlen fiú, a dédunokák pedig csak akkor, ha egyetlen unoka sem volt már életben. De mivel ez ősjogi elvnek igazságtalanságát már a VI. század óta folyton támadták, a mindegyre vitásabbá vált kérdést I. Ottó császár 941-ben istenítéleti párbajjal rendelte eldönteni. A párvialban a fiúk ellenében az unokák bajnoka győzött, ennek alapján tehát a császár ítéletileg kimondotta, hogy ezután az unokák is mindig fiúknak tekintendők és az örökségben velük egyformán részesedjenek, ámbár ez az új jogelv Németországban is, még aztán sem mindenütt vagy nem feltétlenül talált elismerésre az ősi jogszokással szemben.

Végrendelet az ősi társadalmakban ismeretlen volt, mivelhogy a birtok nem az örökhagyónak, hanem az egész családnak volt tulajdona, a melyhez, mint a Kaukázusban ma is, apának és gyermekeknek egyenlő joguk van. A családfőnek is minden joga és kötelessége igazában az egész családé, melyek egyes ember elháltával meg sem szűnhetnek. A fiú tulajdonképpen mindig a maga jogánál fogva örököl, mint szükségképi, kénytelen örökös, úgy hogy valójában nem is öröklésről, hanem inkább a családi vagyon automatikus átszállásáról és a családfői részint magánjogi, részint közjogi természetű jogoknak teljes átvételéről van és volt szó. Jellemző továbbá az is, hogy bármiféle, az ezen ősi, természetes öröklési rendet megbolygató jogi cselekménynek érvényességéhez megkivántatott, hogy az ne is a családban, hanem a nagy nyilvánosság előtt történjék, a mint pl. ezt már fentebb is a III. fejezetben, a legrégebb örökbefogadásoknál láttuk. A régi római *végrendeletek*-nek szintén, a mióta behozták, nem otthon titokban, hanem a nemzetségek közgyűlésében kellett készülniök (*Erdmann*: „Die Entwicklung des Testierfreiheit im römischen Recht“, a Zeitschr. für vergl. Rechtswiss. XXII. 1—31.) mindaddig t. i., a míg helyébe a „*testamentum per aes et libram*” sajátosság szertartása lépett, a melynél az örökhagyó, szintén megfelelő nyilvános személyek előtt, hagyatékát szinleg eladta annak, kit örökösévé választott, ez meg viszont a „*familiae emptor*” szerepét játszotta.

Ámde a régi XII táblás római törvény, valamint a *Soloné* Athénben, csakis abban az esetben engedte meg a végrendeletet, a mikor rendes örökösök hiányoztak. Más népek azonban egyáltalán nem ismerték és nem ismerik (pl. a kirgizek, a kaukázusi népek stb. ma sem) a végrendeletet, mely csupán a római birodalom kiterjeszkedésével vált mindinkább közismeretessé. A germánok előtt is teljesen idegen volt és csakis később jelent meg általánosságban: az aleman, a burgundi és a bajor jogban, részletesebben pedig, egészen római mintára: a nyugati góthok törvényeiben.

Mindez azonban csaknem teljesen az *egyház* befolyására történt, mely mindent elkövetett, hogy a végrendeletet mentül általánosabb s elterjedtebb szokássá tegye, akárcsak Indiában, a hol a végrendeleteket szintén csak a bráhmán papok voltak képesek meghonosítani. *Du Cange* hírneves középkori latin szótára (IV. 399—402. Intestatio, V. 116. Lingua, VIII. 85., 86. Testamentum, Testare, Testatio alatt) igen sok érdekes adatot hoz fel a végrendeletnek nyugati Európában történt lassú kifejlődéséről, a mely sokáig mindenütt pusztán a kegyes célokra való hagyományokkal függött össze. A legrégebb zsinatok a végrendeletek szentségét vitatták, az egyházatyák pedig a végrendeletet nélkül elhaltakat elkarhozott, becsutelen lényeknek tekintették. Zsinati határozatok szerint mindenki, javának legalább *tizedrészét*, lelki üdvössége végett az egyházak vagy szegények javára, avagy más kegyes célokra elosztani tartozott. A kik ezt megtagadták volna, büneiktől való feloldozás és utolsó kenet nélkül maradtak és mintegy öngyilkosokul tekintettek. A világi törvényhozás (*Charta de Regibus Angliae* in Normannia 1205. és Szent Lajos francia király *Établissement*-ja) szintén kimondotta, hogy a gyónás nélkül elhaltak javai a királyra vagy a hűbérurra szálljanak. Sőt még a ki hirtelenül elhalt, mivel e korban az ilyen esetet mindig Isten ítéletének tartották, ennek ingóságait szintén a király vagy a hűbérurak örököl-

ték, avagy ebbeli jogukat kiváltságképpen valamelyik városuknak engedték által. Ezért nevezték a franciák és spanyolok a végrendeletnélküli elhalálozást *nyelvenélküli* vagy *szóvalan* (mori sine lingua) halálnak.

Az ilyen végrendeleteknek, vagy szabatosabban szólva, halál esetére való végintézkedéseknek célja azonban, nem az volt, hogy az ősi, természetes öröklési renden bármit is változtasson, vagy hogy más valakit nevezzenek ki örökösnek és nem azt, a kinek jog szerint úgy is következnie kellett, hanem hogy a törvényes örökös mellett még mások is részesülhessenek némi hagyományokban, különösen olyanok, kiknek az öröklésben való részesítése, az illetőnek lelki üdvét mozdítja elő. Innen van tehát, hogy a családfőket tulajdonképpen sohasem tekintették végrendeletnélkülieknek (intestatus) még végrendelet hiányában sem, mivel helyettük törvényes örökösök a kegyes adományokra nézve mindig intézkedhettek, sőt az ő lelki üdvösségükre, az ő nevükben bármely családbelijök végrendeletet is csinálhattak, a mire nálunk szintén voltak példák főleg az Árpád-korban. Franciaországban, a végrendelet nélkül elhaltak javait a püspököknek volt joguk elosztani. Ezt a jogot, hosszú küzdelem után, csupán az 1409. évi párisi parlament tudta megszüntetni, kimondván azt is, hogy ezentúl az ilyen végrendelet nélkül elhaltak eltemetéséhez, nem szükséges többé a püspököktől engedélyt kérni. Spanyolországban ugyane jogot IX. Alfonz Castilia királya törölte el, ellenben Angliában még 1701-ben is fennállott az a jogszokás, hogy a végrendeletnélküli halottnak javait az illető püspök kezelte maga vagy megbízottja által, ki azonban esetleg a halottnak fia is lehetett. Másrészt, különösen Franciaországban, a püspököknek jogában állott az is, hogy a végrendeletekben kegyes célokra hagyományozott javaknak eleinte tízed-, majd kilenced-, sőt később negyedrészeről teljesen szabadon rendelkezettek. Érdekes még az is, hogy kezdetben a végrendelezés szabadságát annyira kiterjesztették, hogy pl. Liutprand longobárd király még a kiskorúaknak is megengedte, hogy halálos ágyukon lelkük üdvösségére kegyes hagyományokat tehessenek. Ilyen gyermekvégrendeleteket tényleg a 794., 1000. és 1018. évekből ismernek is.

Hazánkban szintén, az ősi társadalmaknak végrendeletnélküli, automatikus vérségi öröklési rendje uralkodott. Szent István II. 2. törvénye is kimondta, hogy mindenki ura legyen a maga tulajdonának és az ő halála után fiai hasonló uralommal bírják örökségüket. Vannak, kik Sz. Istvánnak egy másik, I. 6. törvényében már a végrendelezés meghonosítását látják, holott *Hajnik I.* (Magyar alkotmány és jog az Árpádok korában. Pest, 1872. 319—326.) és *Timon Ákos* (Magyar alkotmány- és jogtörténet. Bpest, 1903. 362—370. I.) kétségtelenül megállapították, hogy e törvény nem végrendelezési szabadságot, hanem csak élők közti rendelkezhetést foglalt magában, még pedig csupán ingóságokról vagy legfeljebb szerzeményi javakról, mert hiszen az ősi vagyonnal senki, még életében sem rendelkezhetett szabadon. Sőt, mint tudva van, egészen az újabb korig, az ősiség eltörléséig (1853) az ősi vagyona nézve mindig a törvényes öröklés szolgált szabályul, végrendeleti örökösödésnek csak kivételesen volt helye, rendszerint akkor, ha már a törvényes örökösök hiányoztak. Különben is végrendelezni, csupán külön királyi engedéllyel lehetett a XIII. század végéig, de még ezután is csak úgy, ha az illetőnek egyenes fiutódai nem voltak és így is mindenkor fennmaradt az érdekelt

vérokonok visszavásárlási előjoga.¹ Az egyházat azonban, már Szent István óta a családok lelki tagjuknak tekintették és mint ilyet² hagyományaikban részesíteni meg nem szüntek, különösen végrendelet útján, melynek elterjesztése nálunk is az egyháznak köszönhető s a végrendeletek érvénye feletti bíráskodás is az ő hatáskörébe tartozott.

A patriarchalis ősjogi öröklésnél ősi alapelv volt az is, hogy a nők, kik a család házi vallásában csak közvetve, atyjuk vagy férjük útján vehetnek részt, továbbá a fegyverrel való birtokszerezésben (*Verböczy* H. K. I. 18. szerint is) közre nem működhetnek, sőt a családi vagyont idegen kézre származtatják, — az öröklésből teljesen ki legyenek zárva annyira, hogy ők maguk is, a mint már erre a II. fejezetben a leviratásnál utaltam, az örökség tárgyaiul tekintettek vásári értékűkhöz képest. Ezért sok népnél a *nők öröklése* még ma sincs elismerve. Így pl. a nogáji tatároknál (*A. v. Haxthausen*: Studien über die inneren Zustände, das Volksleben und insbesondere die ländlichen Einrichtungen Russlands. Hannover, 1847—52. II. 372. e munkát franciára és oroszra is lefordították.) a leányok a hagyatékuk egyik részét képezik. A hagyaték felosztása alkalmával ugyanis, a fiútestvérek nővéreiket is bizonyos megszabott s kalimjuknak megfelelő értékben felosztják maguk között és mindegyik testvér a neki jutott nővért adja el aztán feleségül. A kirgizeknél is a leányokat vagyonnak számítják és az osztálynál annyi marhával veszik egyenértékűnek, a mennyi kalimot remélnek értük kapni. Sőt kezdetben sokáig, még az ugyanazon anyától leszármazókat sem tekintették vérokonoknak, mivel a házi vallás a nő útján való rokonságot meg sem engedte, pl. a régi rómaiaknál, görögöknél, hinduknál (*Fustel de Coulanges*: i. m. 69—74.) stb.; valamint női rokonságot nem ismernek ma sem (*Turul* 1908. 112—114.) a mongolok, osztyákok, cserkeszek, osszettek stb. A szerbek a fiágon leszármazókat találóan nevezik *ér* utáni rokonságnak, mivel nemcsak közös vérből erednek, hanem a vérbosszúra is kötelezvék, ellentétben a női ágon leszármazók *tej* utáni rokonságával, kik ilyesmire nincsenek rászorítva.³ Az első lépés tehát, a nő öröklési jogának kifejlődéséhez akkor történt, midőn a nő útján való rokonságot elismerték, jöllehet persze még a női

¹ Annak dacára azonban, hogy öröklési jogunk ősjogi jellemét az ősiség eltörléséig mindvégig megtartotta, nagyon tanulságosak *dr. Erdélyi Aladár*-nak (Régi magyar családi hitbizományok története és joga 1542—1852. Bpest, 1912. I. 33—57.) kutatásai az iránt, hogy miként fejlesztették ki az egyes királyi kiváltságok végrendelezési jogukat és hogy a Habsburgok adományai esetről esetre mennyiben módosították örökösödési jogrendszerünket.

² Ennek egyik gyakran idézett bizonyossága a Csák nembeli Csák ispán 1237. évi (*Fejér* IV/1. 98. = *Wenzel* XI. 394.) oklevele újabban (*Dr. Szenipétery I.*: A borsmonostori apátság Árpád-kori oklevelei. Bpest, 1916. 96., 121.) hamisítványnak bizonyult ugyan, ámde Csák ispánnak az a kijelentése, hogy 6 fia közé *hetedik fiának* s egyszerűsmind *elsőszülöttjének* az illető egyházat teszi meg, egyenesen a kor lelkéből fakadt, még ha maga a tény meg se történt volna. Még 1327-ben (*Zichy* Okm. I. 297., 298.) is valaki egy monostort fiává fogadott és mindenét ráhagyta.

³ A germánok az *atyai* rokonságot a férfinem jelvényei: a kard (Schwert) vagy lándzsa (Ger) után *kard-* vagy *lándzsarokonság*-nak (Schwert- vagy Germagen, Schwert- vagy Germagschaft), az *anyai* rokonságot pedig a nőnem jelvénye: az orsó (Spille) után *orsórokonság*-nak (Spilmagen vagy -magschaft) nevezték.

ágon való öröklésnél is a férfiak a nőket mindenkor megelőzték. Még tovább mentek akkor, midőn fiutód hiányában a leány öröklési jogát az ingóságokon kívül az ingatlanokra nézve is elismerték.

Régi hazai jogrendszerünk, mely szintén a *fiági öröklés*-t tette mindenben uralkodóvá, nem kedvezett a nők öröklésének, ámbár *Dr. Illés József* (A magyar házassági vagyonjog az Árpádok korában. Bpest, 1900. A törvényes öröklés rendje az Árpádok korában. Bpest, 1904. 26—47. Öröklés a női vagyonban az Árpádok korában. Bpest, 1906.) megállapítása szerint, a magyar nő mégis mind személyjogi, mind pedig vagyonjogi tekintetben nyugateurópai társnőit már igen korán messze túlszárnyalta. Sőt pl. a leánynegyed intézménye, mely nekik az ősi családi vagyon negyedrészenek öröklését biztosította, tőlünk (*Dr. Wenzel G.*: A magyar magánjog II. 428.) már a XIV. és XV. században a lengyel szokásjogba is átment, habár tételes joguk elveivel ellenkezett is.

Érdekes és tanulságos most már az, ha látjuk, hogy a *Mattyasovszky* által gyűjtött öröklési élő jogszokások, az ősi hazai öröklési jognak legtöbb jellemző és már régen elavult tételéhez még most is mennyire ragaszkodnak. Ezek közül példaképen mindössze hármat mutatok be bizonyosságul annak is, hogy az élő szokásjog mennyire állhatatosan konzervatív és hogy milyen hatalmas ellentálló erőt tud kifejteni, még az érvényben lévő törvényekkel szemben is. Így pl., noha jelenlegi öröklési jogunk közvetve a római-byzanci jog, illetőleg közvetlenül a francia *Code civil* alapján mindenben teljesen egyenlő osztályt szab meg, mégis azt látjuk, hogy az országnak igen nagy részében (*Dr. Mattyasovszky M.* i. m. 402—404.) még most is a *fiági öröklés* van elterjedve, vagyis az ingatlanokban csupán a fiúk örökölnék. A *leányok* ellenben, különösen Abauj, Borsod, Gömör, Sáros, Zemplén, Bereg, Bihar stb. megyében, noha nekik is mindenből teljesen egyenlő részhez volna joguk, nemcsak hogy minden ingatlanból ki vannak zárva, hanem még egyenlő osztályrészt sem kapnak, mivel különböző becslési fortélyok következtében, a mikhez hasonló egyebiránt már *Verbóczy* Hármaskönyve (I. 89. 134. § 2. és 3.) is megengedett, a leányoknak jutott pénz és ingóság mindig sokkal kevesebb értékű (i. m. 308., 309., 311., 316., 359., 362., 385.), néha alig egy negyedet teszi ki a köteles résznek. És ők mégis megrövidítéstük zúgolódás nélkül tűrik, mert sokkal jobban tisztelik az ősi helybeli jogszokást az országos törvénynél, még ha miatta kárt szenvednek is.

Egy másik különös jogszokás az *osszítlyok*-nál nyilvánul abban, hogy az osztózó felek ingatlanoknál annak minden egyes, bármily kicsiny darabját is felosztják maguk közt (i. m. 299., 315., 316., 337., 364., 365.), még ha ezáltal a felosztott földdarab teljesen használhatatlanná és értéktelenné válnék is, annyira, hogy pl. Varannón (Zemplén) már zsebkendő nagyságú földdarabok is láthatók. Ez a *végletekig menő osztózás* dűhe is, a mely, sajnos, éppen leginkább a magyarságnál (*Dr. Czettler J.* Magyar mezőgazdasági szociálpolitika. Bpest, 1914. 385—389.) birtokviszonyainknak s az amúgy is törpe birtokok elatomizálásának olyan szomorú jelensége, abból az ősjogi felfogásból ered, a mely egyenlőjogú felek közt csakis kézzelfoghatóan reális s föltétlenül egyenlő osztályt követel és semmiféle értékkiegyenlítéseket nem akar elfogadni. Göcsejben (Éthn. VIII. 92. Népr. Ért. XV. 123. v. ö. még M. Nyelv 1918:30.) például a gyermekek még

az apai házon is úgy osztoznak meg, hogy az egészet széjjelbontják és annak anyagát osztják meg maguk közt, a mint ezt olykor régi nemesi osztályleveleinkben is látjuk pl. 1531-ben (Tancsi Földváry Itár az Orsz. Levéltár erdélyi táblai ügyvédi iratai közt) Karánsebesen az egy telken házközösségben élő testvérek, a középső házat gerendák szerint (*secundum trabes*) osztották meg maguk között.

De a legérdekesebb öröklési jogszokások közé az a kedvezmény tartozik, melyben a szülők által létesített osztályoknál, hol a legidősebb (különösen az ország nemzetiségi vidékein, i. m. 295., 298., 312—314., 320., 328—331., 335., 349., 358., 368., 370., 372., 373., 379.), hol viszont a legfiatalabb fiú (egyes elszórt példák Árva, Trencsén, Zólyom, Szepes megyékből is, de túlnyomóan a magyarságnál Ung, Borsod, Heves, Pest, Somogy, Baranya, Vas, Zala megyékben, a Székelységeen és végül a szászoknál i. m. 298., 312., 314., 328., 335., 336., 348., 368., 373., 379., 389., 390., 391., 394.) szokott részesülni. Ennek okát mind az öröklési szokások gyűjtői, mind pedig *Mattyasovszky* feldolgozása is merőben esetlegesnek képzeli és okát különösen az egyes szülők egyéni hajlandóságában keresik, holott a valóságban itt két ősi jogszokás viaskodik egymással, együttesen pedig a mai újabbkori egyenlő osztályt követelő tényleges joggal. Hiszen még ott is, a hol — némely németeknél s oláhoknál Esztergom, Tolna, Baranya, Vas, Sopron, Komárom, Szatmár, Máramaros, Arad, Torontál, Temes és Krassó-Szörény megyékben a törzsöröklési szokás (i. m. 300., 319—327., 334., 353—355., 363., 367., 369—375., 382., 383., 405., 406., 408—412., 415., 421.) dívik, vagyis a birtok egyetlen örökösre száll át, míg a többi csak kielégítésben részesül, szintén megtörténik, hogy nemcsak a legidősebb, hanem néhol (i. m. 373., 374. Liget és Folya temesmegyei községekben) a legifjabb fiú lesz egyetlen örökös.

Az elsőszülöttség (*majoratus*) joga kétségtelenül hűbéri jellegű, a melyet *Mattyasovszky* szerint is a földesúr a hatalma alatt álló jobbágytelkekre alkalmazott avégből, hogy ezeknek megoszthatatlanságát biztosítsa. Ámde ebből már a szerző elmulasztotta a mai állapotra következtetni, pedig szemellátható, hogy a hol ma a legidősebb fiú előnyösítése dívik, ott túlnyomóan egykori földesúri jobbágyközségekről van szó. Sőt ennek mintegy ellenpróbáját képezi a *legfiatalabb fiú előjoga* (*minoratus, junioratus*) az ősi házra, vagy az a kedvezménye, hogy osztálykor mint első választhat, mivel ez a jogszokás ma is legtöbbször ottan dívik, vagy legalább azelőtt dívott, a hol úrbériséget, földesúri hatalmat nem igen ismertek és emiatt az ősi jogszokásokat is változatlanabban megőrizhették. Így pl. különösen az erdélyi szászoknál, székelyeknél (Népr. Ért. XII. 104) aztán a Kúnországban (u. o. X. 30.), továbbá szerteséjjel az ország egyes volt nemes közbirtokosságainál és a földesúri hatalomtól kevésbé függő mezővárosokban. Megvan továbbá a palócoknál (Éthn. IX. 365.), a Kalotaszegen (*Dr. Jankó J.* Kalotaszeg 70.) és a máramarosi ruténekénél (Népr. Ért. X. 231.) is. De nem kevésbé megtaláljuk ugyanezt a jogszokást a régi magyar jogéletben. *Verbóczy* Hármaskönyve (I. 40. §. 2.) is úgy tudja, hogy „az apai ház pedig, a legifjabbik fiúnak jut szállással és lakással“. A HK. e tétele csakugyan egyike legősibb jogszokásainknak. Már 1231-ben (Fejér. Cod. dipl. III/2. 228.), midőn a Csák nembeli Miklós az ő családi udvarhelyét (*quia locus est specialis, quod vulgo dicitur*

Wduorhel) összes fiaira közösen hagyta, kikötötte, hogy a rajta lévő épületek a legifjabb legyének (vt *mos est in Hungaria iunior* habebit) Magyarország szokása szerint. A legifjabbnak az atyai házhoz való jogát mint országos szokásjogot elismerik az 1326. (Anj. Okmt. II. 261.), 1439. (Haz. Okmt. IV. 319.), 1446. (Teleki Oklt. II. 24.) és 1465. (Haz. Okmt. V. 279.) évi stb. oklevelek, sőt ez utóbbi szerint e jog a legfiatalabb leányt is megillette. Egy 1325. (Anj. Okmt. II. 231.) évi oklevél pedig azt is az ország szokásának tudja, hogy a legifjabb fiú az osztálynál legelsőnek választhasson.

De e jogszokás nemcsak nálunk divott és idők óta, hanem el volt és részben el is van terjedve az egész ó világon, mert hiszen a legelső jogfogalmak közé tartozik. Megvan az angol jognak „borough english” intézményében, a régi ír (*gavelkind*) és a walesi kelta jogban; Franciaország északnyugati részeiben: Artois, Picardie, Bretagne, Rohan és Quevaise régi coutume-jeiben, Brabantban, Németországban (*Grünm* i. m. 475., 944.), Felső-Elszászban a *juveigneurie*; Borholmön, keleti Frieslandban, Corveyben, Westfáliában, Württembergben, az Odenwaldban és Schwarzwaldban, a svájci Graubündenben; Sziléziában; a régi cseh, litván és lengyel jogban, Montenegróban, a horvát poljicai statutumban (33), a Knin és Nóna között divó régi horvát szokásjogban; Calábriában; a románoknál; az orosz „Ruszkája Pravda”-ban (*Goetz* „Das Russische Recht” a Zeitschr. f. vergl. Rechtswiss. XXVIII. 363., 394—396.); a Kaukázusban az osszétéknél és a grúzoknál VI. Vachtang király 1723. évi, de az 1318. évi törvényekig visszanyúló törvénykönyvében (orosz fordítása *Fraenkel* és *Bakradze* kiadásában Tiflisz, 1887.); finn-ugor rokonaink közül: a lappoknál, szamojédoknál és cseremiszeknél; a tatároknál Dsingisz-khán törvényeiben (már *Rubrquis* írja a XIII. század közepén, hogy „curia enim patris et matris semper accedit iuniori filio”, a kit ezért aztán *tüzörző*-nek is neveztek. *Bastian* Rechtsverhältnisse 185.); a kirgizeknél (a legfiatalabb fiú örököl, a ki apjával haláláig maradt és őt eltemette!); az ősi hindu jogban és végül Hátsó-Indiában.

A mi most már ezen ősi jogszokás eredetét illeti, *Maine Sumner* (A jog őskora 426. Lectures on the early history of institutions. London, 1893. 218—223.) ezt így magyarázza. A római ősi patriarchális jogrend szerint ugyanis, mihelyt az atyai hatalom (*patria potestas*) alól felszabadított (emancipált) fiúk a családból kiváltak, ezáltal megszűntek a család tagjai lenni, vagyis sem a család házi vallásában nem vehettek részt, sem pedig öröklésre többé igényt nem tarthattak. Ez az oka tehát annak, hogy viszont az otthonmaradt, fel nem szabadított és még mindig a *patria potestas* alatt álló legifjabb fiú örökölt, vagyis előnyben részesülhetett többi testvérei felett. E szabatos megfontolást, mely némileg az ősmagyar családi szervezet homályába is bevilágítani enged, éppen ebből a szempontból is, tanulságosan kiegészíti még *Montesquieu* (*Esprit des lois*. Paris. Firmin-Didot é. n. kiadása. 240., 241. I. Livre XVIII. chap. XXI.) felfogása is, ki a legifjabb fiúnak a tatároknál divó hasonló öröklési jogát *Du Halde* atya adatai alapján a pástöréletből magyarázza, mely szerint t. i. az idősebb fiúk, egymás után, bizonyos számú atyjuktól kapott marhával kiválnak a családból, hogy új szállást és családot alapítsanak, holott a legifjabb fiú atyja mellett maradván, ezért lesz aztán örökösévé. Az persze most már furcsán hat, mikor aztán *Mon-*

tesquieu az egyes angol és francia részeken divó juniorátusokat is szintén ebből a nomád életből akarja levezetni.

Mindezekkel ellentétül *Montesquieu* ifjúkori művében a Perzsa levelekben (*Lettres Persanes* N° 120.) az elsőszülöttségi jognak igazságtalanságait ostromozta, melynek eredete a jogtörténet legvitásabb kérdései (*Maine Sumner*. A jog őskora 184—198., 422—427.) közé tartozik. Annyi bizonyos, hogy csak a hűbériség által vált általánossá, különösen Franciaországban már a IX. század vége óta, majd Angliában, Sziciliában s részben Spanyolországban, ott mindenütt, a hol ellentétben az olasz és németországi hűbérekkel, a hűbérek oszthatatlansága vált uralkodó elvvé, melynek következtében aztán, a hűbér mindig a legidősebbre vagy az elsőszülöttre szállt, a ki viszont az utóbb szülötteket megfelelően ellátni (*apanage*, *parage*, *fréage*) tartozott. Sőt Angliában még a hűbériséget is túlélt, mert hiszen a birtoklásnak a legidősebb fiúra való korlátozása most is megvan, innen tehát az a jellemző jogi szállóige, hogy az angol öröklési jog az elsőszülöttnak a földet, a többi gyermeknek viszont a tengert juttatja. Másutt ma már e jogrendszer, csupán a *hitbizományok*-nál jut még érvényre, így nálunk is (*Dr. Erdélyi Aladár* i. m. II. 185—259.), a hol kezdetben vagyis 1542-től ugyan a szeniorátusi azaz a koridősebbéi rendszer uralkodott, de később, 1653 óta már a majorátusi, illetve elsőszülöttségi (*primogenitura*) öröklés vált túlyomóvá, de a melynek állagát 1848 előtt, rendszerint nem az ősi, hanem csak a szerzeményi javak (u. o. II. 174—178) képezték.

Mattyasovszky-nak az öröklési jogszokásokra vonatkozó, összesen öt részletes kérdőpontjához azonban, még többrendbeli különféle más kérdés föltevésére lesz szükség; így például az *osztózasoknál* divó különféle jogszokásokról, szertartásokról, jelképekről és osztási módokról, az osztály tárgyát képező különböző ingóságok és ingatlanok szerint. Kik vesznek részt az osztózásban? Lehetnek-e és miért különböző nagyságú vagy értékű osztályrészek? A szülő büntetésből megrovidíthati-e valamelyik gyermekét? Ha a nagyatyja él, kifizetheti-e az apa a fiát? egyáltalán melyek azok az esetek a milyenekről, már *Verbóczy* (I. 52., 53.) is tud, a mikor az atya fiát kifizeti vagy a fiú az apát erre szoríthatja? Miféle szabályok uralkodnak az illető községben a hagyatékok szétosztásánál? Hogyan örökölnék a felmenők, az oldalágak, a házastársak? hogyan a fogadott (például az orosz és a spanyol jog szerint az adoptáltaknak nincs öröklési joguk) gyermekek? Hogyan érvényesül az özvegyi jog? miként örököl az özvegy? Kik örökölnék az anyai vagyonban? Történnék-e vajjon vallásos vagy közélsű hagyományok? Miként történnék a végrendelezések? avagy az élők közti rendelkezések? stb.

A *törvénytelen gyermekek* jogállását is érdemes volna tüzetesebben megfigyelnünk a népnél, a szokásjogi, szociális és néprajzi érdekeken kívül még az ősi jog szempontjából is. A patriarchális társadalmakban túlyomóan mindig a törvényes fiú volt az, a ki hivatva volt a családi kultusz fenntartására, az ősök tisztelgetésére, a családi vagyon öröklésére és a család folytatására. Ámde e társadalmaknak másik, szintén igen régi, mondjuk talán keleti csoportjában, a családfőnek összes gyermekei egyformán örökölték, akár a feleségétől, akár ágyasaitól származtak is legyenek. Ilyenek voltak a régi zsidók (*S. Mayer*. Die Rechte der Israeliten

Athener und Römer. II. 463.), a hol csak a vérrokonságot vették számba tehát még a vérfertőzésből, sőt a házasságtörésből származó gyermekek is törvényeseknek tekintettek. De úgy látszik, itt a gyermekek helyzete a családban, mégsem kizárólag az atya elismerésén alapult, hanem az ágyas gyermekét (Mózes I. k. XXX. 3., 9.) a törvényes feleségnek is el kellett ismerni, hogy a törvényes gyermekekkel egyenjogúvá lehessen. A régi babyloni jog szerint és a mohamedán jogban ma is pl. a perzsáknál a törvényes és törvénytelen gyermekek közt nincsen különbség. Vannak a kik azt tartják, hogy a törvényteleneknek illetően teljes egyenjogúsítása még a matriarchatus, a matrilineáris szervezet maradványa volna.

De, általában véve, a törvénytelen gyermekek vagy egyáltalán nem örökölnek, még anyjuk után sem, mint pl. az angol, francia és német jogban; vagy csak anyjuk után, mint pl. a régi dán jogban; vagy csak egy részét az atyai vagyonnak, pl. a longobárdoknál a felét örökölték annak, a mit a törvényesek; vagy pedig ha egyformán örökölnek, akkor is mint pl. a spanyoloknál, az oszétéknél és a kabardoknál csupán atyjuk szerzeményi vagyonában, végül sok helyen a törvényesek nem létében örökölnek. Hazánkban a törvénytelen gyermekeknek öröklési joguk nem volt. Erre nézve jellemző, hogy a XV. századbeli *Sermones dominicales* (Szilády Á. *Sermones dominicales*. Bpest, 1910. I. 604.) című magyar glosszás latin codex a fattyút = *nemtelen*-nek hívja, vagyis olyanak, a ki atyja *nem*-éhez, *nemzetség*-éhez nem tartozhatik s egyáltalán minden nemzetségen kívül áll, tehát semmiféle *nem* + *es*-i előjogokban sem részesülhet. Csupán a hazánkban élő idegen eredetű jogok némelyike nyújtott némi kedvezményt a fattyaknak. Így pl. a XVI. századi erdélyi szász statutumok (II. 2. 4. 5.) szerint némely föltételek mellett a fattyúgyermekek is birtok öröklési joggal. Dr. Kivály János (Pozsony város joga a középkorban. Bpest, 1894. 107., 157.) valószínűnek tartja, hogy Pozsonyban is, a fattyúgyermek az anyja után örököltetett.

Nem maradt-e fenn valami szertartás vagy jelkép a törvénytelen gyermekek *törvényesítés*-éről? Tudjuk ugyanis, hogy a különböző történelmi szokásjogokban, a törvényesítésnél is mindazok a különféle szertartások (*Grimm* I. m. 155., 160., 463.) voltak használatban, mint a melyeket a III. fejezetben az örökbe-fogadásoknál felsoroltunk. A germán jogok azonban, kivéve a longobárdokét, a törvénytelen gyermekek törvényesítését még nem ismerték. Az *utólagos házasság* által való törvényesítést Nagy Konstantin császár hozta be. Ennek általános szimbóluma Angliában, Franciaországban és Felső-Olaszországban (*Général. Histoire de la légitimation des enfants naturels en droit canonique*. Paris, 1905. *F. Kogler*. Die legitimitatio per subsequens matrimonium, a Zeitschr. der Savigny-Stiftung f. Rechtsgesch. German. Abth. XXV. 94—171.) az volt, hogy az esküvőnél, a házasság előtt született gyermekeket a házaspár fölé kiterjesztett palást alá helyezték, a mely szokást az egyház a zsidó jogból kölcsönözte. De Németországban a törvényesítendő gyermekeket vagy az anya övéhez (Gürtelkinder) fűzték, vagy fátyolával letakarták, vagy az egyik szülő palástja alá (Mantelkinder) szokták rejteni.

Ezt az utóbbi szokást követte tehát a XVI. század közepén (Tört. Tár. 1881: 357—365.) a székely Nemes Ferenc, midőn törvénytelen gyermekeit a pap előtt palástja alá vette. Ámde 1424-ben (Orsz. Ltár Dl. 35498.) egy

verőcemegyei nemesnek 4 törvénytelen fiát, kiknek anyját az atya csak jóval később, miután a fiúk már felnőttek, vette el, éppen emiatt Nánai Kompolti István országbíró törvényteleneknek ítélte és összes atyai örökségüktől megfosztotta. Ez az eset annál feltűnőbb, mert hiszen a középkorban általában véve az egyházi hatóságok ítéltek úgy a házasság érvénye, mint a gyermekek törvényes vagy törvénytelen volta felett, így pl. nálunk is 1330-ban (Korrespondenzblatt d. Ver. f. Siebenb. Lkünde. 1900. évi XXIII. 59., 60.) az erdélyi püspöki szentszék egy száz plébánosnak három leányát törvényteleneknek nyilvánította s atyjuktól örökölt birtokrészeiktől megfosztotta. Másrészt pedig az egyházjog, a törvénytelen gyermekeknek utólagos házasság által való törvényesítését, föltéve, hogy a gyermek fogantatásakor az utólagos házasságra lépők között semmiféle házassági akadály nem forgott fenn, elismerte.

A törvényesítésnek másik módja: a *pápai* vagy *fejedelmi kegyelem útján* való törvényesítés, mely hazánkban is megvolt, már Verbőczy (I. 108.) is tudott róla, de csak a törvényes fiúk s örökösök sérelme nélkül és az ő akaratukkal tartotta megengedhetőnek, vagyis jóformán csak akkor, amikor már fiúk és atyafiak hiányoztak. Angliában (*Du Cange*. i. m. V. 61. Legitimitatio) szintén, az atyai javakban való öröklésre nézve, az utólagos házasság által törvényesített fiúnak jogát soha el nem ismerték és az ilyen fiút asszonynak, asszonyos fiúnak (mulier, filius mulieratus) nevezték.

Végül meg kell még említenem, hogy az egyházi jog tanítása szerint a talált gyermekeknel (*Fr. S. Hägel*. Die Findelhäuser und das Findelwesen Europa's, ihre Geschichte, Gesetzgebung, Wien, 1863. *Ratzinger*. Geschichte der kirchlichen Armenpflege. Freiburg. 1884. magyarul: *Ratzinger Gy.* Az egyházi szegényápolás története. Fordította a bpesti növendékpapság magyar egyházi irodalmi iskolája. Bpest, 1886—87. I., II. függelékül a magyar egyházi szegényápolás történetének vázlatával. *Lallemand*. Histoire des enfants abandonnés et délaissés, études sur la protection de l'enfance aux diverses époques de la civilisation. Paris, 1885. *Lallemand*. Histoire de la charité. Paris. 1906. tome III. Le moyen âge du X. au XVI. siècle. *L. Ruland*. Das Findelhaus, seine geschichtliche Entwicklung und sittliche Bewertung. Berlin, 1913.) azoknak sem törvényes, sem törvénytelen születésére nézve praesumptio fenn nem állhat. De XIV. Gergely pápa 1591. évi rendelete szerint a lelenházakat gondozó összes egyházi rendek és confraternitások azt a kiváltságot nyerték, hogy az általuk fölnevelt lelencek mindenkor törvényeseknek tekintendők. Innen van aztán, hogy nálunk is az árvaházak külön királyi kiváltságlevél (pl. a nagy-szebeni árvaház 1770 márc. 25. privilégiuma) alapján szintén azt a jogot nyerték, hogy a netalán törvénytelen származású gyermekek az árvaházba való felvétel által törvényesítették.

Végül szükség volna még a gondnokság alá helyezéstről és a kiskorúak *gyámság*-áról (pl. lehet-e nő is gyám? van-e a gyámságnak valami szertartása vagy jelképe? stb.) szintén megfelelő kérdésekre. A patriarchális társadalmakban a gyámság, sőt részben a *gondnokság* is, ámde a mostanítól eltérő fogalommal kezdetben a törzset vagy nemzetséget, később a családot illette. Ha azonban a gyámgyermek családjából vagy nemzetségéből megfelelő gyám nem tellett volna,

akkor arról a törzsnek vagy nemzetségnek feje gondoskodott, a niből aztán később a fejedelemlennek vagy királynak legfőbb gyámsági tiszte és hatalma is származott, ki ezt aztán valami kirendelt, megbízott emberé által (tutela dativa) gyakorolta. Az ilyen gyámok gyámoltjaik felett, mint atyjuk képviselői, az atyai hatalmat kisebb-nagyobb teljességében gyakorolták s viszont tőlük is gyermeki engedelmességet követeltek. Nemcsak a vagyont teljesen úgy kezelték (tutela usufructuaria), mintha a maguké lett volna és számadással nem tartoztak, mint pl. az angol és francia hűberek gyámjai, hanem még a gyámoltak személyével is szabadon rendelkezettek, a mire nézve már fentebb, a II. fejezetben, az atyai hatalomnál elősorolt adatok is szolgálhatnak bizonyosságul, midőn pl. az idősebb testvér mint gyám, ifjabb testvérét és nővérét eladhatta, elzalogosíthatta (a mi a cserkeszeknél és osszétéknél még ma is megtörténik), az egyháznak felajánlhatta, házasságkötésük az ő beleegyezésétől függött stb. Ámde a gyámok e jogok gyakorlására nézve sem a család és nemzetség ellenőrzését, sem esetleges panaszokra a hatóság vagy a legfőbb gyám beavatkozását nem tudták elkerülni. Az ilyen nemzetségen belüli törvényes gyámságot (tutela legitima) mindig a legközelebbi firokon viselte és így tovább, még pedig először is a fági, azután a leányági rokonok sorából, azaz ebben is mindenkor az öröklés rendje szolgált útmutatásul. Ámde előfordult az is, mint pl. a walesi kelta jogban, hogy a gyámot nem az atya, hanem mindig az anya nemzetségéből vették, a miben némelyek ismét az ősi matrilineáris szervezet emlékeit látják.

A végrendeleti gyámság (tutela testamentaria), a mit t. i. az atya rendelt gyermekének, csak később és leginkább a városi jogéletben honosult meg, pl. Németországban, a hol a legrégebbi eset 1120-ból származik. Gyámi jutalmat a gyámokdásért és vagyoni kezelésért a régi jogok rendszerint nem ismertek, ámde a nyugati gót, a régi litván és a lengyel jog erre a célra a jövedelem tizedrészét állapította meg. Érdekes, hogy Csehországban (*Kapras*. „Die Vormundschaft im althöhmischen Landrechte“ a *Zeitschr. für vergl. Rechtswiss.* XVIII. 358—428.) az atya gyermekeinek gyámját, öröklési joggal is fel szokta ruházni arra az esetre, hogy ha a gyermekek még kiskorukban elhalnának. A gyámot németül (*Grimm* i. m. 433., 465., 466.) egyebek közt *gerhabe*-nak hívták, mint a ki a gyámgyermeket „auf dem gären“, azaz ölében tartja, tehát a németeknél a gyámság szertartása is: ölbe vagy térdre ültetéssel történt, a mint ezt már a III. fejezetben az örökbefogadásoknál láttuk, sőt itt még a házasságnál, vagyis a feleségnek a férj gyámsági hatalma alá kerülésénél is érvényesült. A római jog olyan gyámot kívánt, kinek a gyámfiú vagyonára nézve öröklési igénye ne lehessen, ennél fogva megkülönböztette a *tutela*-t (oltalmat) a *cura*-tól (gondviselés) és a *tutor* (gyám) helyett, ki a család érdekében alkalmaztatott, mindinkább a *curator*-t (gondnok) helyezte előtérbe, mivelhogy ez a közérdek szempontját jobban képviselte s mint ilyen mintegy közbivatalnoknak tekintetett és mindez a törekvés aztán a bizánci törvényhozásban még inkább kifejlődött. A többi jogrendszerek azonban, melyek ellenkezőleg a családi, nemzetségi gyámkodásra fektették a súlyt, sem ezt a megkülönböztetést, sem az ennek megfelelő intézményeket nem ismerték, legföljebb, nyilván a római jog hatása alatt, az olasz városokban találkozunk a tékozlóknak gondnokság alá helyezésével a XIII. század óta.

Hazánkban (*Timon A.* i. m. 307. *Dr. Wenzel G.* A magy. magánjog rendsz. II. 380—402.) a gyámsági jog szintén a nemzetségi kötelékeken alapult. Itt is mindig a legközelebbi nemzetségtag viselte a gyámságot, pl. 1237-ben (*Wenzel Árp. Új Okmt.* VII. 47. V. ö. *Dr. Karácsonyi J.* A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig. Bpest, 1901. III. 160.) a Zsidó nemzetségbeli Achilles az ugyanazon nembeli Mácsának volt gyámja és mint ilyen, gyámfia birtokát eladta, ámde a visszavonás jogát részére fenntartotta. 1260 körül (*Haz. Okmt.* VII. 48. V. ö. Századok. 1909. 567.) pedig IV. Béla király megengedte, hogy az Osl-nembeli Benedek bán leányai atyai nagyanyjuknál, a szintén e nembeli Osl macsói bán özvegyénél tartózkodhassanak. A törvényes gyámságon kívül tehát, a király legfőbb gyámi hatalma szintén jelentkezik, valamint az általa rendelt gyámság is, így pl. 1244-ben (*Haz. Okmt.* IV. 31.) IV. Béla király főgyámi tiszteét Dénes unokáira nézve Balduinra, Vasvármegye ispánjára ruházta át, illetőleg e királyi árvák védelmét róla bízta. A Várad Regestrumnak 1220. évi (258. régi 190. sz.) adatáról, mikor a testvérek, kétségkívül mint törvényes gyámok, nővérüket zálogba vetették, már fentebb, az atyai hatalomnál volt szó a II. fejezetben. A végrendeleti gyámság legrégebb példájának talán azt vehetjük, midőn 1206—18 közt (*Sopron. Okl.* I. 6.) Iván a király és a kalocsai érsek vitéze, az ő birtokát urának, a kalocsai érseknek adta kezébe azzal a céllal, hogy azt felesége és gyermekei részére (ad defendendum uxori mee et pueris meis) megoltalmazza. Volna ennél világosabb végrendeleti gyámrendelés is 1249-ből (*Wenzel* i. m. II. 213.), csakhogy ez mint hamisítvány nem jöhet számba. Felemlíthető 1310-ből (*Anjoukori Okmt.* I. 214., 215.) egy anyának végrendelete, a ki mindenét férjére hagyván, leányait is atyjuk hűségére bízta, hozzátéve, hogy ennek az anyai rokonságból senki ellent nem mondott. Legtanulságosabb az 1494. évi eset (*Orsz. Levéltár.* DL. 20152.), midőn egy atya minden birtokát leányainak végrendeletében kijelölt gyámjára inscribálta, a ki aztán ehhez képest a leányokat a saját házában tartotta. Egyik rokonuk azonban, a gyámot az országbíró előtt perbe fogta, azon az alapon, hogy az illető gyám gyámoltjaival semmiféle rokonságban nem áll, tehát rájuk nézve merőben idegen. Az országbíró a panasznak csakugyan helyt is adván, megengedhetetlennek tartotta, hogy mint ilyen, a leányok gyámja lehessen s őket továbbra is házában tarthassa, ennél fogva a gyámságtól nemcsak megfosztotta és elrendelte, hogy a leányok vagy valami rokonukhoz menjenek, avagy atyjuk házába költözzenek, hanem még atyjuk birtokait is a gyámtól visszavette és a leányoknak ítélte oda. A régi budai városi jogban (*Dr. Belkovic Neda.* Buda város jogkönyve. Bpest, 1905. 130.) megjelenik már a kirendelt gyámság is, melyet t. i. a rokonok nélkül maradt árvák részére mindig a városi tanács rendelt melléjük. A pozsonyi középkori jogban (*Dr. Király János* i. m. 106—109.) a kiskorú gyermekeknek gyámja rendszerint az anya volt, sőt még törvénytelen gyermekeinek is. Nevezetes az is, hogy a gyámságra még más nőrokonok is képeseknek tartottak. A város is rendelt ki gyámokat, sőt ha valamelyik tisztének meg nem felelt, gyámságától megfosztotta és helyébe mást rendelt. De ki szokott rendelni gondnokokat (*Pfleger*) is, ámde csupán a törvényes korú gyermekek és egyáltalán mindazok részére, kik a jogban járhatnak voltak.

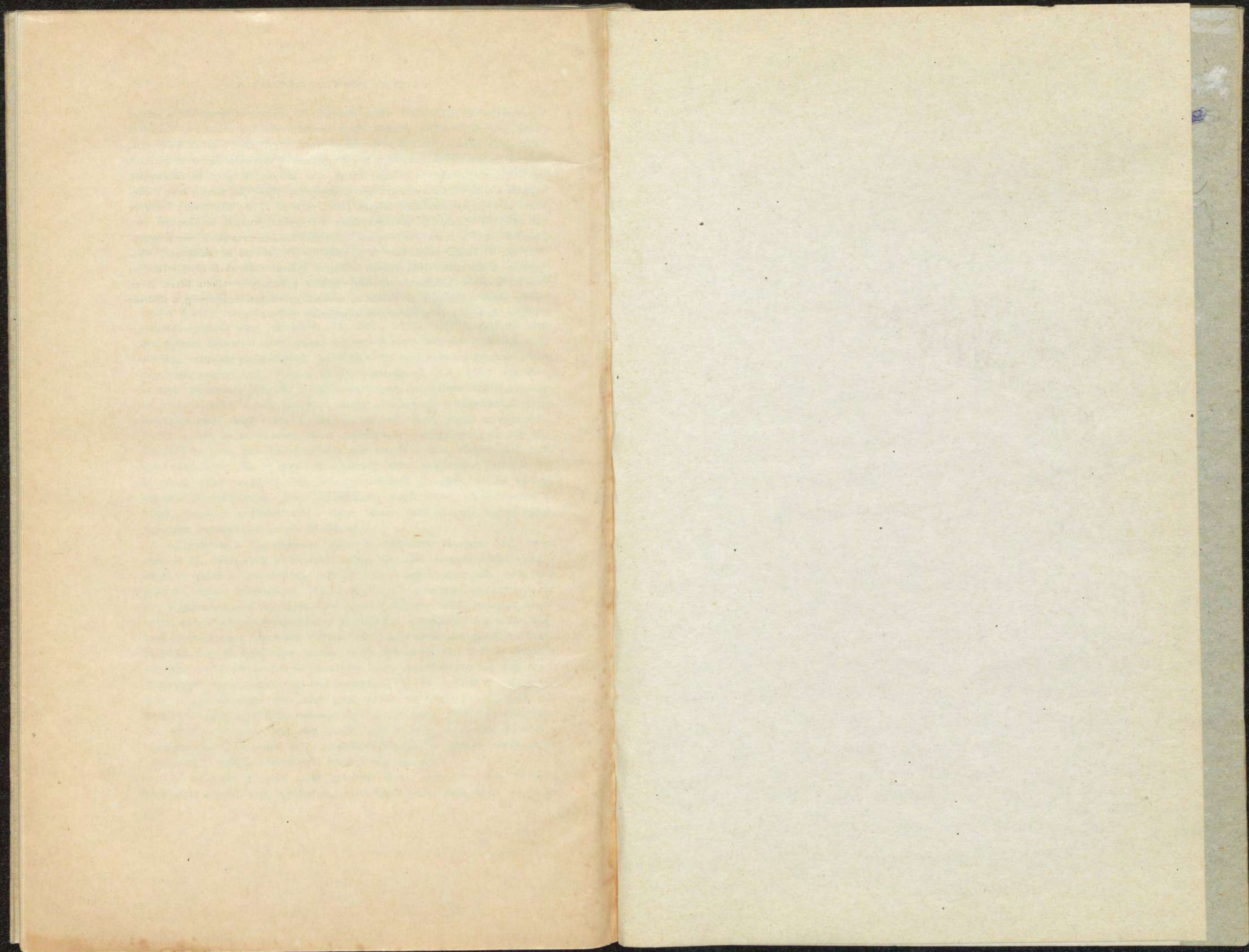

Verbóczy Hármaskönyve (I. 113—132) igen részletesen foglalkozik a gyámság intézményével, a milyen alakban t. i. ez már az ő korában ki volt fejlődve. Ismeri már a gyámságnak mind a három fajtát, de nála a legrégebb, t. i. a családi vagy nemzeti törvényes gyámság már teljesen háttérbe szorult a végrendeleti gyámsággal (I. 114., 119., 120.) szemben és minden más feleit elsőbbséget nyert. Ámde a végrendelező atya vagy nagyatyja a végrendeleti gyám, vagy mint a régi magyar nyelv mondta: a *gyámol* személyére nézve a szokásjog által (I. 113., 114., 119.) igen meg volt kötve. Általánosságban továbbra is fennmaradt az az elv, hogy a gyámság elsősorban a rokonokat illeti, azokat t. i., a kik a kiskorúak vagyonában törvényes örökösök lehetnek, még pedig ugyanazon sorrend szerint, a melyet az öröklés rendje jelöl ki számukra. Vagyis elsősorban a fiági rokonok viselték a gyámságot s jelesül a fiági javakra nézve csupán ők, a két ágat illető birtokokban (I. 116. 3. §) pedig először a fiági és csak ő utánuk a nőági rokonság. Nők, kik míg férjhez nem mentek, mindig gyámságban tartattak, gyámok nem lehettek (I. 91., 117., 121.), tehát a nagykorú nővér sem kiskorú fítestvérei felett, ámbár vagyonukra nézve bizonyos korlátokon belül önállóan, szabadon intézkedhettek. Az anyát a törvényes gyámság gyermekei felett megillette, azonban még ebben is az atyai nagyapa (I. 113., 114.) megelőzte; az atyai végrendelet pedig őt, a végrendeleti gyám kinevezése által a gyámságból ki is zárhatta. A végrendeleti gyámnak azonban, a gyámgyermek anyai vagyonára nézve mégis semmiféle hatalma nem volt. Erről mindig az anya intézkedett és csak ha ez elmaradt, akkor szállhatott a gyámság az atyára míg életben volt, ha pedig nem, akkor az anya már nem is gyámot, hanem csak gondnokot rendelhetett. Ha az anya nemes asszony létére nemtelenhez ment férjhez és elhalt, akkor nemtelen férje lón gyermekeinek gyámjává, de ha ezeknek vagyonát pazarolta volna, akkor a gyámságtól megfosztatott, ezt a büntetést (I. 114.) azonban a szokásjog már a nemes atyára, mint az anyai vagyon gyámjára, nem tartotta szükségesnek alkalmazni.

A gyámság a fiúgyermekre nézve az úgynevezett *törvényes* kor, vagyis régen a 14, utóbb a 12 év elérésével szűnt meg. Ha azonban bármi okból a fiúnak továbbra is gyámkodásra volt szüksége, akkor az ilyet már többé nem gyámnak, hanem *gondnok*-nak, régi magyarsággal: *gondviselő*-nek nevezték. És míg a gyámot, a nem törvényes korú gyermek akarata nélkül, nemcsak vagyonának, hanem személyének védelmére is rendelték, a gondnokot már a törvényes korú gyermek maga választotta s ebben őt atyja intézkedése sem gátolhatta. Ennek hatásköre a gondnokolt teljes koráig, vagyis 24. évéig tarthatott és csupán a vagyonra szorítkozott, míg a fiú személyére nézve semmiféle hatalmat nem nyert. Összefüggött ezzel nyilván, régi szokásjogunknak (I. 111. 6. §.) az az intézkedése, mely a már törvényes kort elért gyermekeket felhatalmazta arra, hogy jogi teendőikre nézve ügyvédekkel vallhassanak, ezért is hívták aztán ezen életkorszakot törvényesnek, mivel már ettől kezdve bárkivel perbe szállhattak. Ellenben a lelkibeteg fiúk (I. 55., 124. 4. §.) továbbra is állandóan az atyának, ennek halála után pedig az idősebb fítestvérnek hatalma alatt maradtak.

A mi végül a gyámi javak kezelését illette, erre nézve még *Verbóczy* korában is a gyámoknak ugyanolyan szabad kezük volt, mint régen, csupán ha

gyanusakká (I. 125.) váltak, akkor nemcsak ők, hanem esetleg utódaik is számot adni tartoztak, a hűtlen gyámok pedig becstelenné nyilvánítottak. Ezenkívül a királytól kirendelt (I. 115.) gyámság esetében, vagyis ahol rokonok hiányoztak, szintén megkövetelték már, hogy a gyámgyermekek vagyonáról leltár készíttessék és a gyámság elteltével kellően számot adni kelljen. A leltárt és elszámolást, általánosan az összes gyámokra nézve, csupán az 1655 : 24. törvény tette kötelezővé, a végleges számadás helyébe pedig, csak az 1715 : 68. törvény hozta be az időnkinti elszámolást, sőt ugyanakkor már gyámi jutalmat is állapított meg részükre, t. i. a tiszta jövedelemnek *hatod*-részét. Főúri árváinknál már a középkor végétől kezdve mindinkább több, néha 9—10 gyámmal is találkozunk, bizonyosan a különféle vármegyékben szétszórta gyámbirtokoknak könnyebb kezelése végett, a minnek azonban legtöbbször éppen a gyámvagyon vallotta kárát. A mi pedig végül a jobbágycok árvaít illette, azoknak gyámi hatósága mindig a földesúr volt, az úriszékek és a vármegyék ellenőrzése mellett.

2001

muzeális

B7 ÁLLAMIGAZGATÁSI FŐISKOLA
2001.11.16

0 030100 140863

Állam-és jogtud.

